

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Νομικής

Το δικαίωμα της ζωής και ο περιορισμός του μέσα από την ευθανασία υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ και των αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης: Εφαρμογή στην Κυπριακή πραγματικότητα

ΕΛΕΝΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Επιβλέπων καθηγητής: Δρ. Κώστας Παρασκευά

Λευκωσία,

Δεκέμβριος 2023

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χειμερινό Εξάμηνο 2023/2024

ΘΕΜΑ: Το δικαίωμα της ζωής και ο περιορισμός του μέσα από την ευθανασία υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ και των αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης: Εφαρμογή στην Κυπριακή πραγματικότητα

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΕΛΕΝΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΙΔΙΟΤΗΤΑ: Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Νομικής: κατεύθυνση «Ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο»

Αριθμός Ταυτότητας:

Αριθμός Λέξεων: 18,000 (στον αριθμό λέξεων δεν περιλαμβάνονται: οι λέξεις του προηγούμενου, του παρόντος και της επόμενης σελίδας εξωφύλλου, οι ευχαριστίες, οι υποσημειώσεις, ο πίνακας περιεχομένων και συντομογραφιών και η βιβλιογραφία).

Υπογραφή:

Copyright © [Έλενα Δημητρίου, 2023] Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης. Οι απόψεις και οι θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν την συγγραφέα και μονό και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου Κύπρου.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θέλω να ευχαριστήσω

τους καθηγητές της κατεύθυνσης Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου του τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου, για τα ακαδημαϊκά εφόδια και τις σημαντικές γνώσεις που μου μεταλαμπάδευσαν,

τον επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας διπλωματικής, κύριο Κώστα Παρασκευά, για την πολύτιμη καθοδήγηση,

ιδιαίτερα την οικογένειά μου για την πίστη και την αδιάλειπτη στήριξη στις σπουδές μου και στην ζωή μου μέχρι σήμερα,

και τέλος, τους φίλους μου και τα αγαπημένα μου πρόσωπα για την ψυχολογική υποστήριξη και ενθάρρυνση.

Πίνακας περιεχομένων

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	8
ΠΕΡΙΛΗΨΗ/ABSTRACT	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι.....</u>	<u>13</u>
<u>1. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ: ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΑ</u>	<u>13</u>
<i>1.1 ΓΕΝΙΚΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ.....</i>	<i>13</i>
<i>1.2 ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 2</i>	<i>14</i>
<i>1.3 ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ</i>	<i>17</i>
<i>1.4 Η ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ</i>	<i>17</i>
<i>1.5 ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΖΩΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ</i>	<i>18</i>
<i>1.6 ΔΙΑΚΗΡΥΞΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟ ΥΠΟΤΙΘΕΜΕΝΟ «ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ»</i>	<i>19</i>
ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ.....	19
ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ	21
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	21
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ.....</u>	<u>23</u>
<u>2. ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ.....</u>	<u>23</u>
2.1 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ-ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ	25
<i>ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ</i>	<i>25</i>
<i>ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ</i>	<i>25</i>
2.2 ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΣ	27
<i>ΠΑΘΗΤΙΚΗ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ</i>	<i>28</i>
<i>ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ</i>	<i>28</i>
<i>ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ ΑΦΗΝΩ ΚΑΠΟΙΟΝ ΝΑ ΠΕΘΑΝΕΙ(ΠΑΡΑΛΕΙΨΗ) ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΚΟΤΩΝΩ(ΠΡΑΞΗ)(;)</i>	<i>28</i>
<i>ΔΟΓΜΑ ΔΙΠΛΟΥ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΟΣ-DOUBLE EFFECT</i>	<i>30</i>
<i>ΜΗ ΕΚΟΥΣΙΑ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ</i>	<i>31</i>
<i>ΕΚΟΥΣΙΑ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ</i>	<i>32</i>
<i>ΙΑΤΡΙΚΩΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ (ASSISTED SUICIDE)</i>	<i>32</i>
<i>ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΣ.....</i>	<i>33</i>
<i>ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ.....</i>	<i>34</i>
<i>ΙΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ.....</i>	<i>34</i>
<i>ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ «SLIPPERY SLOPE»</i>	<i>35</i>
<i>ΙΚΑΝΟΣ ΑΣΘΕΝΗΣ(;)</i>	<i>36</i>
<i>ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΚΟΥΣ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ</i>	<i>37</i>
<i>ΕΥΑΛΩΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΑΤΟΜΑ- ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΒΑΣΕΙ ΝΟΜΟΥ</i>	<i>37</i>
<i>ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ-ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ-ΣΥΜΠΟΝΙΑ</i>	<i>38</i>

2.3 ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑ	41
<i>ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ</i>	41
<i>ΠΑΘΗΤΙΚΗ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ- ΑΠΟΣΥΝΔΕΣΗ&ΑΠΟΣΥΡΣΗ ΘΕΡΑΠΕΙΩΝ</i>	48
<i>Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ LAMBERT ΣΕ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ.....</i>	50
<i>ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ</i>	52
2.4 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΑΔ	54
<i>ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΑΣΑΦΩΝ & ΕΠΙΒΑΡΥΝΤΙΚΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ ΣΤΟΥΣ ΩΜΟΥΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ.....</i>	54
<i>ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ, ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ&ΣΧΕΣΗ ΑΡΘΡΟΥ 2 ΚΑΙ 8 ΕΣΔΑ.....</i>	55
<i>Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΕΝ ΠΡΟΝΟΕΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ!</i>	57
2.5 ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	57
<i>ΣΥΣΤΑΣΗ 1418 (1999)</i>	57
<i>ΨΗΦΙΣΜΑ 1859 (2012)</i>	58
2.6 ΣΤΑΣΗ ΥΠΟΛΟΠΙΩΝ ΚΡΑΤΩΝ.....	59
<i>ΟΛΛΑΝΔΙΑ.....</i>	59
<i>ΒΕΛΓΙΟ</i>	60
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ	61
<i>ΟΛΙΣΘΗΡΗ ΚΛΙΣΗ.....</i>	61
<i>ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΙ ΓΙΑΤΡΟΙ & ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ(;).....</i>	62
<i>ΧΑΜΗΛΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΔΙΩΞΕΩΝ & ΕΛΛΕΙΨΗ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΤΕΣΤ</i>	63
<i>ΑΝΗΣΥΧΗΤΙΚΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ</i>	64
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ.....</u>	65
<u>3. ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.....</u>	65
3.1 ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.....	65
<i>ΣΥΝΤΑΓΜΑ</i>	65
<i>ΠΟΙΝΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ</i>	66
<i>ΝΟΜΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΣΘΕΝΩΝ</i>	67
3.2 ΠΡΟΤΑΣΗ ΝΟΜΟΥ ΓΙΑ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ.....	68
<i>ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΙΟ ΠΑΝΩ ΠΡΟΤΑΣΗ-ΝΟΜΟΥ</i>	68
<i>ΣΤΑΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ</i>	68
<i>ΣΤΑΣΗ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ</i>	69
<i>ΣΤΑΣΗ ΙΑΤΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ.....</i>	70
<i>ΣΤΑΣΗ ΝΟΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ.....</i>	71
<i>ΣΤΑΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ</i>	72
3.3 ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΝΟΜΟΥ	72
3.4 ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ & ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ.....	74
<i>ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΚΑΙΔΕΣ.....</i>	74
<i>ΑΡΘΡΟ 2&8 ΤΗΣ ΕΣΔΑ</i>	74
<i>ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΙΚΗ/ΑΝΑΚΟΥΦΙΣΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ</i>	75
<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	78
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	81

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ81

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ81
ΕΔΑΔ81
ΕΘΝΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ82
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ.....82

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ.....83

ΒΙΒΛΙΑ.....83
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ84
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ: ΑΡΘΡΑ-ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ-BLOGS.....87
REPORTS89
ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ.....89
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΝΟΜΟΙ90
ΓΝΩΜΑΤΕΥΣΗ.....90
RESEARCH PAPERS90

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βλ.	Βλέπε
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ICCPR	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
CRC	Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού
CRPD	Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
PACE	Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης
EPP	Ομάδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος
N.	Νόμος
ΠΙΣ	Παγκύπριος Ιατρικός Σύλλογος
ΔΗΣΥ	Δημοκρατικός Συναγερμός
ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού

Περίληψη/Abstract

Η παρούσα διπλωματική πραγματεύεται την περίπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ του θεμελιώδους δικαιώματος στη ζωή και του πιθανού περιορισμού του μέσα από το σύγχρονο φαινόμενο της ευθανασίας. Η εργασία επικεντρώνεται στο πρίσμα των αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης και της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ως αρμόδιου ανεξάρτητου οργάνου εξέτασης παραβίασης του δικαιώματος στην ζωή. Αξιολογώντας το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο γύρω από την ευθανασία θα γίνει προσπάθεια εστίασης στην Κυπριακή πραγματικότητα, αναλύοντας το νομικό πλαίσιο, τις κοινωνικές στάσεις, εξελίξεις και ελλείψεις απέναντι στο ζήτημα του τερματισμού της ζωής. Εξετάζοντας ενδελεχώς το δικαίωμα της ζωής όπως προκύπτει από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σχετικές υποθέσεις από το ΕΔΔΑ, τις μορφές και την ετυμολογία της ευθανασίας, πρακτικές από κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και ψηφίσματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, αυτή η μελέτη διερευνά την πολυπλοκότητα που περιβάλλει την ατομική αυτονομία, αξιοπρέπεια, ιατρική ηθική και ιερότητα της ζωής. Τελικά, υιοθετείται η άποψη ότι η ευθανασία δεν αναγνωρίζεται από την ΕΣΔΑ αποτελώντας εν τέλει επίθεση στο θεμελιωδέστερο δικαίωμα της ζωής, με αναφορά σε εναλλακτικές λύσεις που δεν επεμβαίνουν στο δικαίωμα της ζωής.

Λέξεις Κλειδιά: Ευθανασία, υποβοηθούμενη αυτοκτονία, δικαίωμα της ζωής, ΕΔΔΑ, άρθρο 2&8 ΕΣΔΑ, παρηγορητική φροντίδα, Κύπρος, πρόταση-νόμου, Συμβούλιο της Ευρώπης

Εισαγωγή

Το δικαίωμα στην ζωή είναι από τα πιο σημαντικά, αν όχι το σημαντικότερο, από το οποίο προκύπτουν όλα τα υπόλοιπα θεμελιώδη δικαιώματα. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη έχουν υποχρεώσεις διαφύλαξης αυτού του δικαιώματος. Εντούτοις, δεν καθίσταται ένα απόλυτο δικαίωμα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν προκύπτουν αυστηρές προϋποθέσεις παρέκκλισης και μόνο για τους λόγους που προβλέπονται ρητά από την ΕΣΔΑ. Συνεπώς, γεννάται το καίριο ερώτημα αν η ευθανασία εμπίπτει στις εξαιρέσεις του δικαιώματος της ζωής, ούτως ώστε να προκύπτει «δικαίωμα» στον θάνατο. Στο πρώτο κεφάλαιο θα εξεταστεί το δικαίωμα στην ζωή, οι περιορισμοί και οι εξαιρέσεις του δικαιώματος, οι θετικές και αρνητικές υποχρεώσεις των κρατών όπως έχουν υιοθετεί από το ΕΔΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης, αναφέροντας επίσης διακηρύξεις που προστατεύουν το δικαίωμα στην ζωή αλλά και το τι προβλέπουν σχετικά με αυτό που κάποιοι ονόμασαν «δικαίωμα στον θάνατο».

Η ευθανασία αναντίλεκτα αποτελεί ένα σύγχρονο φαινόμενο, οξύ και έντονο, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολυπλοκότητα του, την έξαρση υιοθέτησης νομοθεσιών στον ευρωπαϊκό κόσμο αλλά και για την διασύνδεσή του με το θεμελιωδέστερο δικαίωμα της ζωής. Σκοπός μου είναι να τονίσω και να υποστηρίξω τα επιχειρήματα κατά της αποποινικοποίησης της ευθανασίας καθώς προκύπτουν κίνδυνοι επίθεσης προς το δικαίωμα της ζωής. Πέραν τούτου, το δικαίωμα της ζωής όπως έχει κατοχυρωθεί δεν κάνει καμία απολύτως αναφορά στην ευθανασία και στον θάνατο. Θα ήταν συνεπώς πιο αναγκαίο και εύστοχο να συζητάμε για δημιουργία βιώσιμης παρηγορητικής φροντίδας.

Η ευθανασία, κατά το πέρασμα των χρόνων, έχει πάρει διάφορες μορφές και ερμηνείες. Με την αλματώδη εξέλιξη της ιατρικής τεχνολογίας¹ τα επιχειρήματα κατά της αποποινικοποίησης της ευθανασίας θεωρώ πως εντοπίζουν βαθύτερο ηθικό, νομικό και ιατρικό στήριγμα. Η συζήτηση σχετικά με την υποβοηθούμενη αυτοκτονία και την ευθανασία δείχνει πόσο δύσκολο είναι να συμβιβαστούν δύο αρχές: αφενός η προστασία της ανθρώπινης ζωής και αφετέρου η αυτονομία και η αυτοδιάθεση του ατόμου².

¹ Amanda Engström, 'A Human Right to Die? The Legality of Euthanasia under the European Convention on Human Rights', (Research paper, 2020), p. i&1-3, < <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1476405/FULLTEXT01.pdf> >

² Diego Zannoni, 'Right or duty to live?: euthanasia and assisted suicide from the perspective of the European convention on human rights', (European journal of legal studies, 2020, Vol. 12, No. 2, pp. 181-212), p.183

Με την ιατρική τεχνολογία να εξελίσσεται προκύπτει το βασικό ερώτημα ποιος έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για το σώμα του σε θέματα που σχετίζονται με την ζωή και τον θάνατο, ποιες οι προϋποθέσεις για αυτές τις πράξεις, υπάρχουν πράγματι ασφαλιστικές δικλίδες ή θέτουμε στο περιθώριο μια ευάλωτη ομάδα ατόμων;³ Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξεταστεί η ετυμολογία και η εξέλιξη στην ερμηνεία της ευθανασίας, μερικές από τις μορφές της, τα επιχειρήματα υπέρ και κατά του ζητήματος, και αφενός πως το ΕΔΔΑ, ως το πλέον αρμόδιο και ανεξάρτητο σώμα που κατέχει εξέχουσα θέση στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁴, και το Συμβούλιο της Ευρώπης και αφετέρου άλλα κράτη μέλη, έχουν αντιμετωπίσει το ζήτημα.

Καθώς επικρατεί ασυμφωνία μεταξύ των κρατών, η ευθανασία εγείρει πρωτίστως ανησυχίες όσον αφορά την απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή.⁵ Συνεπώς κατά την εξέταση από το ΕΔΔΑ, θα δούμε πως υιοθετείται η δυνατότητα ύπαρξης του δικαιώματος επιλογής πώς και πότε θα πεθάνει κάποιος σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης, το οποίο ερμηνεύτηκε να περιλαμβάνει πέραν της ιδιωτικής ζωής και την αυτονομία του ατόμου. Εμφανής είναι ωστόσο η απροθυμία του ΕΔΔΑ να αντιμετωπίσει ουσιαστικά ερωτήματα, καθώς ανταποκρίνεται κυρίως σε διαδικαστικά ζητήματα. Κατά συνέπεια, η παρούσα διπλωματική έχει σκοπό να τονίσει ότι το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται ότι περιέχει δικαίωμα θανάτου, με ερμηνεία κάτω από άλλο, κατώτερο άρθρο της ΕΣΔΑ. Το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ είναι ξεκάθαρο, δεν χωράει μια τέτοια ερμηνεία και είναι αδιανόητο να ερμηνεύεται το θεμελιωδέστερο δικαίωμα υπό την σκιά άλλου δικαιώματος.

Χρησιμοποιώντας συγκριτική μέθοδο, με την παρουσίαση νομοθεσιών ευθανασίας άλλων κρατών μελών, στόχος είναι η φανέρωση των προβληματικών πτυχών των νομοθεσιών που όπως φαίνεται δεν έχουν επιλυθεί και συνεχώς οξύνονται.⁶

Τέλος, φτάνοντας στο ημεδαπό δίκαιο, στο τρίτο κεφάλαιο, θα δούμε πως αντίστοιχα η Κυπριακή Δημοκρατία κατοχυρώνει συνταγματική προστασία του δικαιώματος στην ζωή και παράλληλα την ποινικοποίηση αφαίρεσης αυτής. Θα ήταν παράλειψη μου να μην αναφερθώ και στην προσπάθεια υιοθέτησης ειδικής νομοθεσίας η οποία έχει θεσπιστεί με σκοπό την

³ *Ibid.*

⁴ Πέτρος Στάγκος, *Η Δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Κοινωνική έννομη τάξη*, (Εκδόσεις Σάκκουλα, 2004), σελ. 30-31

⁵ Diego Zannoni, 'Right or duty to live?: euthanasia and assisted suicide from the perspective of the European convention on human rights', *Supra* note 2, p.182-185

⁶ Amanda Engström, 'A Human Right to Die? The Legality of Euthanasia under the European Convention on Human Rights', *Supra* note 1

προστασία των ασθενών. Στην Κύπρο, έχουν κατατεθεί μέχρι στιγμής δύο προτάσεις-νόμοι σχετικά με την ευθανασία αλλά ως προς την μια έχει γίνει συζήτηση. Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι βουλευτές, άτομα του νομικού και ιατρικού κόσμου φαίνεται να είναι διχασμένα και μερικοί από αυτούς να μην μπορούν να πάρουν θέση στην συζήτηση, εξαιτίας της απουσίας πλήρους ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης για το ζήτημα της ευθανασίας. Σε μια χώρα στην οποία είναι εμφανής οι ελλείψεις στην παρηγορητική φροντίδα, είναι αδιανόητο να γίνεται συζήτηση για ευθανασία. Θα πρέπει πρώτα να ρυθμιστεί αυτό και κενό και μετά να διερωτηθούμε κατά πόσο είναι αναγκαία η συζήτηση για ευθανασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1. Δικαίωμα στην ζωή και περιορισμοί: υπό το πρίσμα του Συμβουλίου της Ευρώπης και της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Πολλά ζητήματα σχετίζονται με το δικαίωμα στη ζωή. Αυτή η διπλωματική εστιάζει σε μια κύρια θεματική του δικαιώματος της ζωής, δύσκολη και πολύ αμφιλεγόμενη εξαίρεση της υποχρέωσης προστασίας της ζωής, που για πολλούς θεωρείται και περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος. Δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από την ευθανασία, η οποία αφορά την ανάληψη μέτρων με σκοπό να επέλθει ο θάνατος πιο γρήγορα και ανώδυνα.⁷ Εδώ γεννάται και το κρίσιμο ερώτημα, που έχει διχάσει τον διεθνή κόσμο, αν από το δικαίωμα στην ζωή απορρέει και δικαίωμα στον θάνατο. Αυτό το παράδειγμα δείχνει ευθύς εξαρχής, κάτι το οποίο θα πρέπει να γνωρίζουμε, ότι το δικαίωμα στη ζωή δεν είναι απόλυτο δικαίωμα. Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η προστασία του δικαιώματος στη ζωή αποτελεί υποχρέωση του κράτους.

1.1 Γενικά εισαγωγικά σημεία για το δικαίωμα της ζωής

Το δικαίωμα της ζωής είναι συνδεδεμένο με την ανθρώπινη ύπαρξη και συνιστά το θεμελιωδέστερο δικαίωμα αφού στόχο έχει την προστασία ενός ύψιστου έννομου αγαθού, της ανθρώπινης ζωής.⁸ Το Συμβούλιο της Ευρώπης χαρακτηρίζει το δικαίωμα ως «ένα από τα πιο προφανή βασικά ανθρώπινα δικαιώματα», με το δικαίωμα στη ζωή να θεωρείται *jus cogens* κανόνας⁹.¹⁰ Το δικαίωμα της ζωής προστατεύεται από το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ¹¹, η οποία

⁷ Hans-Georg Ziebertz, Francesco Zaccaria (editors), *Euthanasia, Abortion, Death Penalty and Religion – The Right to Life and its Limitations*, (International Empirical Research, Springer, 2019), Religion and Human Rights (REHU, volume 4), Hans-Georg Ziebertz and Francesco Zaccaria, Chapter 1, *The Right to Life Questioned - Introductory Remarks*, page 2-3

⁸ Δρ. Κώστας Παρασκευά, *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες*, (Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015), σελίδα 63

⁹ θεμελιώδης αρχή του διεθνούς δικαίου που γίνεται αποδεκτή από τη διεθνή κοινότητα των κρατών ως κανόνας από τον οποίο δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση. (βλ. Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος, Κωνσταντίνος Μαγκλιβέρας (επιμ.), *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, Κεφάλαιο 3, Κωνσταντίνος Σαλωνίδης, *Οι πηγές του διεθνούς δικαίου*, (3^η αναθωρημένη έκδοση, Νομική βιβλιοθήκη, 2017), σελ. 77)

¹⁰ John Bessler, *The Death Penalty's Denial of Fundamental Human Rights International Law, State Practice, and the Emerging Abolitionist Norm*, (Cambridge University Press, 2022), Chapter 3, *Death Threats and the Law of Torture The Death Penalty's Inherently Cruel and Torturous Characteristics*, page 135

¹¹ European Convention on Human Rights [1950], Article 2:
«Right to life

1. Everyone's right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law.

2. Deprivation of life shall not be regarded as inflicted in contravention of this Article when it results from the use of force which is no more than absolutely necessary:

(a) in defence of any person from unlawful violence;

(b) in order to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained;

(c) in action lawfully taken for the purpose of quelling a riot or insurrection.»

αποτελεί βασικό εργαλείο προάσπισης ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹² Προστατεύεται επίσης, από το Άρθρο 3 της Οικουμενικής Διακήρυξης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων¹³, το Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα¹⁴ και από το Άρθρο 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁵. Αξίζει να τονισθεί πως το δικαίωμα στην ζωή κατατάσσεται ως μια από τις πιο θεμελιώδεις διατάξεις της Σύμβασης, μια διάταξη που σε καιρό ειρήνης δεν δέχεται καμία παρέκκλιση, κατοχυρώνοντας μια από τις βασικές αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που απαρτίζουν το Συμβούλιο της Ευρώπης.¹⁶ Ως εκ τούτου, οι διατάξεις του πρέπει πάντα να ερμηνεύονται στενά και αυστηρά.¹⁷

1.2 Υποχρεώσεις του κράτους βάσει του άρθρου 2

Το δικαίωμα της ζωής δεν αναπτύσσει τριτενέργεια. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να γίνει επίκλησή του από ιδιώτη έναντι ιδιώτη αλλά μόνο έναντι του κράτους.¹⁸ Το κράτος θεωρείται ο προστάτης, ο υπερασπιστής του δικαιώματος και υπεύθυνος για την καταπάτησή του.

¹² Δρ. Κώστας Παρασκευά, *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες*, *Supra* note 8, σελίδα 9

¹³ Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ηνωμένα Έθνη, [10 Δεκεμβρίου 1948] «ΑΡΘΡΟ 3

Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια.»

¹⁴ Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Υιοθετήθηκε και άνοιξε για υπογραφή, επικύρωση και προσχώρηση με την από [16.12.1966] υπ' αριθμ. 2200 Α (XXI) απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ Έναρξη ισχύος: [23.3.1976],

«Άρθρο 6.- 1. Το δικαίωμα στη ζωή είναι εγγενές στον άνθρωπο. Το δικαίωμα αυτό πρέπει να προστατεύεται από το νόμο. Από κανένα δεν μπορεί να αφαιρεθεί αυθαίρετα η ζωή.

2. Στις χώρες που δεν έχουν καταργήσει την ποινή του θανάτου, η καταδίκη σε θάνατο δεν μπορεί να επιβληθεί παρά μόνο για τα πιο σοβαρά εγκλήματα, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία τη στιγμή που το έγκλημα τελέστηκε, η οποία δεν πρέπει να είναι αντίθετη με τις διατάξεις του παρόντος Συμφώνου ούτε με τη Σύμβαση για την πρόληψη και τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας. Η ποινή αυτή δεν μπορεί να εκτελεστεί παρά μόνο δυνάμει τελεσίδικης απόφασης που εκδόθηκε από αρμόδιο δικαστήριο.

3. Όταν η αφαίρεση της ζωής αποτελεί το έγκλημα της γενοκτονίας, είναι αυτονόητο ότι τίποτα στο παρόν άρθρο δεν επιτρέπει σε κανένα Συμβαλλόμενο Κράτος στο παρόν Σύμφωνο να παρεκκλίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο από οποιαδήποτε υποχρέωση που έχει αναλάβει βάσει των διατάξεων της Σύμβασης για την πρόληψη και τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας.

4. Οποιοδήποτε πρόσωπο που καταδικάζεται σε θάνατο έχει το δικαίωμα να υποβάλει αίτηση χάριτος ή μετατροπής της ποινής. Σε όλες τις περιπτώσεις μπορεί να χορηγείται αμνηστία, χάρις ή μετατροπή της ποινής του θανάτου.

5. Η θανατική ποινή δεν επιβάλλεται για εγκλήματα που διαπράχθηκαν από πρόσωπα κάτω των δεκαοκτώ ετών και δεν εκτελείται όσον αφορά τις εγκύους.

6. Καμιά διάταξη του παρόντος άρθρου δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο επίκλησης προκειμένου να καθυστερήσει ή να εμποδιστεί η κατάργηση της θανατικής ποινής από ένα Συμβαλλόμενο Κράτος στο παρόν Σύμφωνο.»

¹⁵ Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, [OJ C 326, 26.10.2012], άρθρο 2

¹⁶ ECtHR, *Giuliani and Gaggio v. Italy*, Application no. 23458/02, 24/03/2011, para.174

¹⁷ ECtHR, *McCann and Others v. The United Kingdom*, Application no. 18984/91, 27/09/1995, para. 147

¹⁸ Π.Α. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα*, (Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Τέταρτη Ενημερωμένη Έκδοση, 2002), σελ. 204

Το άρθρο 2 περιέχει δύο ουσιαστικές υποχρεώσεις: αφενός το κράτος να απέχει από πράξεις οι οποίες προκαλούν τον θάνατο(αρνητική υποχρέωση) και αφετέρου να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για την προστασία της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας του ατόμου(θετική υποχρέωση).¹⁹ Το δικαίωμα της ζωής πρέπει να κατοχυρώνεται και να προστατεύεται από νόμο.²⁰ Το κράτος υπέχει υποχρέωση η οποία αφορά την λήψη μέτρων για την πρόληψη της απώλειας της ανθρώπινης ζωής²¹ με την θέσπιση κατάλληλου νομικού και διοικητικού πλαισίου²². Ακόμη, με την λήψη προληπτικών μέτρων που εύλογα θα αναμενόταν στις περιπτώσεις όπου οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν ότι η ζωή ενός συγκεκριμένου ατόμου υπόκειται σε πραγματικό και άμεσο κίνδυνο με σκοπό αποτροπής του εν λόγω κινδύνου,²³ και προστασία της ζωής ατόμων που στερούνται την ελευθερία τους²⁴. Συνοπτικά, αυτή η θετική υποχρέωση έχει δύο πτυχές: αφενός την υποχρέωση παροχής ρυθμιστικού πλαισίου και αφετέρου την υποχρέωση λήψης προληπτικών επιχειρησιακών μέτρων.²⁵

Κάθε κράτος υπέχει επίσης, την αρνητική υποχρέωση απαγόρευσης της σκόπιμης στέρησης της ζωής, με τις αστυνομικές επιχειρήσεις ή τις επιχειρήσεις που διεξάγονται από τα σώματα ασφαλείας να πρέπει να ρυθμίζονται επαρκώς από το εσωτερικό δίκαιο στη βάση ενός συστήματος που διέπεται από επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις έναντι της αυθαίρετης χρήσης βίας^{26,27}. Λαμβάνοντας υπόψη τον θεμελιώδη χαρακτήρα του δικαιώματος, το άρθρο 2 της Σύμβασης περιέχει επίσης μια διαδικαστική υποχρέωση για τη διενέργεια

¹⁹ ECtHR, *Case of Centre for legal resources on behalf of Valentin Campeanu v. Romania*, Application no. 47848/08, 17/07/2014, para. 130

²⁰ Robert Weekes, *'Focus on ECHR, Article 2'*, (Judicial Review , vol. 10, no. 1, HeinOnline, 2005), pp. 19-26, p.19

²¹ ECtHR, *Oneryildiz v. Turkey*, Application No. 48939/99, 30/11/2004, para.71

²² ECtHR, *LCB v. the United Kingdom*, Application No. 23413/94, 09/06/1998, ECtHR, *Kontrova v. Slovakia*, Application No. 7510/04, 31/05/2007, ECtHR, *Lazzarini and Ghiacci v. Italy*, Application No. 53749/00, 07/11/2022

²³ ECtHR, *Oneryildiz v. Turkey*, Application No. 48939/99, 30/11/2004

²⁴ ECtHR, *Opuz v. Turkey*, Application No. 33401/02, 09/06/2009, ECtHR, *Keenan v. the United Kingdom*, Application no. 27229/95, 03/04/2001, ECtHR, *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, no. 46477/99, 2002-II, para. 55

²⁵ Council of Europe, European Court of Human Rights, *'Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights Right to life'*, (ECHR-HUDOC, Updated on 31 August 2022), page 8

²⁶ ECtHR, *McCann and Others v. The United Kingdom*, Application No. 18984/91, 27/09/1995 and ECtHR, *Makaratzis v. Greece*, Application No. 50385/99 [GC], 20/2/2004

²⁷ ECtHR, *Boso v. Italy*, Application No.50490/99, 5/09/2002

αποτελεσματικής έρευνας²⁸ η οποία θα πρέπει να είναι αυτεπάγγελτη, άμεση, έγκαιρη²⁹, ενδεδειγμένη³⁰ και αποτελεσματική³¹, ανεξάρτητη³² με δικαίωμα πρόσβασης στην έρευνα από το κοινό και την οικογένεια του θύματος³³, για εικαζόμενες παραβιάσεις του ουσιαστικού σκέλους του δικαιώματος.³⁴

Το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ, επεκτείνεται και εφαρμόζεται και στο πλαίσιο της υγειονομικής περίθαλψης.³⁵ Στο πλαίσιο της υγειονομικής περίθαλψης, το Δικαστήριο ερμήνευσε τη διαδικαστική υποχρέωση του άρθρου 2 να απαιτεί από τα κράτη να δημιουργήσουν ένα αποτελεσματικό και ανεξάρτητο δικαστικό σύστημα έτσι ώστε να παρέχεται η δυνατότητα λογοδοσίας των υπευθύνων για την διερεύνηση της αιτίας θανάτου ασθενών που βρίσκονται υπό ιατρική φροντίδα, είτε του δημοσίου είτε του ιδιωτικού τομέα.³⁶ Επίσης, από το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ προκύπτει θετική υποχρέωση του κράτους για θέσπιση κανονισμών που υποχρεώνουν τα νοσοκομεία, ιδιωτικά ή δημόσια, να υιοθετούν κατάλληλα μέτρα για την προστασία της ζωής των ασθενών.³⁷

²⁸ *R v. Secretary of State for the Home Department ex p Amin* [2003], UKHL 51, House of Lords, judgment of 16 October 2003, (βλ. Alan Davenport, 'Right to Life: Obligation of the State to Protect Life - Death in Custody - Applicant's Nephew Killed by Cellmate in Young Offenders Institution - Obligation to Hold an Independent and Effective Investigation into the Death - Article 2 ECHR - R v. Secretary of State for the Home Department ex p Amin (2003) UKHL 51 - House of Lords, Judgment of 16 October 2003', (Journal of Civil Liberties 8, no. 3 (2003): 171-176, HeinOnline)

²⁹ ECtHR, *Tanrikulu v. Turkey*, Application No. 23763/94, 08/07/1999, para. 103, ECtHR, *Yasa v. Turkey*, Application no. 22495/93, 02/09/1998, paras. 102-104, (βλ. Noelle Quenivet, 'The Obligation to Investigate after a Potential Breach of Article 2 ECHR in an Extra-Territorial Context: Mission Impossible for the Armed Forces', (Netherlands Quarterly of Human Rights, vol. 37, no. 2, HeinOnline, June 2019), pp. 119-138, p.123-132)

³⁰ ECtHR, *Papapetrou and Others v. Greece*, application no. 17380/09, 12/07/2011, para.71

³¹ ECtHR, *Rantsev v. Cyprus and Russia*, No. 25965/04, 07/01/2010

³² ECtHR, *Ramsahai and Others v. The Netherlands*, application no. 52391/99, 15/05/2007, paras. 323-325

³³ ECtHR, *Gulec v. Turkey*, application no. 21593/93, 28/05/1997, para. 82

³⁴ ECtHR, *Armani da Silva v. The United Kingdom*, Application no. 5878/08, 30/03/2016, para. 229

³⁵ ECtHR, *Vo v. France*, Application no. 53924/00, 8/07/2004

³⁶ ECtHR, *Šilih v. Slovenia* [GC], Application no. 71463/01, 9/04/2009

³⁷ ECtHR, *Calvelli and Ciglio v. Italy*, Application no. 32967/96, 17.01.2002, para. 49

ECtHR, *Vo v. France*, Application no. 53924/00, 8 July 2004, para. 89

ECtHR, *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal*, Application no. 56080/13, 19 December 2017, para. 166

1.3 Εξαιρέσεις

Το δικαίωμα της ζωής δεν είναι απόλυτο, με περιπτώσεις αφαίρεσης της ζωής να μπορούν να θεωρηθούν θεμιτές σε αυστηρά εξαντλητικές περιπτώσεις. Η αποστέρηση της ζωής δεν θεωρείται παράνομη από αντιπροσώπους του κράτους σε περίπτωση: (1) άμυνας προσώπου για αποτροπή αναπότρεπτου και ανεπανόρθωτου κακού με την χρήση πυροβόλων όπλων να είναι αναπόφευκτη, ως έσχατο και εξαιρετικό μέτρο, με βάση τις αρχές της νομιμότητας, αναλογικότητας και αναγκαιότητας³⁸, (2) για τη διενέργεια σύλληψης ή παρεμπόδισης απόδρασης προσώπου που κρατείται νόμιμα όπου η πράξη θέτει σε άμεσο κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή³⁹ και (3) για πράξη που γίνεται με σκοπό καταστολής ταραχών ή στάσεως⁴⁰. Σε αυτές τις πολύ συγκεκριμένες περιπτώσεις και μόνο μπορεί να χρησιμοποιηθεί αναλογική, απαραίτητη βία η οποία συνάδει σε μια δημοκρατική κοινωνία που θα έχει ως αποτέλεσμα την αφαίρεση ζωής ενός ατόμου, χωρίς να κριθεί ότι το κράτος παραβιάζει το δικαίωμα της ζωής.⁴¹

1.4 Η αρχή και το τέλος του δικαιώματος της ζωής

Το συγκεκριμένο υποκεφάλαιο είναι σημαντικό καθότι φορέας του δικαιώματος που τυγχάνει προστασίας μπορεί να είναι μόνο φυσικό πρόσωπο το οποίο βρίσκεται εν ζωή.⁴²

Αν και το δικαίωμα στη ζωή αποτελεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα, είναι ταυτόχρονα και ένα πολύ αμφιλεγόμενο. Ένα ζήτημα το οποίο έχει διχάσει την διεθνή κοινότητα, είναι η απουσία συμφωνίας για τον ορισμό του πότε αρχίζει και πότε τελειώνει η ζωή⁴³, καθώς απουσιάζει κοινό έδαφος μεταξύ πολλών χωρών. Αυτό οφείλεται στις διαφορετικές αξίες και κοσμοθεωρίες, θρησκευτικές πεποιθήσεις και νομοθεσιών των κρατών.⁴⁴

Υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ έχει αξιολογηθεί σχετικά με την αρχή της ζωής, λαμβάνοντας υπόψη την απουσία ευρωπαϊκής συναίνεσης σχετικά με τον επιστημονικό και

³⁸ ECtHR, *Nachova and Others v. Bulgaria*, Application nos. 43577/98 & 43579/98, 06/07/2005, para.103

³⁹ ECtHR, *Kakkoulli v. Turkey*, Application no. 38595/97, 22/11/2005, paras. 108, 119 and ECtHR, *Wasilewska and Kalucka v. Poland*, Application no. 28975/04 & 33406/04, 23/02/2010 paras. 52-53

⁴⁰ EcommHR, *Stewart v. the United Kingdom*, application no. 10044/82, 10/07/1984, para.25

⁴¹ Δρ. Κώστας Παρασκευά, *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες*, *Supra* note 8, σελίδα 84

⁴² *Ibid.*, σελίδα 63

⁴³ Rhona K. M. Smith, *Textbook on International Human Rights* (6th ed., Oxford: Oxford University Press, 2013), page 217

⁴⁴ Hans-Georg Ziebertz, Francesco Zaccaria (editors), *Euthanasia, Abortion, Death Penalty and Religion – The Right to Life and its Limitations*, *Supra* note 7, page 2

νομικό ορισμό της έναρξης της ζωής, να εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης και ρύθμισης των κρατών.⁴⁵

Αυτό το οποίο θα μας απασχολήσει είναι η επέκταση του τέλους της ζωής ενός ατόμου και συγκεκριμένα της ευθανασίας ούτως ώστε να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2 της Σύμβασης και συνεπώς και στην προστασία αυτού αλλά και των αντίστοιχων απαγορεύσεων. Το πρόβλημα του δικαιώματος στη ζωή είναι η εκτεταμένη ερμηνεία του δικαιώματος και η δυσκολία να προσδιοριστεί με σαφήνεια ποια είναι η αρνητική και θετική ευθύνη και υποχρέωση του κράτους, καθώς δεν προκύπτει ξεκάθαρα η αρχή και το τέλος του δικαιώματος.⁴⁶

1.5 Διασύνδεση του δικαιώματος στην ζωή με την ευθανασία

Στη σύγχρονη αντίληψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ο άνθρωπος τίθεται στο επίκεντρο. Το δικαίωμα στη ζωή είναι έκφραση της αξιοπρέπειας που έχει ο άνθρωπος καθιστώντας έτσι το δικαίωμα στη ζωή και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αλληλένδετα.⁴⁷

Ας μην ξεχνάμε και τον σημαντικό ρόλο της θρησκευτικής αντίληψης στα ανθρώπινα δικαιώματα⁴⁸, βάση της οποίας η αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπινης ζωής πηγάζει από την πεποίθηση ότι δίδεται από τον Θεό, και ως εκ τούτου είναι αποδεκτή, σεβαστή και προστατευμένη και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παραβιαστεί ή να τερματιστεί.⁴⁹ Γι' αυτό, οι θρησκευτικές κοσμοθεωρίες είναι πολύ ευαίσθητες σχετικά με την προστασία του δικαιώματος στη ζωή και δεν διατίθενται εύκολα να δικαιολογήσουν περιορισμούς του πολύτιμου αγαθού της ζωής.⁵⁰

Η ευθανασία είναι ένα πολύ ευαίσθητο θέμα που αναδεικνύει συζητήσεις και διαμάχες στην κοινωνία.⁵¹ Η ευθανασία, όπως προκύπτει εξάλλου και από την ετυμολογία της,

⁴⁵ ECtHR, *Vo v. France*, Application no. 53924/00, 8/07/2004, para. 75, ECtHR, *Evans v. the United Kingdom*, [GC], Application no. 6339/05, 2007-I, para. 54-56, Philip Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, (Oxford University Press, 2011), page 209

⁴⁶ Hans-Georg Ziebertz, Francesco Zaccaria (editors), *Euthanasia, Abortion, Death Penalty and Religion – The Right to Life and its Limitations*, *Supra* note 7, page 2

⁴⁷ *Ibid.*, page 1-2

⁴⁸ J.A Van der Ven, *Human rights or religious rules?*, (Empirical Research in Religion and Human Rights, Volume:1, Leiden/Boston, Brill, 2010), p.2

⁴⁹ Βλ. *Ibid.*, p.173-182

⁵⁰ Hans-Georg Ziebertz, Francesco Zaccaria (editors), *Euthanasia, Abortion, Death Penalty and Religion – The Right to Life and its Limitations*, *Supra* note 7, page 2

⁵¹ Ihina Mukhopadhyay, 'Right to Die: Laws and Legislation', (Jus Corpus Law Journal, vol. 3, no. 2, HeinOnline, December 2022), pp. 1234-1239, p.1235

αναφέρεται στην επιλογή των μέσων και της στιγμής του θανάτου, ενός ατόμου που πάσχει από μια ανίατη ασθένεια ή αφόρητο πόνο, με απώτερο σκοπό την λύτρωσή του και την διατήρηση της αξιοπρέπειάς του.⁵² Καθώς η ευθανασία αφορά τον τερματισμό της ανθρώπινης ζωής συνδέεται άμεσα με το δικαίωμα στην ζωή.

Συνοπτικά, όσοι τάσσονται υπέρ της ευθανασίας συχνά υποστηρίζουν ότι τα άτομα έχουν το δικαίωμα να πεθάνουν με αξιοπρέπεια έχοντας αυτονομία στην ζωή και στον θάνατό τους, ειδικά όταν αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας⁵³, αναφερόμενοι και σε «δικαίωμα στον θάνατο»⁵⁴. Ωστόσο, καταφεύγοντας επίσης στο δικαίωμα στη ζωή, ο σκόπιμος τερματισμός μιας ζωής, ακόμη και σε περιπτώσεις σοβαρής ταλαιπωρίας, έρχεται σε αντίθεση με την ίδια την αρχή της προστασίας και της εκτίμησης της ανθρώπινης ζωής και οδηγεί σε ολισθηρή κατηφόρα όπου τα ευάλωτα άτομα ενδέχεται να αντιμετωπίσουν πίεση να τερματίσουν τη ζωή τους πρόωρα.⁵⁵

1.6 Διακηρύξεις του δικαιώματος της ζωής και για το υποτιθέμενο «δικαίωμα στον θάνατο»

Διεθνές Δίκαιο

Όπως, αναφέρθηκε και πιο πάνω, σε διάφορες διεθνείς συνθήκες και διακηρύξεις κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην ζωή. Εντούτοις, αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι καμία σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν αναγνωρίζει δικαίωμα στον θάνατο. Ένα τέτοιο «δικαίωμα» δεν μπορεί να συναχθεί από τη συνήθη έννοια οποιουδήποτε εγγράφου για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αντίθετα, τα έγγραφα για τα ανθρώπινα δικαιώματα καλούν τα κράτη να προστατεύσουν τη ζωή.⁵⁶

Παραδείγματος χάρι, το άρθρο 3 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προνοεί ότι: «Καθένας έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική

⁵² Δ. Φράγκου, Π. Γαλάνης, 'Ηθικά ζητήματα στην ευθανασία και στην ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία', (Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 2018, Αθήνα, 35(6):834-841), σελίδα 834

⁵³ Α. Παναγάκης, Μ.Θ. Παπά, Π. Γαλάνης, 'Το νομικό πλαίσιο της ευθανασίας στην Ελλάδα και διεθνώς', (Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής 2020, 37(3):406-413), σελ. 408

⁵⁴ Howard Ball, *The Right to Die: A Reference Handbook*, (Contemporary World Issues, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017), p.20

⁵⁵ Andreas Fontalis, Efthymia Prousalí, and Kunal Kulkarni, 'Euthanasia and assisted dying: what is the current position and what are the key arguments informing the debate?', (J R Soc Med, November 2018, 111(11): 407–413)

⁵⁶ ADF, 'International Law and the Right to Die', (Vienna, 2016), σελ.1-2<
<https://adfllegal.blob.core.windows.net/international-content/docs/default-source/default-document-library/resources/campaign-resources/europe/euthanasia/euthanasia-factsheet.pdf?sfvrsn=2>>

ασφάλεια». Καθίσταται συνεπώς σαφές πως δεν υπάρχει «δικαίωμα στον θάνατο» σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.⁵⁷

Το άρθρο 6.1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Κάθε άνθρωπος έχει το εγγενές δικαίωμα στη ζωή. Το δικαίωμα αυτό προστατεύεται από το νόμο. Κανείς δεν πρέπει να στερηθεί αυθαίρετα τη ζωή του».⁵⁸ Ακόμη, το άρθρο 6.1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC) ορίζει ότι «κάθε παιδί έχει το εγγενές δικαίωμα στη ζωή» και δεν κάνει καμία αναφορά σε δικαίωμα στο θάνατο.⁵⁹ Το άρθρο 10 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD) κατοχυρώνει: «Τα Κράτη Μέρη επιβεβαιώνουν ότι κάθε άνθρωπος έχει το εγγενές δικαίωμα στη ζωή και λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική απόλαυσή του από τα άτομα με αναπηρία σε ίση βάση με τους άλλους»^{60, 61}

Αντί να αναγνωρίζουν το «δικαίωμα στον θάνατο», οι συνθήκες του ΟΗΕ απορρίπτουν σιωπηρά αυτήν την έννοια, προνοώντας ισχυρή προστασία για τους ασθενείς, τα άτομα με ειδικές ανάγκες και τους ηλικιωμένους, τους ανθρώπους δηλαδή που πλήττονται περισσότερο από τη νομιμοποίηση της ευθανασίας και της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας.⁶² Για παράδειγμα, το άρθρο 23 του CRC αναγνωρίζει ότι «ένα παιδί με νοητική ή σωματική αναπηρία πρέπει να απολαμβάνει μια πλήρη και αξιοπρεπή ζωή, σε συνθήκες που διασφαλίζουν την αξιοπρέπεια,

⁵⁷ *Ibid.*, και Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ηνωμένα Έθνη, [10 Δεκεμβρίου 1948], Άρθρο 3, *Supra* note 13

⁵⁸ Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Άρθρο 6, *Supra* note 14

⁵⁹ Convention on the Rights of the Child (CRC), [1989], Article 6:

«Article 6

1. States Parties recognize that every child has the inherent right to life.

2. States Parties shall ensure to the maximum extent possible the survival and development of the child.»

⁶⁰ Convention on the Rights of Persons with Disabilities, [12 December 2006], Sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106, Article 10:

«Article 10

Right to life

States Parties reaffirm that every human being has the inherent right to life and shall take all necessary measures to ensure its effective enjoyment by persons with disabilities on an equal basis with others.»

⁶¹ ADF, 'International Law and the Right to Die', *Supra* note 56

⁶² *Ibid.*

προάγουν την αυτοδυναμία και διευκολύνουν την ενεργό συμμετοχή του παιδιού στην κοινότητα»^{63, 64}

Έγγραφα των Ηνωμένων Εθνών

Όχι μόνο δεν αναφέρεται το «δικαίωμα στον θάνατο» στις συνθήκες του ΟΗΕ, αλλά η ερμηνεία αυτών των συνθηκών δεν έχει οδηγήσει μέχρι σήμερα σε υποστήριξη της ευθανασίας ή της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας. Αντίθετα, τα όργανα της Συνθήκης του ΟΗΕ έχουν εκφράσει ανοιχτά την ανησυχία τους σχετικά με την πρακτική της ευθανασίας στις χώρες όπου είναι νόμιμη.⁶⁵

Περιφερειακοί Νόμοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα

Πολλές περιφερειακές συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα αναγνωρίζουν το δικαίωμα στη ζωή, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, συμπεριλαμβανομένου του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ⁶⁶, του άρθρου 2 του Ευρωπαϊκού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁶⁷, του άρθρου 4 της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα⁶⁸ και του άρθρου 4 του Αφρικανικού

⁶³ Convention on the Rights of the Child (CRC), [1989], Article 23:

«Article 23:

1. States Parties recognize that a mentally or physically disabled child should enjoy a full and decent life, in conditions which ensure dignity, promote self-reliance and facilitate the child's active participation in the community.

2. States Parties recognize the right of the disabled child to special care and shall encourage and ensure the extension, subject to available resources, to the eligible child and those responsible for his or her care, of assistance for which application is made and which is appropriate to the child's condition and to the circumstances of the parents or others caring for the child.

3. Recognizing the special needs of a disabled child, assistance extended in accordance with paragraph 2 of the present article shall be provided free of charge, whenever possible, taking into account the financial resources of the parents or others caring for the child, and shall be designed to ensure that the disabled child has effective access to and receives education, training, health care services, rehabilitation services, preparation for employment and recreation opportunities in a manner conducive to the child's achieving the fullest possible social integration and individual development, including his or her cultural and spiritual development.

4. States Parties shall promote, in the spirit of international cooperation, the exchange of appropriate information in the field of preventive health care and of medical, psychological and functional treatment of disabled children, including dissemination of and access to information concerning methods of rehabilitation, education and vocational services, with the aim of enabling States Parties to improve their capabilities and skills and to widen their experience in these areas. In this regard, particular account shall be taken of the needs of developing countries.»

⁶⁴ ADF, 'International Law and the Right to Die', *Supra* note 56

⁶⁵ *Ibid.*, σελ. 1-2

⁶⁶ European Convention on Human Rights [1950], Article 2, *Supra* note 11

⁶⁷ Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, άρθρο 2, *Supra* note 15:

«Άρθρο 2

Δικαίωμα στη ζωή

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στη ζωή

2. Κανείς δεν μπορεί να καταδικαστεί στην ποινή του θανάτου ούτε να εκτελεστεί»

⁶⁸ *American Convention on Human Rights*, [1969], άρθρο 4:

«Article 4

Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών⁶⁹. Κανένα από αυτά δεν αναφέρει, ούτε καν υπαινίσσεται το «δικαίωμα στον θάνατο».⁷⁰

Right to Life

1. Every person has the right to have his life respected. This right shall be protected by law and, in general, from the moment of conception. No one shall be arbitrarily deprived of his life.
2. In countries that have not abolished the death penalty, it may be imposed only for the most serious crimes and pursuant to a final judgment rendered by a competent court and in accordance with a law establishing such punishment, enacted prior to the commission of the crime. The application of such punishment shall not be extended to crimes to which it does not presently apply.
3. The death penalty shall not be reestablished in states that have abolished it.
4. In no case shall capital punishment be inflicted for political offenses or related common crimes.
5. Capital punishment shall not be imposed upon persons who, at the time the crime was committed, were under 18 years of age or over 70 years of age; nor shall it be applied to pregnant women.
6. Every person condemned to death shall have the right to apply for amnesty, pardon, or commutation of sentence, which may be granted in all cases. Capital punishment shall not be imposed while such a petition is pending decision by the competent authority.»

⁶⁹ *African Charter on Human and Peoples' Rights* (Banjul Charter), [1987], άρθρο 4:

«Human beings are inviolable. Every human being shall be entitled to respect for his life and the integrity of his person. No one may be arbitrarily deprived of this right.

⁷⁰ ADF, *'International Law and the Right to Die'*, *Supra* note 56, σελ. 3

Κεφάλαιο II

2. Ευθανασία

Δεν υπάρχει ισχυρότερη απαγόρευση στην ιατρική από τον κανόνα της μη θανάτωσης των ασθενών⁷¹, στην νομική από την απαγόρευση αφαίρεσης της ζωής και στις εντολές της ορθόδοξης εκκλησίας από το «ου φονεύσεις». Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια έχουμε γίνει θεατές μιας μάστιγας που δείχνει μεγάλη ευελιξία στο ζήτημα ρύθμισης της αποποινικοποίησης της ευθανασίας.⁷² Η σύγχρονη επιστημονική εξέλιξη και το γεγονός ότι η ζωή του ατόμου αναγνωρίζεται ως βασική αξία ενός σύγχρονου πολιτισμού, αποτέλεσε το έναυσμα για το ζήτημα της ευθανασίας. Έχει προσελκύσει το κοινό ενδιαφέρον αποτελώντας πλέον επίκαιρο ζήτημα προβληματισμού του νομικού, ιατρικού, θρησκευτικού, πολιτικού και φιλοσοφικού κόσμου. Η θεμελιώδης φύση της αξίας μιας ανθρώπινης ζωής σε σχέση με όλες τις νομικές και ηθικές αξίες επηρεάζει άμεσα το δικαίωμα στη ζωή.⁷³

Η δημόσια συζήτηση σχετικά με την υποβοηθούμενη αυτοκτονία και την ευθανασία δείχνει πόσο δύσκολο είναι να συμβιβαστούν δύο βασικές αρχές βιοηθικής συνάφειας: αφενός η προστασία της ανθρώπινης ζωής και αφετέρου η αυτονομία και η αυτοδιάθεση του ατόμου.⁷⁴ Τα νομικά ζητήματα που σχετίζονται με την ευθανασία πρέπει να εξετάζονται σε στενή σχέση με το δικαίωμα στη ζωή, το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ανθρώπινα δικαιώματα. Το δικαίωμα στη ζωή αποτελεί αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα που κατοχυρώνεται από νομικούς κανόνες, προστατεύοντας από την απειλή κατά της ζωής και την αυθαίρετη στέρηση αυτής.⁷⁵ Όπως είναι καλά εδραιωμένο στον νομικό κόσμο, κάθε εξαίρεση θεμελιώδη άρθρου πρέπει να ερμηνεύεται στενά και αυστηρά και μόνο για του λόγους που προβλέπει το γράμμα της Σύμβασης.⁷⁶ Συνεπώς, ερωτώμαι τώρα εγώ, από που προκύπτει το ζήτημα νομιμότητας θανάτωσης ενός ατόμου;

⁷¹Tom L. Beauchamp, (μετάφραση: Βεατρίκη Κάντζολα-Σαμπατάκου), *Ευθανασία: Ηθικές, φιλοσοφικές, ιατρικές και νομικές διαστάσεις*, (Εκδόσεις Αρχιπέλαγος, Αθήνα, 1^η έκδοση, 2007), σελίδα 15

⁷²*Ibid.*

⁷³A. Gabrielyan, J. Boldavenko, 'The Human Right To Live And Develop Trends Of Euthanasia Legalisation In The Eu', (International Scientific Conference on Social Sciences and Arts-SGEM, 6(1), 2019), p.p.475-482, p.475-476

⁷⁴Diego Zannoni, 'Right or duty to live?: euthanasia and assisted suicide from the perspective of the European convention on human rights', *Supra* note 2, p.183

⁷⁵A. Gabrielyan, J. Boldavenko, 'The Human Right To Live And Develop Trends Of Euthanasia Legalisation In The Eu', *Supra* note 73, p.475-476

⁷⁶Δρ. Κώστας Παρασκευά, *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες*, *Supra* note 8, σελ.34

Το δικαίωμα στη ζωή έχει μια αρκετά περίπλοκη νομική δομή. Τι είναι η ζωή ως αντικείμενο αδικήματος: η ζωή ενός ανθρώπου ως βιολογικού όντος ή το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων ως αντικείμενο της ποινικής προστασίας; Το ζήτημα της ευθανασίας καθώς και η ευθύνη για τη διάπραξη ευθανασίας, εξαρτάται από τον εντοπισμό ορίων σε σχέση με την ικανότητα να ενεργεί κανείς ελεύθερα σε ζητήματα που άπτονται της ζωής του.⁷⁷

Αρκετοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι το δικαίωμα στη ζωή, στο οποίο κάθε άνθρωπος δικαιούται, δεν περιλαμβάνει τη δυνατότητα, να αποφασίζει για τον τερματισμό της, χρησιμοποιώντας για παράδειγμα ευθανασία με τη βοήθεια τρίτου προσώπου. Βρίσκω απαράδεκτο να θεωρεί κανείς ως ατομικό δικαίωμα την δυνατότητα να τερματίσει την ζωή του. Ούτε η ευθανασία ούτε η βοήθεια ή η ενθάρρυνση για αυτοκτονία δεν μπορούν να αποτελούν νόμιμο νόμο σε μια δημοκρατική χώρα η οποία έχει πρωταρχικό σκοπό την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως προκύπτει από καθορισμένα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα.⁷⁸

Σκοπός μου είναι να αναδείξω, την σύγκυση η οποία επικρατεί για το τι πραγματικά σημαίνει ευθανασία αλλά και ποιες μορφές μπορεί να πάρει. Αποτέλεσμα αυτής της σύγκυσης είναι νομικά σύστημα που επιτρέπουν μορφές ευθανασίας να οδηγούνται σε κατάχρηση καταπατώντας το θεμελιωδέστερο δικαίωμα της ζωής. Αυτό που θα ήθελα να σας προβληματίσει και να έχετε στο μυαλό σας όταν διαβάσετε αυτήν την διπλωματική μελέτη, είναι πως είναι δυνατόν να μιλάμε για δικαίωμα στην ευθανασία και δικαίωμα στον θάνατο όταν απουσιάζει ένα αξιόλογο ιατρικό σύστημα περίθαλψης και παρηγορητικής φροντίδας σοβαρά ασθενών. Όταν δεν παρέχεται κατάλληλη φροντίδα σε αυτά τα άτομα πως μπορούν να οραματίζονται με καθαρό μυαλό την μελλοντική ζωή τους;

⁷⁷ A. Gabrielyan, J. Boldavenko, 'The Human Right To Live And Develop Trends Of Euthanasia Legalisation In The Eu', *Supra* note 73, p.476

⁷⁸ *Ibid.*

2.1 Προσδιορισμός του όρου-Ετυμολογία

Παλαιότερη ερμηνεία του όρου

Η λέξη ευθανασία έχει ελληνικές ρίζες και προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις «ευ» που σημαίνει καλά, και τον θάνατο, θέλοντας να υποδείξει τον καλό θάνατο.⁷⁹

Στην αρχαία γραμματεία, η έννοια της ευθανασίας είναι αρκετά διαφορετική από τη σύγχρονη. Στην ερμηνεία της ευθανασίας, κατά την αρχαιότητα, φαίνεται να εμπίπτουν τα εξής: (α) ο ήρεμος, ειρηνικός, γαλήνιος και ευτυχισμένος θάνατος, ως επισφράγιση μιας ενάρετης ζωής, (β) ο γενναίος, ηρωικός, ένδοξος θάνατος, στο πεδίο της μάχης, (γ) ο θάνατος για την υπεράσπιση ανώτερων ιδανικών όπως η πατρίδα και η θρησκευτική πίστη, (δ) ο θάνατος που έρχεται τον κατάλληλο καιρό, δηλαδή ο μη πρόωρος, αλλά και ο μη υπερβολικά καθυστερών και (ε) ο ανώδυνος, μη βασανιστικός θάνατος, που δεν επιφέρει ψυχική ή σωματική ταλαιπωρία^{80,81}

Ωστόσο, η έννοια της ευθανασίας ως καλός θάνατος προκάλεσε αναστάτωση σε κοινωνικό και ηθικό επίπεδο. Κυρίως επειδή ο θάνατος είναι απώλεια, είναι δύσκολο να τον κατανοήσουμε ως κάτι θετικό. Επιπλέον, προγενέστερα ιστορικά γεγονότα όπως τα πειράματα των Ναζί, καταχράστηκαν τον όρο της ευθανασίας η οποία φέρεται να αφορούσε δολοφονίες ως ευγενική και όχι ως συμπονετική πράξη.⁸²

Εξέλιξη στην ερμηνεία του όρου

Δεν ήταν λίγοι αυτοί που ασχολήθηκαν με την ερμηνεία της ευθανασίας. Ο Ιερός Αυγουστίνος θεωρούσε την αυτοχειρία παραβίαση της εντολής και εξίσωνε την αυτοκτονία με την ανθρωποκτονία εν γένει.⁸³ Δίδασκε ότι η επίγεια ζωή είναι ένα πολύτιμο δώρο του Θεού

⁷⁹ Thomas D. Riisfeldt, 'Overcoming Conflicting Definitions of "Euthanasia," and of "Assisted Suicide," Through a Value-Neutral Taxonomy of "End-Of-Life Practices"', (Bioethical Inquiry, 2023, 20:51–70), p.52 και John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, (2nd edition, Cambridge University Press, 2018), Chapter 1, Euthanasia and Physician-Assisted Suicide, p. 9-21, p.9

⁸⁰ William H. Harris and Judith S. Levey, (eds.), *The New Columbia Encyclopedia*, (New York: Columbia University Press, 1975), p. 904

⁸¹ Αφροδίτη Α. Αβαγιανού, '«Ευθάνατος θάνατος»: Το «καλώς θανείν» στην αρχαία Ελλάδα', (Ευθανασία: Η σημαντική του «καλού» θανάτου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2000:31–38), Γ. Κρανιδιώτης, 'Ευθανασία Ιστορική ανασκόπηση σημασιών, ιδεών και πρακτικών', (Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής, 2018, 35(4):527-534), σελίδα 528

⁸² Yelson Alejandro Picón-Jaimes, Ivan David Lozada-Martinez, Javier Esteban Orozco-Chinome, Lina María Montaña-Gómez, María Paz Bolaño-Romero, Luis Rafael Moscote-Salazar, Tariq Janjua and Sabrina Rahmang, 'Euthanasia and assisted suicide: An in-depth review of relevant historical aspects', (Ann Med Surg (Lond), 2022)

⁸³ (βλ. R.W.Dyson, (eds.), *Augustine: The city of God Against the Pagans*, (Cambridge University Press, 1998))

στον άνθρωπο, δώρο το οποίο ο άνθρωπος οφείλει να το σέβεται και να υπερασπίζεται.⁸⁴ Κατά τον Μεσαίωνα, ο Θωμάς Ακινάτης, η σκέψη του οποίου αποτελεί μια σύνθεση της χριστιανικής αποκάλυψης με την αριστοτελική φιλοσοφία, καταδικάζει την αυτοχειρία υποστηρίζοντας ότι δεν είναι ο άνθρωπος κύριος της ζωής του, αλλά ο Θεός. Υιοθέτησε την άποψη ότι η αυτοκτονία αντιβαίνει τον φυσικό νόμο, ο οποίος επιτάσσει την αυτοσυντήρηση και την αγάπη προς τον εαυτό μας. Δεδομένου ότι ο άνθρωπος είναι μέλος της κοινωνίας, η αυτοχειρία πλήττει και αδικεί την κοινότητα^{85, 86}

Ο Immanuel Kant παρομοιάζει την αυτοκτονία ως αντιβαίνουσα πράξη στην κατηγορική προστακτική. Η υποκειμενική αρχή, της πράξης του αυτοκτόνου η οποία αφορά στην απαλλαγή από τα βάσανα, δεν θα μπορούσε να γίνει καθολικός νόμος, επειδή η αγάπη προς τον εαυτό μας, της οποίας ουσιώδες χαρακτηριστικό αποτελεί η ώθηση στην προαγωγή της ζωής, θα οδηγούσε στην καταστροφή της ζωής, και αυτό θα ήταν εσωτερικά αντιφατικό. Επίσης, ο αυτόχειρας δεν αντιμετωπίζει τον εαυτό του ως αυτοσκοπό, αλλά τον χρησιμοποιεί ως μέσο για την εξασφάλιση ενός ανώδυνου θανάτου^{87, 88}

Το νεοελληνικό ουσιαστικό ευθανασία, είναι η απόδοση στη νέα ελληνική του αγγλικού όρου euthanasia, που εισήχθη από τον Άγγλο φιλόσοφο Francis Bacon (1561–1626). Στις αρχές του 17ου αιώνα, ο Bacon μετέφερε στην αγγλική γλώσσα την ελληνική λέξη ευθανασία, για να δηλώσει τον ανώδυνο θάνατο που κατορθώνεται με την ανακούφιση του πόνου, και όχι με την ενεργητική επίσπευση του θανάτου με χορήγηση δηλητηριώδους ουσίας.⁸⁹

Εκφράζοντας την αντίληψή του για το ποια προτείνεται να είναι η στάση των ιατρών έναντι των ετοιμοθάνατων, θεωρεί καθήκον τους και ένδειξη ανθρωπιάς, αντί να εγκαταλείπουν τους ασθενείς αυτούς, να βρίσκονται κοντά τους έως το τέλος, βοηθώντας τους να αποχωρήσουν από τη ζωή κατά το δυνατόν με τον πιο ανώδυνο τρόπο. Καθίσταται φανερό ότι διακρίνει, την ευθανασία σε εσωτερική (euthanasia interiori), υποδηλώνοντας την ψυχική

⁸⁴ (βλ. Craig Paterson, 'A history of ideas concerning the morality of suicide, assisted suicide and voluntary euthanasia', Tadikonda R (ed.), (Physician assisted euthanasia, Icfai University Press, India, 2008:2–4))

⁸⁵ (βλ. J. Mortensen, E. Alarcón (eds), *The Aquinas Institute for the study of sacred doctrine*, (Lander, WY, 2012, Summa theologica, q. 64, 5))

⁸⁶ Γ. Κρανιδιώτης, *Ευθανασία Ιστορική ανασκόπηση σημασιών, ιδεών και πρακτικών*, *Supra* note 81, σελίδα 531

⁸⁷ (βλ. Immanuel Kant, 'Fundamental principles of the metaphysic of morals', (Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 2010:38–45))

⁸⁸ Γ. Κρανιδιώτης, *Ευθανασία Ιστορική ανασκόπηση σημασιών, ιδεών και πρακτικών*, *Supra* note 81, σελίδα 531

⁸⁹ Ian Dowbiggin, *A concise history of euthanasia: Life, death, God, and medicine*, (Rowman & Littlefield, Maryland, 2007), page 23

προετοιμασία για τον θάνατο, και σε εξωτερική (euthanasia exteriori), υποδηλώνοντας τα ιατρικά μέσα που καταπραΰνουν τον πόνο, όταν έχει χαθεί κάθε ελπίδα ανάκαμψης.⁹⁰ Καθίσταται φανερό ότι, ο Bacon δεν εισηγήθηκε την ευθανασία με τη σύγχρονη έννοια, αλλά παρότρυνε τους ιατρούς να ασχοληθούν με αυτό το οποίο στον 20ό αιώνα ονομάστηκε παρηγορητική-ανακουφιστική φροντίδα (palliative care), το οποίο κατά την άποψη μου θα πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα κάθε κράτους, με παράλληλη αποστασιοποίηση τους από την ευθανασία^{91, 92}

Ο όρος εν τέλει, κατέληξε να έχει δύο διακριτές έννοιες: αφενός την εσκεμμένη πράξη ή πρακτική του ανώδυνου θανάτου όσων υποφέρουν από ανίατες ασθένειες, υποδηλώνοντας την ενεργητική ευθανασία και αφετέρου την σκόπιμη παράλειψη μη πρόληψης του θανάτου σε όσους υποφέρουν από ανίατες ασθένειες, υποδηλώνοντας την παθητική ευθανασία.⁹³ Συνεπώς, εμπίπτει στα όρια της ευθανασίας: (1) ο θάνατος που προορίζεται από τουλάχιστον ένα άλλο άτομο, εκτός του ασθενούς, το οποίο συμβάλει στον θάνατό του, (2) το άτομο που θανατώνεται είτε υποφέρει έντονα είτε βρίσκεται σε μη ανατρέψιμη κατάσταση και αυτό αποτελεί και τον κύριο λόγο για τον τερματισμό της ζωής του και (3) τα μέσα που επιλέγονται για την πρόκληση του θανάτου πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα.⁹⁴ Αυτές οι προϋποθέσεις για μια θεμιτή πράξη ευθανασίας επιβεβαιώνονται και από την Παγκόσμια Ιατρική Ένωση^{95, 96}

2.2 Σύγχρονη ερμηνεία ευθανασίας

Στην σύγχρονη τεχνολογικά ανεπτυγμένη κοινωνία η ευθανασία, αν και γενικά απαγορευμένη, έχει πάρει διάφορες μορφές, με κάποιες από αυτές να έχουν νομιμοποιηθεί από εθνικά συστήματα. Ας εξεξηγήσουμε τα πιο ευρέως διαδιδόμενα, επιτρεπτά είδη ευθανασίας, τονίζοντας και τις προβληματικές πτυχές του κάθε είδους.

⁹⁰ Bockenhofer JJ (ed)., *Francis Bacon: De dignitate et augmentis. Scientiarum ad regem suum libri IX*, (Strassburg, 1654), p.204–205

⁹¹ Ian Dowbiggin, *A concise history of euthanasia: Life, death, God, and medicine*, *Supra* note 89

⁹² Γ. Κρανιδιώτης, *Ευθανασία Ιστορική ανασκόπηση σημασιών, ιδεών και πρακτικών*, *Supra* note 81, σελίδα 529

⁹³ Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, (second edition, Oxford University press, 2005) and Tom L. Beauchamp, *Supra* note 71, σελίδα 17-18

⁹⁴ (βλ. Tom L. Beauchamp and Arnold Davidson, ‘*The Definition of Euthanasia*’, (The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine, Volume 4, Issue 3, September 1979, Pages 294–312)

⁹⁵ World Medical Association, ‘*Medical ethics manual*’, (3rd ed., 2015, Accessed October 2, 2021), σελ. 58-61 < https://www.wma.net/wp-content/uploads/2016/11/Ethics_manual_3rd_Nov2015_en.pdf >

⁹⁶ Thomas D. Riisfeldt, ‘*Overcoming Conflicting Definitions of “Euthanasia,” and of “Assisted Suicide,” Through a Value-Neutral Taxonomy of “End-Of-Life Practices”*’, *Supra* note 79, p.9-10

Παθητική Ευθανασία

Η παθητική ευθανασία, αφορά την ευθανασία η οποία λαμβάνει χώρα όταν ο ασθενής πάσχει από ανίατη ασθένεια, και ένας επαγγελματίας υγείας είτε με πράξεις αποφεύγει να αναλάβει τα απαραίτητα μέτρα για να κρατήσουν τον ασθενή στη ζωή είτε με παράλειψη χορήγησης της απαραίτητης και κατάλληλης θεραπείας σταματά να κάνει κάτι που κρατά τον ασθενή στη ζωή. Αυτό μπορεί να γίνει με την απενεργοποίηση μηχανημάτων υποστήριξης ζωής/σωλήνες τροφοδοσίας, αποφυγή καθοριστικής επέμβασης και αποφυγή χορήγησης φαρμάκων που επιμηκύνουν τη ζωή.⁹⁷

Ενεργητική Ευθανασία

Η ενεργητική ευθανασία, ορίζεται ως η πράξη στην οποία ένα άλλο πρόσωπο (κατά κύριο λόγο επαγγελματίες του ιατρικού τομέα), προβαίνει σε μια σκόπιμη πράξη η οποία είναι και αυτή που προκαλεί τον θάνατο του ασθενούς. Συνήθως, αυτό μπορεί να γίνει με την χορήγηση θανατηφόρας δόσης φαρμάκων.⁹⁸

Υπάρχει πραγματική ηθική διαφορά μεταξύ του αφήνω κάποιον να πεθάνει(παράλειψη) και του σκοτώνω(πράξη)(;)

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να θέσω τον εξής προβληματισμό: Υπάρχει πράγματι διαφορά μεταξύ της παθητικής και ενεργητικής ευθανασίας, δηλαδή μεταξύ του αφήνω κάποιον να πεθάνει (letting die) και του σκοτώνω (killing); Στην ενεργητική ευθανασία ένα πρόσωπο προβαίνει σε ενέργεια με σκοπό να προκαλέσει το θάνατο του ασθενούς και στην παθητική ευθανασία αφήνεται ο ασθενής στον θάνατο. Όταν ένα πρόσωπο αφήνει κάποιον να πεθάνει, κάνει μια ενέργεια με σκοπό να προκαλέσει το θάνατο του ασθενή. Άρα δεν υπάρχει πραγματική διαφορά μεταξύ παθητικής και ενεργητικής ευθανασίας, αφού και οι δύο έχουν το ίδιο αποτέλεσμα: τον θάνατο του ασθενή, ακόμη και αν αυτό είναι για ανθρωπιστικούς λόγους. Επομένως, η πράξη αφαίρεσης της υποστήριξης της ζωής είναι εξίσου πράξη θανάτωσης με τη χορήγηση μιας θανατηφόρας ένεσης.⁹⁹ Αυτό το επιχείρημα έχει υποστηριχθεί έντονα από τον φιλόσοφο James Rachel¹⁰⁰ ο οποίος αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει πραγματικά ηθική

⁹⁷ BBC, 'active and passive euthanasia', <https://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/activepassive_1.shtml>

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Βλ. James Rachels, 'Active and passive euthanasia', (N Engl J Med, 1975(2):78-80)

διαφορά μεταξύ του να σκοτώνεις και να αφήνεις να πεθάνει, τονίζοντας ότι το να σκοτώνεις είναι λάθος, το ίδιο είναι και το να αφήνεις να πεθάνει.¹⁰¹ Ίδια επιχειρηματική γραμμή φαίνεται να ακολουθούν και οι Judith Lichtenberg¹⁰², Peter Singer¹⁰³, και Joachim Asscher¹⁰⁴.

Η διάκριση μεταξύ του να κάνεις (πράξη) και να επιτρέψεις (παράλειψη) κάτι επιβλαβές, δηλαδή μεταξύ του να σκοτώσεις έναν ασθενή και να του επιτρέψεις να πεθάνει, έχουν καθοριστικό ρόλο σε συζητήσεις σχετικά με το τι συνιστά επιτρεπτή συμπεριφορά στη φροντίδα του ετοιμοθάνατου. Σε μια σειρά από θρησκευτικές παραδόσεις, στην ιατρική πρακτική και στο νομικό πλαίσιο, στις περισσότερες δικαιοδοσίες, αυτές οι διακρίσεις έχουν ληφθεί για να καθορίσουν παραμέτρους για τη φροντίδα του ετοιμοθάνατου. Συνεπώς, κατά την άποψη μου, το να επιτραπεί να συμβεί κάτι επιβλαβές, το οποίο θα μπορούσε να αποτραπεί δεν απαλλάσσει το άτομο, από την ευθύνη για αυτήν τη βλάβη. Έτσι, αν κάποιος πεθάνει ως αποτέλεσμα συμβολής κάποιου άλλου ατόμου, δεν συνεπάγεται ότι, επειδή σκοπίμως παράλειψε να αναλάβει δράση, απαλλάσσεται από την ευθύνη για το θάνατό του ασθενή.¹⁰⁵ Όποιος αφήνει τον θάνατο να επέλθει και έχει τη δυνατότητα και την ευκαιρία να τον αποτρέψει, γνωρίζει ότι έχει αυτή την ικανότητα και την ευκαιρία και εντούτοις απέχει από το να τον αποτρέψει.¹⁰⁶

Σε ένα κράτος που σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν θα έπρεπε ποτέ να επιτραπεί η αποποινικοποίηση θανάτωσης μιας ζωής. Γιατί η ευθανασία αναφέρεται ακριβώς στον σκόπιο και προβλεπόμενο τερματισμό μιας ανθρώπινης ζωής.

Ωστόσο, οι επικριτές του Rachel, όπως ήταν η Judith Jarvis Thomson¹⁰⁷ και η Philippa Foot¹⁰⁸, ήθελαν να υπάρχει ηθική διαφορά μεταξύ της θανάτωσης και της άφεσης στον θάνατο.

¹⁰¹ Iain Brassington, 'What passive euthanasia is', (Brassington BMC Medical Ethics, Vol.21(1)21:41, 2020), p.6-7

¹⁰² Judith Lichtenberg, 'The moral equivalence of action and omission', B. Steinbock & A. Norcross (Eds.), 'Killing and Letting Die', (2nd ed., Bronx, NY: Fordham University Press, 1994), p.213

¹⁰³ Βλ. Peter Singer, *Practical ethics*, (2nd ed., New York, NY: The Press Syndicate of the University of Cambridge, 1993), pp 207-213

¹⁰⁴ Βλ. Joachim Asscher, 'Killing and letting die: The similarity criterion', (Journal of Applied Philosophy, 24(3), 2007), p.271-283

¹⁰⁵ Robert Young, *Medically Assisted Death*, (2012, Cambridge University Press), Chapter 6, Killing versus letting die, the doctrine of double effect, and palliative care for the dying, p.p 84-112, p.85

¹⁰⁶ Claude Gratton, 'Letting and Making Death Happen, Withholding and Withdrawing Life-Support: Morally Relevant Distinctions', (The Journal of Medical Humanities, Vol 11, No. 2, 1990), p.76-77

¹⁰⁷ Βλ. Judith Jarvis Thomson, 'Killing, Letting Die, And The Trolley Problem', (Vol. 59, No. 2, Philosophical Problems of Death, Oxford University Press, 1976), pp. 204-217

¹⁰⁸ (Βλ. Philippa Foot, 'The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect', (Oxford Review 5:5-15, 1967)) και R. G. Frey, and Christopher Heath Wellman, *A Companion to Applied Ethics*, (John Wiley & Sons, Incorporated, 2003), Chapter 33, *Killing and Letting Die*, Alastair Norcross, σελ. 457-458

Έτσι, αναφέρουν ότι θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η πολυπλοκότητα ηθικής λήψης αποφάσεων, η πρόθεση και οι συνέπειες των πράξεων μας. Αυτήν την διαμάχη έρχεται να πυροδοτήσει το δόγμα του διπλού αποτελέσματος. Αυτό το δόγμα, εισηγήθηκε αρχικά από τον Θωμά Ακινάτη, όπου αμβλύνει το αποτέλεσμα των απόλυτων απαγορεύσεων και ασχολείται με το ερώτημα υπό ποιες συνθήκες θα μπορούσε να επιτραπεί και να γίνει αποδεκτή μια κακή πράξη που εντούτοις επιδιώκει κάτι καλό.¹⁰⁹

Δόγμα διπλού αποτελέσματος-Double Effect

Η αρχή του διπλού αποτελέσματος, αμφιταλαντεύεται μεταξύ της αναγνώρισης της ηθικής διαφοράς, των επιδιωκόμενων και προβλεπόμενων συνεπειών. Αποτελεί μια άκαρπη προσπάθεια συμβιβασμού των διχογνωμιών σχετικά με την πρόθεση του θανάτου. Σύμφωνα με αυτήν την ηθική ιδέα, αιτιολογείται ο ισχυρισμός ότι μια μεμονωμένη πράξη που έχει δύο προβλεπόμενα αποτελέσματα/συνέπειες, ένα καλό όπως είναι η διάσωση της ζωής και ένα επιβλαβές όπως ο θάνατος, δεν είναι πάντα ηθικά απαγορευμένη. Η προϋπόθεση είναι το επιβλαβές αποτέλεσμα να μην είναι εσκεμμένο, να προέρχεται χωρίς πρόθεση και τότε μπορεί να είναι αιτιολογημένο. Όμως, υπάρχει λεπτή γραμμή διάκρισης η οποία δεν είναι πάντοτε διακριτή.¹¹⁰ Κανένας δεν επιζητά ένα κακό αποτέλεσμα, εν τούτοις υπάρχει η επίγνωση ότι το αποτέλεσμα θα είναι κάποιος να χάσει την ζωή του.¹¹¹

Το δόγμα έχει τις εξής προϋποθέσεις: Η πράξη πρέπει να είναι καλή ή ουδέτερη από ηθικής άποψης, ανεξαρτήτως αποτελέσματος. Ο πράττων θα πρέπει να έχει πρόθεση μόνο για το καλό αποτέλεσμα, δηλαδή την ανακούφιση από τον πόνο ενώ το κακό αποτέλεσμα μπορεί να το προβλέπει και να το επιτρέπει, όμως εκλείπει το στοιχείο της πρόθεσης. Το κακό αποτέλεσμα επιβάλλεται να αποτελεί το μέσο για την επίτευξη του καλού αποτελέσματος και τέλος το καλό αποτέλεσμα πρέπει να υπερτερεί του κακού, αντισταθμίζοντας την ανοχή του προβλεπόμενου κακού αποτελέσματος.¹¹²

Στην ιατρική, η αρχή του διπλού αποτελέσματος υπερασπίστηκε από την Επίλεκτη Επιτροπή Ιατρικής Ηθικής της Βουλής των Λόρδων. Η έκθεσή της σχολιάστηκε από μερικούς μάρτυρες οι οποίοι υπέδειξαν ότι το διπλό αποτέλεσμα ορισμένων θεραπευτικών φαρμάκων

¹⁰⁹(βλ. Martin Klein, 'Voluntary Active Euthanasia and the Doctrine of Double Effect: A view from Germany', (Health Care Analysis, Vol. 12, No. 3, September 2004))

¹¹⁰Tom L. Beauchamp, (μετάφραση: Βεατρίκη Κάντζολα-Σαμπατάκου), *Ευθανασία: Ηθικές, φιλοσοφικές, ιατρικές και νομικές διαστάσεις*, *Supra* note 71, σελίδα 29

¹¹¹*Ibid.*, σελίδα 31

¹¹² *Ibid.*, σελίδα 29-30

όταν χορηγούνταν σε μεγάλες δόσεις χρησιμοποιείτο στην πραγματικότητα ως μανδύας για ευθανασία. Η Επιτροπή Ηθικής απέρριψε κατηγορηματικά αυτόν τον ισχυρισμό, αναγνωρίζοντας ότι η πρόθεση του γιατρού και η αξιολόγηση του πόνου και της αγωνίας που υπέστη ο ασθενής, είναι κρίσιμης σημασίας για την εκτίμηση του διπλού αποτελέσματος. Εάν η πρόθεση είναι η ανακούφιση από έντονους πόνους ή αγωνία και η θεραπεία που χορηγείται είναι κατάλληλη για αυτόν τον σκοπό, τότε πιθανώς το διπλό αποτέλεσμα να έχει εφαρμογή στη χορήγηση μιας τέτοιας θεραπείας.¹¹³

Στην νομική πτυχή, και συγκεκριμένα στην αξιοσημείωτη υπόθεση Bland, ο Λόρδος Goff αναφέρθηκε στον καθιερωμένο κανόνα σύμφωνα με τον οποίο ένας γιατρός μπορεί, όταν για παράδειγμα φροντίζει έναν ασθενή που πεθαίνει από καρκίνο, να χορηγεί νόμιμα παυσίπονα παρά το γεγονός ότι γνωρίζει ότι μια τυχαία επίδραση αυτής της εφαρμογής θα να συντομεύσει τη ζωή του ασθενούς. Πρόσθεσε ότι μια τέτοια απόφαση μπορεί να ληφθεί προς το συμφέρον του ζωντανού ασθενούς ως μέρος της φροντίδας του, και, σε αυτή τη βάση, η θεραπεία θα είναι ηθικά επιτρεπτή.¹¹⁴

Ωστόσο, όπως αξιοσημείωτα αναφέρει ο Raymond G. Frey¹¹⁵, είναι αδύνατον να βρεθεί ηθική διάκριση μεταξύ της πρόκλησης θανάτου από πρόθεση και της απλής πρόβλεψης του θανάτου από τον πράττοντα ως συνέπεια της πράξης του, αν ο θάνατος ήταν αναπόφευκτη ή αναπόσπαστη ή βέβαια συνέπεια της πράξης του. Συνεπώς, είμαστε υπεύθυνοι για όλες τις αναμενόμενες συνέπειες των πράξεων μας. Εάν μπορούμε να προβλέψουμε και τα δύο αποτελέσματα της δράσης μας, πρέπει να αναλάβουμε την ηθική ευθύνη και για τα δύο αποτελέσματα, δεν μπορούμε να ξεφύγουμε και να ξεγλιστρούμε από τις συνέπειες των πράξεων μας επιλέγοντας μόνο το αποτέλεσμα που μας βολεύει καλύτερα.¹¹⁶

Μη εκούσια ευθανασία

Η μη εκούσια ευθανασία προκύπτει όταν ο ασθενής που επιθυμεί ευθανασία, βρίσκεται σε κώμα ή είναι πρακτικά αδύνατο να εκφράσει τη θέληση του, και δεν έχει εκφράσει προηγουμένως τις επιθυμίες του, και τότε ένα κατάλληλο άτομο παίρνει την απόφαση για

¹¹³ John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, *Supra* note 79, Chapter 2, Intended versus Foreseen Life- Shortening, pp 22-34, p.25

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 26 and *Airedale NHS Trust v. Bland* [1993] AC 789 at 867

¹¹⁵ (βλ. Raymond G. Frey, 'Some Aspects to the Doctrine of Double Effect', (Canadian Journal of Philosophy IV, 1975:259-283))

¹¹⁶ BBC, 'The doctrine of double effect', <<https://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/doubleeffect.shtml>>

λογαριασμό του.¹¹⁷ Η μη εκούσια ευθανασία περιλαμβάνει επίσης περιπτώσεις όπου το άτομο αν και είναι παιδί είναι διανοητικά και συναισθηματικά ικανό να λάβει την απόφαση, αλλά δεν θεωρείται από το νόμο αρκετά μεγάλο για να λάβει μια τέτοια απόφαση, επομένως κάποιος άλλος πρέπει να λάβει την απόφαση για λογαριασμό του.¹¹⁸ Εντούτοις, υπάρχει απαραίτητη προϋπόθεση ότι το ανίκανο άτομο θα ενημερωθεί πλήρως για την απόφαση της ευθανασίας.¹¹⁹

Εκούσια ευθανασία

Η εκούσια ευθανασία αναφέρεται στον τερματισμό της ζωής του ασθενούς από τρίτο πρόσωπο είτε με εσκεμμένη πράξη είτε με παράλειψη λήψης μέτρων και λαμβάνει χώρα κατόπιν αιτήματος του ατόμου που επιθυμεί συνειδητά να προβεί σε ευθανασία.¹²⁰

Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αυτοκτονία (Assisted Suicide)

Η υποβοηθούμενη αυτοκτονία έχει οριστεί ως η πράξη της σκόπιμης αυτοκτονίας, με βοήθεια άλλου που εσκεμμένα παρέχει τη γνώση, τα μέσα ή και τα δύο.¹²¹

Η ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία, αποτελεί μια μορφή ιατρικής υποστήριξης, βάση της οποίας ένας γιατρός συμβουλεύει έναν ασθενή σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να τερματίσει τη ζωή του και παρέχει σε αυτόν τα απαραίτητα φάρμακα για να τον βοηθήσει να προβεί σε αυτήν την πράξη. Ωστόσο, η πραγματική πράξη χορήγησης του φαρμάκου αφήνεται αποκλειστικά στον ασθενή, γι' αυτό και ορίζεται ως αυτοκτονία. Η βοήθεια του γιατρού περιορίζεται στην παροχή πληροφοριών ή συνταγογράφηση υλικού. Σε ορισμένες δικαιοδοσίες, αυτή η μορφή ευθανασίας χρησιμοποιείται κυρίως για την προστασία των γιατρών, καθώς τους απαλλάσσει από τυχόν ποινική ευθύνη.¹²²

Συνεπώς, έχει θεμελιωθεί ότι θα πρέπει να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις για την ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Επιτρέπεται όταν το άτομο πάσχει από μια θανατηφόρα

¹¹⁷ Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης, *Η ευθανασία απέναντι στην σύγχρονη βιοηθική*, (Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003), σελ.56-57

¹¹⁸ BBC, 'Forms of euthanasia', < <https://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/forms.shtml>>

¹¹⁹ Tom L. Beauchamp, (μετάφραση: Βεατρίκη Κάντζολα-Σαμπατάκου), *Ευθανασία: Ηθικές, φιλοσοφικές, ιατρικές και νομικές διαστάσεις*, *Supra* note 71, σελίδα 18

¹²⁰ BBC, *Forms of euthanasia*, *Supra* note 118 και Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης, *Η ευθανασία απέναντι στην σύγχρονη βιοηθική*, *Supra* note 117

¹²¹ Bernard M. Dickens, Joseph M. Boyle and Linda Ganzini, (Edited) by Peter A. Singer and A. M. Viens, *The Cambridge Textbook of Bioethics*, (Cambridge University Press, 2009), 11 - Euthanasia and assisted suicide, p.72

¹²² Miriam Cohen and Jasper Hortensius, 'A Human Rights Approach to end of Life? Recent Developments at the European Court of Human Rights', (2018, echr documents), p.195

ασθένεια, είναι απίθανο να επωφεληθεί από την ανακάλυψη μιας θεραπείας για την ασθένεια κατά τη διάρκεια του προσδόκιμου ζωής του, ως άμεσο αποτέλεσμα της ασθένειας του είτε υποφέρει από αφόρητο πόνο είτε απaráδεκτα επιβαρυντική ύπαρξη επειδή η ασθένεια του αντιμετωπίζεται με τρόπους που τον καθιστούν εξαρτημένο από άλλους ή από τεχνολογικά μέσα υποστήριξης της ζωής, ώστε να προκαλεί σοβαρή δυσφορία, έχει μια διαρκή, εκούσια επιθυμία να πεθάνει, και έχει πλήρη διαύγεια ή, σε περίπτωση που δεν είναι πλέον ικανό, έχει προηγουμένως, ενώ ήταν ακόμη ικανό, εκφράσει κατάλληλα την επιθυμία να τερματίσει την ζωή του, και αδυνατεί να τερματίσει την ζωή του χωρίς βοήθεια.¹²³

Ας διευκρινίσουμε μερικά απαραίτητα σημεία των πιο πάνω προϋποθέσεων. Σχετικά με την πρώτη προϋπόθεση, επιτρέπεται μόνο για όσους έχουν κάποια ανίατη ασθένεια, όπως είναι λόγου χάρι: τελευταία στάδια καρκίνου, χρόνια πνευμοπάθεια, AIDS, Alzheimer κοκ¹²⁴. Μια ασθένεια θεωρείται συνήθως ως καταληκτική εάν είναι προοδευτική και θα προκαλέσει θάνατο εντός δώδεκα μηνών. Ωστόσο, οι επαγγελματίες του ιατρικού τομέα δεν μπορούν πάντα να είναι βέβαιοι ότι ένας ασθενής θα πεθάνει εντός μιας καθορισμένης χρονικής περιόδου. Η τρίτη προϋπόθεση αναγνωρίζει αυτό που πολλοί αντιτίθενται στη νομιμοποίηση της εκούσιας ευθανασίας, δηλαδή, ότι δεν είναι μόνο η απαλλαγή από τον πόνο που οδηγεί τους ανθρώπους να θέλουν να τους επιτραπεί ή να τους βοηθήσουν να πεθάνουν. Η τέταρτη προϋπόθεση απαιτεί ότι η επιλογή του θανάτου δεν είναι μόνο εθελοντική και ικανή, αλλά και μια διαρκής και όχι παροδική επιλογή. Όσο αφορά την ικανότητα του ατόμου, έχει υιοθετηθεί ως μαχητό τεκμήριο ότι ενήλικες θεωρούνται ικανοί να κάνουν επιλογές αυτού του είδους και το βάρος της διαπίστωσης έλλειψης ικανότητας το έχει αυτός που το επικαλείται.¹²⁵

Προκλήσεις στην νομιμοποίηση της ευθανασίας

Το ζήτημα της ευθανασίας δεν είναι απλό. Πέραν της νομικής πτυχής, εμπλέκονται ζητήματα ηθικής, αξιοπρέπειας, αυτονομίας ακόμη και θρησκείας. Με τα πιο κάτω επιχειρήματα θα τονιστεί η ανάγκη αποστασιοποίησης από την νομιμοποίηση της ευθανασίας.

¹²³ Robert Young, *Medically Assisted Death*, *Supra* note 105, Chapter 2, A case for the legalisation of voluntary medically assisted death, p.p 15-27, p.17

¹²⁴ Queensland Government, 'Conditions that cannot be cured', (2018), <<https://www.qld.gov.au/health/support/end-of-life/care/conditions>>

¹²⁵ Robert Young, *Medically Assisted Death*, *Supra* note 105, Chapter 2, A case for the legalisation of voluntary medically assisted death, p.p 15-27, p.17-20

Παραβίαση ιατρικών αξιών

Η ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία αλλά και η εθελοντική ευθανασία έχουν καταγγεληθεί από τους επαγγελματίες υγείας και τις αντίστοιχες επαγγελματικές οργανώσεις ως ενέργειες που παραβιάζουν την επαγγελματική ακεραιότητα, διαβρώνοντας την εμπιστευτική σχέση μεταξύ ασθενή-γιατρού.¹²⁶ Ο Λόρδος Joffe's αναφέρει χαρακτηριστικά πως εάν οι ιατροί ήταν απλώς υπηρέτες των ασθενών τους ή των οργανισμών τους και τους απασχολούσε μόνο η φροντίδα των ασθενών, δεν θα είχε νόημα να έχουν ως ασπίδα την συνείδηση τους που τους επιτρέπει να αποφεύγουν να κάνουν ό,τι ζητούν οι ασθενείς τους.¹²⁷ Ακόμη, δεν ήταν λίγοι αυτοί που υποστήριξαν ότι θα παραβιαζόταν ο όρκος του Ιπποκράτη, και συγκεκριμένα της υποχρέωσης που βαραίνει τους ιατρικούς επιστήμονες να αποφεύγουν επιβλαβές πράξεις για έναν ασθενή. Είναι πάντα επιβλαβής η βοήθεια του γιατρού σε έναν ασθενή που αποσκοπεί στον τερματισμό της ζωής τους.¹²⁸

Η ίδια η Παγκόσμια Ιατρική Ένωση (WMA) αρνείται σταθερά και κατηγορηματικά να εγκρίνει ή να αποδεχθεί την πρακτική της ευθανασίας και της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας ως δικαιολογημένης ιατρικής δραστηριότητας, κατονομάζοντάς την ως ανήθικη. Παράλληλα, οι Εθνικοί Ιατρικοί Σύλλογοι και οι γιατροί τους ενθαρρύνονται να απέχουν σθεναρά από τη συμμετοχή στην ευθανασία, ακόμη και αν η εθνική νομοθεσία την επιτρέπει ή την αποποινικοποιεί υπό ορισμένες προϋποθέσεις.¹²⁹

Ιερότητα της ζωής

Όσοι αντιτίθενται στη νομιμοποίηση της ευθανασίας συχνά ισχυρίζονται ότι αποτελεί παραβίαση σεβασμού της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής. Μεγαλώνοντας σε μια χώρα, με έντονο θρησκευτικό φόντο δεν θα μπορούσα να παραλείψω, το δόγμα της παράδοσης για την ιερότητα της ζωής το οποίο υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη ζωή χαρίζεται ως επ' ουράνιο δώρο και δημιουργείται κατ' εικόνα του Θεού και, ως εκ τούτου, έχει μια εγγενή αξιοπρέπεια που της δίνει το δικαίωμα προστασίας από άδικες θανατώσεις. Ακόμη και χωρίς αυτό το θεολογικό

¹²⁶ Andreas Fontalis, Efthymia Prousalis, and Kunal Kulkarni, 'Euthanasia and assisted dying: what is the current position and what are the key arguments informing the debate?', *Supra* note 55

¹²⁷ Robert Young, *Medically Assisted Death*, *Supra* note 105, Chapter 7, Professional integrity and voluntary medically assisted death, σελ. 116-117

¹²⁸ Andreas Fontalis, Efthymia Prousalis, and Kunal Kulkarni, 'Euthanasia and assisted dying: what is the current position and what are the key arguments informing the debate?', *Supra* note 55

¹²⁹ Jean-Paul Van De Walle Sophia Kuby, 'The Legalization of Euthanasia and Assisted Suicide: An inevitable slippery slope', (ADF International, 2021), p.21-22

υπόβαθρο, η ιδέα ότι η ανθρώπινη ζωή κατέχει μια εγγενή αξιοπρέπεια θεμελιώνει την αρχή ότι δεν πρέπει ποτέ να σκοτώνει κανείς σκόπιμα έναν αθώο άνθρωπο. Πράγματι, η απαγόρευση του φόνου είναι κεντρική στην προχριστιανική πηγή της δυτικής ιατρικής δεοντολογίας, τον όρκο του Ιπποκράτη και τη σύγχρονη μεταχριστιανική Διακήρυξη της Γενεύης.¹³⁰

Η πίστη στην ιδέα της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής είναι ευρέως διαδεδομένη, ιδιαίτερα στις δυτικές κοινωνίες των νομικών δομών και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ιατρικής πρακτικής που επιτρέπεται από αυτές.¹³¹ Στην ιουδαιο-χριστιανική παράδοση, η απάντηση στο ερώτημα γιατί η ανθρώπινη ζωή είναι ιδιαίτερης σημασίας είναι ότι ο Θεός έχει ξεχωρίσει τους ανθρώπους από άλλα δημιουργημένα όντα λόγω της δημιουργίας της δυνατότητας μιας προσωπικής σχέσης μαζί τους.¹³² Ο χριστιανός θεολόγος, Nigel Biggar, εξέφρασε την άποψη: «Η ιδιαίτερη αξία της ανθρώπινης ζωής έγκειται στην ευκαιρία που της παρέχει να ακούσει και να ανταποκριθεί στο κάλεσμα του Θεού να συνεισφέρει μοναδικά στη συντήρηση και την προώθηση των δημιουργημένων αγαθών στον κόσμο».¹³³ Το *Evangelium Vitae* (EV) του Ιωάννη Παύλου Β' είναι ένα από τα σημαντικότερα έγγραφα του *magisterium* της Εκκλησίας για τη ζωή και είναι υπέρ μιας κουλτούρας ζωής και ενάντια σε μια κουλτούρα θανάτου, συμπεριλαμβανομένης της ευθανασίας.¹³⁴

Επιχείρημα «Slippery Slope»

Το επιχείρημα της «ολισθηρής κλίσης», το οποίο είναι το ισχυρότερο στην πράξη, επεξηγεί πως η έγκριση κάποιας αρχής, η εκτέλεση κάποιας δράσης ή η υιοθέτηση κάποιας πολιτικής θα οδηγήσει σε κάποιο σαφές αποτέλεσμα που γενικά κρίνεται ως λάθος ή κακό.¹³⁵ Η «κλίση» είναι «ολισθηρή» καθώς απουσιάζουν εύλογα σημεία ακινητοποίησης μεταξύ της αρχικής δέσμευσης και του προκύπτοντος κακού αποτελέσματος. Η επιθυμία να αποφευχθούν

¹³⁰ John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, *Supra* note 79, Chapter 3, The value of human Life, pp 37-49, p.38-39

¹³¹ *Ibid.*, p.39

¹³² Robert Young, *Medically Assisted Death*, *Supra* note 105, Chapter 5 The sanctity of human life, σελ. 61-83, p.65

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Βλ. John Paul II, *Evangelium Vitae*, no. 66

¹³⁵ Stephen W. Smith, 'Evidence for the Practical Slippery Slope in the Debate on Physician-Assisted Suicide and Euthanasia', (Medical Law Review, Volume 13, Issue 1, Spring 2005), Pages 17–44, p.23

τέτοιες προβλεπόμενες μελλοντικές συνέπειες παρέχει επαρκείς λόγους για να μην γίνει το πρώτο βήμα^{136, 137}

Δηλαδή, στην περίπτωση της ιατρικώς υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, σε περίπτωση νομιμοποίησης της, θα έχει ως αποτέλεσμα νομιμοποίησης λιγότερων αποδεκτών μορφών ευθανασίας, όπως υποστήριξε και ο Keown.¹³⁸ Το σύστημα αξιών της κοινωνίας θα πληττόταν σοβαρά και θα υπάρχει πάντα το αναπόφευκτο μόνιμο πρόβλημα των εσφαλμένων διαγνώσεων, της κατάχρησης καθώς υπάρχει ο κίνδυνος επέκτασης καταστάσεων που εμπίπτουν στο δίκτυο της ευθανασίας, όπως ακριβώς συνέβη και στην Ολλανδία, της αμέλειας και των αδικαιολόγητων κινδύνων για τα πλέον ευάλωτα μέλη της κοινωνίας.¹³⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Νόμος του Όρεγκον¹⁴⁰, βάση του οποίου κάθε ασθενής σε τελικό στάδιο μπορεί να ζητήσει τη συνταγογράφηση φαρμάκων που θα του επιτρέψουν να τερματίσει τη ζωή του με «ανθρώπινο και αξιοπρεπή τρόπο».¹⁴¹ Αυτό και αν αποτελεί ολισθηρή κλίση και κατάχρηση!

Ικανός ασθενής(ς)

Ακόμη ένα ζήτημα το οποίο με έχει προβληματίσει αρκετά είναι το πότε θεωρείται ένας ασθενής ως ικανός. Πώς μια κατευθυντήρια γραμμή καταγράφει με επαρκή ακρίβεια την απαίτηση ότι ένας ασθενής είναι επαρκώς ικανός να ζητήσει εκούσια ενεργητική ευθανασία ή (ιατρικώς) υποβοηθούμενη αυτοκτονία, ότι το αίτημά του είναι πράγματι ενημερωμένο και εθελοντικό, ότι η ταλαιπωρία του είναι πραγματικά αφόρητη και ότι δεν υπάρχει εναλλακτική; Υπάρχει κάποιο αντικειμενικό τεστ;¹⁴²

Πολλοί παράγοντες είναι δυνατόν να επηρεάσουν την απόφαση του ασθενή, όπως είναι λόγου χάρη η κατάθλιψη. Έρευνες έχουν δείξει ότι μόλις η κατάθλιψη των ασθενών

¹³⁶ Walter Wright, 'Historical analogies, slippery slopes, and the question of euthanasia', (The Journal of Law, Medicine & Ethics 28(2), 2000), p.177

¹³⁷ Jordan Potter, 'The psychological slippery slope from physician-assisted death to active euthanasia: a paragon of fallacious reasoning', (Medicine, Health Care and Philosophy, 2019, 22:239–244), p.240

¹³⁸ Stephen W. Smith, *Evidence for the Practical Slippery Slope in the Debate on Physician-Assisted Suicide and Euthanasia*, *Supra* note 135, p.23

¹³⁹ Tom L. Beauchamp, (μετάφραση: Βεατρίκη Κάντζολα-Σαμπατάκου), *Ευθανασία: Ηθικές, φιλοσοφικές, ιατρικές και νομικές διαστάσεις*, *Supra* note 71, σελίδα 34

¹⁴⁰ Oregon Death with Dignity Act, [1997]

¹⁴¹ Robert Young, *Medically Assisted Death*, *Supra* note 105, Chapter 4, Physician-assisted suicide, p.p 44-60, p.45

¹⁴² John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, *Supra* note 79, Chapter 6, The Slippery Slope Arguments, pp 67-90, p.74

αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά, σχεδόν όλοι οι ασθενείς αλλάζουν γνώμη σχετικά με την επιθυμία τους να πεθάνουν.¹⁴³

Αποτυχία προσφοράς κατάλληλης και επαρκούς υγειονομικής περίθαλψης

Θα πρέπει να έχουμε κατά νου τις ακανθώδεις αποτυχίες της σύγχρονης υγειονομικής περίθαλψης, όπου τα προβλήματα χρηματοδότησης των υποδομών φιλοξενίας ασθενών και επιπέδων στελέχωσης προσωπικού συχνά οδηγούν σε υπερβολικά πιεσμένους και κουρασμένους επαγγελματίες υγείας που πρέπει να εκπληρώσουν αδυσώπητους και υπερβολικούς στόχους. Η κρίση στην υγεία και την κοινωνική περίθαλψη βλέπουμε να έχει επιδεινωθεί, με την ευθανασία να αποτελεί μια οικονομική λύση. Αυτές οι πιέσεις, δεν επηρεάζουν τις αποφάσεις των ασθενών να ζητήσουν ευθανασία καθώς και την ποιότητα της αξιολόγησης αυτών των αιτημάτων; Οι ελλείψεις στην εκτίμηση της ανακουφιστικής φροντίδας ή των αναγκών ψυχικής υγείας των ασθενών δεν επηρεάζουν επίσης τις αξιολογήσεις για ευθανασία καθώς πολλοί αιτούντες για ευθανασία θα είχαν ανεκπλήρωτες ανάγκες ανακουφιστικής φροντίδας και ψυχικής υγείας; Πράγματι, είναι ποτέ η ευθανασία ο μόνος τρόπος για να ανακουφιστεί κανείς από τον πόνο;¹⁴⁴

Ευάλωτα και κοινωνικά περιθωριοποιημένα άτομα- Διακρίσεις βάσει νόμου

Η φιλόσοφος Onora O'Neill έχει εκφράσει ανησυχίες για όσους είναι εξαρτημένοι και κοινωνικά ευάλωτοι: «Η νομιμοποίηση του υποβοηθούμενου θανάτου επιβαρύνει κυρίως τα ευάλωτα άτομα. Παρόλο που όλοι μπορούμε να φανταστούμε περιπτώσεις ατόμων με μεγάλη αυτοπεποίθηση που είναι απρόσβλητα από αυτά τα συναισθήματα, όλοι είμαστε εξοικειωμένοι με τις κοινές πραγματικότητες της εξάρτησης και της ευαλωτότητας. Δεν πρέπει να επιδεινώνουμε την κατάσταση των ευάλωτων ατόμων υποδεικνύοντας τους την εύκολη λύση. Οι νόμοι είναι γραμμένοι για όλους μας σε όλες τις καταστάσεις, όχι μόνο για τους ασυνήθιστα ανεξάρτητους».¹⁴⁵ Ο χαρακτηρισμός μιας υποομάδας ανθρώπων ως νομικά επιλέξιμοι για

¹⁴³ *Ibid.*, p.75

¹⁴⁴ *Ibid.*, p.72

¹⁴⁵ *Ibid.*, p.76-77

Βλ. Baroness O'Neill of Bengarve, 'A Note on Autonomy and Assisted Dying': a memorandum circulated to members of the House of Lords', (Lord Joffe's Assisted Dying for the Terminally Ill Bill, 2006), John Keown, 'Physician-Assisted Suicide: Lord Joffe's Slippery Bill' (Med L Rev 126, 2007, 15(1)), p.126-135

ευθανασία παραβιάζει τη δέσμευση του έθνους μας για ισότητα ενώπιον του νόμου, δείχνοντας βαθιά ασέβεια και σκληρότητα προς το πρόσωπό τους.¹⁴⁶

Η νομιμοποίηση της ευθανασίας οδηγεί στην εντύπωση δημιουργίας ενός «καθήκοντος θανάτου» όταν η ζωή κάποιου γίνεται βάρος για την κοινωνία¹⁴⁷. Το κράτος οφείλει να προστατεύσει αυτά τα άτομα και όχι να τα στοχοποιεί υπό την σκιά νομιμοποίησης της ευθανασίας.

Αξιοπρέπεια-Αυτονομία-Συμπόνια

Το κύριο επιχείρημα των πολέμιων της αποποινικοποίησης της ευθανασίας και της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, υποστηρίζει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις το να ζεις είναι χειρότερο από το να πεθάνεις, ο πόνος και η ταλαιπωρία που προκαλείται από μια ανίατη ασθένεια μπορούν να κάνουν τη ζωή τόσο οδυνηρή και αφόρητη που ο θάνατος μπορεί να φαίνεται ως «πράξη ανθρωπιάς» και η ευθανασία αποτελεί ένα τρόπο για να πεθάνεις με αξιοπρέπεια^{148, 149}.

Όπως εξάλλου υποστήριξε και ο Peter Singer, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι κάτι που σταδιακά αποκτούμε, αναπτύσσουμε και χάνουμε. Αν και για μερικά άτομα, ο «θάνατος με αξιοπρέπεια» αντανακλά την ευθανασία ως κατάλληλη απάντηση, ο «θάνατος με αξιοπρέπεια» θα μπορούσε να αντικατοπτρίζει την παρηγορητική φροντίδα και την πνευματική φροντίδα αντικαθιστώντας το αίτημα για ευθανασία.¹⁵⁰ Για να διατηρήσουμε την εγγενή αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπινης ζωής, πρέπει να επενδύσουμε στην ανακουφιστική φροντίδα.¹⁵¹

Ο γιατρός θα ενεργήσει σύμφωνα με την αρχή της ευεργεσίας για να ανακουφίσει τον πόνο και την ταλαιπωρία των ασθενών σε τελικό στάδιο. Για τον ετοιμοθάνατο ασθενή, η

¹⁴⁶ Ryan Anderson, 'Four Problems with Physician-Assisted Suicide', (The Heritage Foundation, 30 March 2015), < <https://www.heritage.org/health-care-reform/report/four-problems-physician-assisted-suicide>>

¹⁴⁷ Jean-Paul Van De Walle Sophia Kuby, 'The Legalization of Euthanasia and Assisted Suicide: An inevitable slippery slope', (ADF International, 2021), *Supra* note 129, p.51

¹⁴⁸ Josef Kure (eds), *Euthanasia- The "Good Death" Controversy in Humans and Animals*, (In Tech, 2011), p. 151-152

¹⁴⁹ (βλ. D.W. Brock, 'Voluntary Active Euthanasia', (Hastings Center Report 22:10-22, 1992 και Margaret Somerville, *Death Talk: The case against euthanasia and physician-assisted suicide*, (2nd edition, McGill-Queen's University Press, 2001), part four, Respect for Dying People and Euthanasia)

¹⁵⁰ Josef Kure (eds), *Euthanasia- The "Good Death" Controversy in Humans and Animals*, *Supra* note 148, p. 153

¹⁵¹ Jean-Paul Van De Walle Sophia Kuby, 'The Legalization of Euthanasia and Assisted Suicide: An inevitable slippery slope', *Supra* note 129, p.51

ταλαιπωρία μπορεί να υπερβαίνει τον πόνο, όπως κάποιοι υποστηρίζουν. Αυτό είναι ένα καλό σημείο να σας συστήσω τον βιταλισμό. Ο βιταλισμός υποστηρίζει ακριβώς αυτό που προσπαθώ να μεταδώσω, ότι η ανθρώπινη ζωή είναι μια απόλυτη ηθική αξία. Λόγω της απόλυτης αξίας του, είναι αδιανόητη η συντόμευση της ζωής ενός ασθενούς. Ο βιταλισμός απαγορεύει τη συντόμευση της ζωής και απαιτεί τη διατήρησή της. Ανεξάρτητα από τον πόνο, την ταλαιπωρία ή το κόστος που συνεπάγεται η θεραπεία, πρέπει να χορηγείται. Εν ολίγοις, η βιταλιστική σχολή σκέψης, η οποία και θα έπρεπε να υπερισχύει, απαιτεί τη διατήρηση της ανθρώπινης ζωής με κάθε κόστος.¹⁵²

Οι υποστηρικτές της ευθανασίας, αναφέρονται επίσης στο επιχείρημα σεβασμού των αυτόνομων προσώπων, το οποίο απαιτεί αναγνώριση του δικαιώματός τους να αποφασίσουν πώς θα ζήσουν τη ζωή τους.¹⁵³

Ας τονίσω την απουσία ενός καθοριστικού στοιχείου. Το βασικότερο κριτήριο μιας επιλογής πρέπει να συνάδει και με τον σεβασμό της θεμελιώδους αξιοπρέπειας τόσο του επιλεγέντος όσο και των «άλλων». Οι επιλογές μας διαμορφώνουν τον χαρακτήρα μας. Γινόμαστε αυτό που επιλέγουμε. Το «δικαίωμα στην επιλογή» μας δίνει τη δυνατότητα να διακρίνουμε τι είναι σωστό και ποιες επιλογές θα προωθήσουν την ανθρώπινη μας εξέλιξη. Αυτές οι επιλογές έχουν αντίκτυπο και σε άλλα άτομα, διότι δεν ζούμε ως εξαστομικευμένα άτομα. Όπως φαίνεται από την αρχή σεβασμού της αυτονομίας, οι επιλογές μας μπορεί να έχουν βαθιές επιπτώσεις στην κοινότητα. Ο καθηγητής McCall Smith, έχει υποστηρίξει ότι ζούμε τη ζωή μας στην ηθική συντροφιά άλλων με τους οποίους η ζωή μας διασταυρώνεται συνεχώς. Δεν υπάρχει πραγματικός κίνδυνος πολλοί ασθενείς να ζητήσουν ευθανασία, όχι ως αποτέλεσμα μιας ελεύθερης και τεκμηριωμένης απόφασης, αλλά επειδή αισθάνθηκαν εγκαταλελειμμένοι ή ως ανεπιθύμητη επιβάρυνση των συγγενών, το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό ή την κοινωνία; Με λίγα λόγια, πόσα αιτήματα θα αντανakλούσαν τις πραγματικά αυτόνομες επιθυμίες του ασθενούς;¹⁵⁴

¹⁵² John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, *Supra* note 79, Chapter 3, The value of human Life, pp 37-49, σελ.37

¹⁵³ Michael J. Cholbi, *Euthanasia and Assisted Suicide: Views on Choosing to End Life*, (Santa Barbara, Praeger, 2017), chapter 8, p.168

¹⁵⁴ John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, *Supra* note 79, Chapter 4, The value of autonomy, pp 50-55, p.51-53

Για τον Kant, η αυτονομία είναι η υψηλότερη και η μόνη αποδεκτή αρχή της ηθικής.¹⁵⁵ Συνεπώς, όποιος προβαίνει σε ευθανασία ενεργεί κατά παράβαση του ηθικού νόμου, εν μέσω της αυτονομίας, καθώς τα άτομα είναι ευλογημένα με αγάπη για τον εαυτό τους.¹⁵⁶

Η «επιλογή» της ευθανασίας δεν είναι ποτέ αυτόνομη. Είναι αμφίβολο εάν μπορεί κανείς να μιλήσει πραγματικά για μια αυτόνομη επιλογή όταν ένα άτομο βρίσκεται σε κατάσταση φόβου και ευπάθειας, μιας σοβαρής κατάστασης ψυχικής υγείας.¹⁵⁷

Οι υποστηρικτές νομιμοποίησης της ευθανασίας κάνουν λόγο και για ευεργεσία, συμπόνια προς τους πάσχοντες, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα «δολοφονίας ελέους»(mercy killing). Υποστηρίζουν ότι κανένα άτομο δεν πρέπει να υποχρεώνεται να υπομένει αφόρητη ταλαιπωρία. Αν δεν μπορεί να ανακουφιστεί ιατρικώς και ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί τέτοια ταλαιπωρία είναι ο θάνατος του ασθενούς, τότε ένας τέτοιος θάνατος μπορεί να χαρακτηριστεί ως πράξη ελέους. Από αυτή την άποψη, η ευθανασία εφαρμόζεται με βάση την αξιολόγηση της ταλαιπωρίας από την ανταπόκριση των επαγγελματιών υγείας και των μελών της οικογένειας, τα οποία εστιάζουν στον πάσχοντα. Η δολοφονία δεν είναι συμπόνια. Το να δείξεις συμπόνια σε μια τέτοια κατάσταση θα σήμαινε να φροντίζεις τον πάσχοντα.¹⁵⁸

Στο ιατρικό πλαίσιο, δεν υπάρχουν εξαιρέσεις στην ηθική απαγόρευση του παραβίαστος κανόνα για φόνο εκ προθέσεως. Ούτε ένα καλό κίνητρο, όπως η ανακούφιση του πόνου, του ασθενούς ή των συγγενών του ή η επιθυμία του ασθενούς να πεθάνει, απαλλάσσει από μια κακή πρόθεση. Οποιαδήποτε συμπεριφορά που στοχεύει στην σκόπιμη συντόμευση της ζωής ενός ασθενούς, είτε ως σκοπό είτε ως μέσο, όποιο κι αν είναι το κίνητρο, προσβάλλει την αρχή της συμπόνιας.¹⁵⁹

Υπάρχει εξάλλου και η εναλλακτική λύση της ανακουφιστικής φροντίδας, η οποία μπορεί να καλύψει ικανοποιητικά τις ανάγκες του ετοιμοθάνατου. Με τα σύγχρονα φάρμακα

¹⁵⁵ Josef Kure (eds), *Euthanasia- The "Good Death" Controversy in Humans and Animals*, *Supra* note 148, p.134

¹⁵⁶ I. Brassington, 'Killing people: what Kant could have said about suicide and euthanasia but did not', (*J Med Ethics*, Oct 2006, 32(10): 571–574)

¹⁵⁷ Jean-Paul Van De Walle Sophia Kuby, *The Legalization of Euthanasia and Assisted Suicide: An inevitable slippery slope*, *Supra* note 129, p.52

¹⁵⁸ Josef Kure (eds), *Euthanasia- The "Good Death" Controversy in Humans and Animals*, *Supra* note 148, p. 149

¹⁵⁹ John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, *Supra* note 79, Chapter 3, The value of human Life, p. 41

είναι δυνατόν να ανακουφιστεί ο πόνος και η αγωνία που βιώνουν όλοι οι ετοιμοθάνατοι ασθενείς.¹⁶⁰

2.3 Ανάπτυξη νομολογίας ΕΔΔΑ

Σε αυτό το σημείο κρίνω αναγκαίο να δούμε πως το ΕΔΔΑ έχει προσεγγίσει τις υποθέσεις ευθανασίας και την αναστάτωση που έχει προκαλέσει. Το δικαστήριο όχι μόνο ανέχτηκε αυτήν την πρακτική, αλλά ανέπτυξε ένα πραγματικό συμβατικό δικαίωμα για υποβοηθούμενη αυτοκτονία καθώς και ένα διαδικαστικό πλαίσιο που συνεπάγεται θετικές υποχρεώσεις για το κράτος. Η κατάληξη του Δικαστηρίου έχει αμφισβητούμενη νομική βάση και έρχεται σε αντίθεση με το γράμμα της Σύμβασης, εγείροντας το ερώτημα εάν το δικαστήριο τηρεί τα όρια της αρμοδιότητάς του.¹⁶¹

Υποβοηθούμενη αυτοκτονία

Η πρώτη υπόθεση σχετικά με ευθανασία και τερματισμό της ζωής την οποία εξέτασε το Δικαστήριο του Στρασβούργου ήταν η περιβόητη **Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου**.¹⁶² Η προσφεύγουσα ήταν μια γυναίκα, που έπασχε από πλαγία αμυοτροφική σκλήρυνση, τρεφόταν με σωλήνα και ήταν παράλυτη από το λαιμό ως τα πόδια. Η γυναίκα ήθελε να βάλει τέλος στη ζωή της, αλλά ήταν σωματικά ανίκανη για να το πράξει. Ο σύζυγός της ήταν πρόθυμος να τη βοηθήσει, αλλά σύμφωνα με το εθνικό αγγλικό δίκαιο και συγκεκριμένα το άρθρο 2 του Νόμου για την Αυτοκτονία του 1961 θα μπορούσε να αντιμετωπίσει δίωξη για κάτι τέτοιο. Ενώπιον του ΕΔΔΑ, η κα.Pretty υποστήριξε ότι το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ προστατεύει το δικαίωμα στη ζωή και αυτό το δικαίωμα πρέπει να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει και το δικαίωμα επιλογής αν θα συνεχίσει να ζει ή όχι και ότι η απαγόρευση της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας παραβιάζει την ιδιωτική της ζωή, ιδίως το δικαίωμά της στην αυτοδιάθεση σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.^{163, 164}

¹⁶⁰ Robert Young, *Medically Assisted Death*, *Supra* note 105, Chapter 2, A case for the legalisation of voluntary medically assisted death, p.p 15-27, p.24

¹⁶¹ G. Puppinc, C. de La Hougue, *'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights'* (18 Intl J Human Rights, 2014), p.736

¹⁶² ECtHR, *Pretty v. The United Kingdom*, Application no. 2346/02, 29 April 2002

¹⁶³ *Ibid.*, para. 35

¹⁶⁴ Βλ. Arend Cornelis Hendriks, *'End-of-life decisions: Recent jurisprudence of the European Court of Human Rights'*, (ERA Forum 19:561–570, 2019), Daria Sartori, *'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review'*, (Questions of International Law (52) 30 June 2018), p. 27-28 and G. Puppinc, C. de La Hougue, *'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights'*, *Supra* note 161, p.737-738

Το Δικαστήριο ορθά αρνήθηκε κατηγορηματικά την προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ και δήλωσε ότι η διάταξη δεν αφορά ζητήματα που άπτονται της ποιότητας της ζωής και δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι παρέχει το εκ διαμέτρου αντίθετο δικαίωμα από αυτό που ρητά ορίζεται, δηλαδή δικαίωμα στον θάνατο ούτε μπορεί να δημιουργήσει δικαίωμα αυτοδιάθεσης με την έννοια της παροχής σε ένα άτομο του δικαιώματος να επιλέξει το θάνατο και όχι τη ζωή.¹⁶⁵ Το Δικαστήριο δεν ήταν πρόθυμο να ερμηνεύσει ότι το δικαίωμα στη ζωή που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 μπορεί να περιλαμβάνει αρνητική πτυχή.¹⁶⁶ Το Δικαστήριο όμως δεν αποκλείει το γεγονός ότι η παρεμπόδιση ενός ατόμου να ασκήσει την επιλογή για αξιοπρεπές τέλος ζωής θα μπορούσε να συνιστά παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, δηλαδή του Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.¹⁶⁷

Το δικαστήριο αναγνωρίζει ότι η υποβοήθηση και η υποκίνηση αυτοκτονίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αγγίζει το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Μέσα από αυτή τη φιλελεύθερη προσέγγιση, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι κάθε περιορισμός από το κράτος στην άσκηση αυτής της επιλογής πρέπει να είναι δικαιολογημένος, απαραίτητος και αναλογικός, όπως και προνοεί το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Έχοντας λοιπόν το ΕΔΔΑ αποκλείσει την ύπαρξη δικαιώματος αυτοδιάθεσης σύμφωνα με το άρθρο 2, ενέταξε ωστόσο το δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής αυτονομίας στην προστασία του άρθρου 8. Η άσκηση αυτού του δικαιώματος εξαρτάται ωστόσο από τις απαιτήσεις ασφάλειας και δημόσιας υγείας, οι οποίες, σε αυτή την υπόθεση, οδήγησε το δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε παραβίαση από το κράτος, λόγω της πιθανής χαλάρωσης στη γενική απαγόρευση των υποβοηθούμενων αυτοκτονιών.¹⁶⁸ Συνεπώς, στην υπόθεση *Pretty*, το δικαστήριο αναγνώρισε ότι η υποβοηθούμενη αυτοκτονία εμπίπτει στο προσωπικό πεδίο αυτονομίας, η οποία μπορεί να εμπίπτει στο άρθρο 8 της Σύμβασης.¹⁶⁹

¹⁶⁵ ECtHR, *Pretty v. The United Kingdom*, *Supra* note 162, para.39 and Jacobs & White, *The European Convention on Human Rights*, (4th edition, Oxford University Press, 2006), page 72

¹⁶⁶ ECtHR, *Pretty v. The United Kingdom*, *Supra* note 162, para.39

¹⁶⁷ *Ibid.*, para. 67

[Σύμφωνα με το άρθρο 8 απαγορεύεται καταρχήν η κρατική επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ατόμου. Ωστόσο αυτό μπορεί να επιτραπεί με νόμο του κράτους ή για μέτρο που είναι απαραίτητο σε μία δημοκρατική κοινωνία για την εξυπηρέτηση δημόσιων σκοπών και για την προάσπιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.]

¹⁶⁸ *Ibid.*, para. 74

¹⁶⁹ Βλ. G. Puppinek, C. de La Hougue, ‘*The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights*’, *Supra* note 161, p.738 and Daria Sartori, ‘*End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a ‘proceduralized’ review*’, *Supra* note 164, p. 27-28

Μετά την *Pretty*, το ΕΔΔΑ ήρθε ξανά αντιμέτωπο με ζητήματα τέλους ζωής σε προσφυγές κατά της Ελβετίας και Γερμανίας σχετικά με υποβοηθούμενη αυτοκτονία.

Σύμφωνα με την ελβετική νομοθεσία, η υποβοηθούμενη αυτοκτονία αποτελούσε ποινικό αδίκημα μόνο όταν πραγματοποιείται με ιδιοτελή κίνητρα. Η υποβοηθούμενη αυτοκτονία είναι επομένως μια ανεκτή πρακτική, που συχνά πραγματοποιείται μέσω της συνταγογράφησης θανατηφόρων φαρμάκων, τα οποία χορηγούνται στον ασθενή υπό την υλικοτεχνική υποστήριξη ειδικών ενώσεων. Οι γιατροί δεν έχουν καμία υποχρέωση να βοηθήσουν τους ασθενείς στην αυτοκτονία αλλά, εάν επιλέξουν να τους παρέχουν βοήθεια, πρέπει να εγγυηθούν την εκπλήρωση των προϋποθέσεων που αφορούν τη σοβαρότητα της νόσου και την ικανότητα του ασθενούς να σχηματίσει μια ανεξάρτητη και αιτιολογημένη επιλογή.¹⁷⁰

Στην υπόθεση **Haas**¹⁷¹, ο κύριος αυτός έπασχε από μια σοβαρή διπολική συναισθηματική διαταραχή για περισσότερα από 20 χρόνια και για αυτόν τον λόγο αποφάσισε ότι πλέον δεν μπορούσε να ζήσει με αξιοπρέπεια.¹⁷² Χρειάζόταν ιατρική συνταγή σύμφωνα με την ελβετική νομοθεσία για να προβεί σε τερματισμό της ζωής του, όμως η κατάστασή του δεν ενέπιπτε στο προβλεπόμενο νομικό πλαίσιο προκειμένου να του χορηγηθεί η συνταγή, καθώς δεν έπασχε από θανατηφόρο νόσημα. Ενώπιον του ΕΔΔΑ, επικαλέστηκε το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καταγγέλλοντας παραβίαση του δικαιώματος επιλογής του χρόνου και του τρόπου με τον οποίο θα τερματίσει την ζωή του¹⁷³, υποστηρίζοντας ότι το κράτος απέτυχε να του παρέχει τα ιατρικά μέσα για να αυτοκτονήσει χωρίς πόνο.¹⁷⁴

Το ΕΔΔΑ παρέθεσε την υπόθεση *Pretty* αλλά, αντί να αναφέρεται σε «επιλογή» τερματισμού της ζωής, αναφέρεται πλέον σε «δικαίωμα» και συγκεκριμένα «το δικαίωμα του ατόμου να αποφασίζει με ποια μέσα και σε ποιο χρονικό σημείο θα τελειώσει τη ζωή του».¹⁷⁵ Το ΕΔΔΑ δήλωσε ότι θα πρέπει να πληρούνται οι εξής προϋποθέσεις: αφενός το άτομο να είναι σε θέση να λάβει με ελεύθερη βούληση μια τέτοια απόφαση και αφετέρου να είναι σε

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 738-739 and p.28-29

¹⁷¹ ECtHR, *Haas v Switzerland*, Application no 31322/07, 20 January 2011

¹⁷² *Ibid.*, para. 7

¹⁷³ *Ibid.*, para. 32

¹⁷⁴ Βλ. G. Puppink, C. de La Hogue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p.739 και Daria Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review', *Supra* note 164, p.28-30

¹⁷⁵ ECtHR, *Haas v Switzerland*, *Supra* note 171, para. 51

θέση να ενεργήσει κατά συνέπεια. Κρίθηκε ότι αυτό το δικαίωμα αποτελεί πτυχή του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής κατά την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης.¹⁷⁶

Ωστόσο προέκυψε ένα ύψιστης σημασίας ερώτημα, εάν το κράτος θα είχε θετική υποχρέωση να παράσχει στον αιτούντα τα μέσα για να αυτοκτονήσει με ασφαλή και ανώδυνο τρόπο. Για να εκτιμήσει συνεπώς, εάν αυτό το «δικαίωμα» είχε παραβιαστεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ΕΔΔΑ εξέτασε κατά πόσον είχε επιτευχθεί μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων του ατόμου και της κοινότητας^{177, 178}

Το Δικαστήριο έκρινε ότι σε αυτήν την περίπτωση τα κράτη μέλη απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης, λόγω έλλειψης «κοινής συναίνεσης» στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης όσον αφορά το δικαίωμα ενός ατόμου να αποφασίζει πώς και πότε θα τερματίσει την ζωή του.¹⁷⁹ Στη συνέχεια, αναφέρθηκε στο άρθρο 2 της Σύμβασης,¹⁸⁰ και δήλωσε ότι αυτή η διάταξη απαιτεί από τις εθνικές αρχές να εμποδίζουν ένα άτομο να αυτοκτονήσει «εάν η απόφαση δεν έχει ληφθεί ελεύθερα και με πλήρη κατανόηση των συνεπειών της πράξης».¹⁸¹ Για τους λόγους αυτούς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ανάγκη ιατρικής συνταγής για τη λήψη θανατηφόρων φαρμάκων ήταν σύμφωνη με τις θετικές υποχρεώσεις βάσει του άρθρου 2 της Σύμβασης¹⁸² προστατεύοντας τους ανθρώπους από τη λήψη βιαστικών αποφάσεων αποτρέποντας παράλληλα την κατάχρηση. Οι ελβετικές αρχές είχαν συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις τους βάσει του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.¹⁸³

Μέσω αυτής της απόφασης, το δικαστήριο πέρασε από την υποβοηθούμενη αυτοκτονία ως ιδιότητα προσωπικής ελευθερίας σε αυτήν ενός συμβατικού δικαιώματος. Αυτή η απόφαση έχει αναγνωριστεί ότι διακηρύσσει ένα «πραγματικό συμβατικό δικαίωμα στην αυτοκτονία», καθιερώνοντας το «δικαίωμα» να αποφασίζει κανείς για τον θάνατό του, και στην περίπτωση, που επιτρέπεται η υποβοηθούμενη αυτοκτονία αλλά με περιορισμούς από το κράτος που κατηγορείται ότι έχει παραβιάσει δικαιώματα που απορρέουν από την ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το κράτος έχει υποχρέωση να θεσπίσει μία διαδικασία με την οποία θα

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ ECtHR, *Keegan v Ireland*, Application no 16969/90, 26 May 1994, para 49

¹⁷⁸ Βλ. G. Puppink, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p.738-740 και Daria Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review', *Supra* note 164, p.28-30

¹⁷⁹ ECtHR, *Haas v Switzerland*, *Supra* note 171, para. 55

¹⁸⁰ *Ibid.*, para. 54

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² *Ibid.*, para. 58

¹⁸³ *Ibid.*, para. 61

διασφαλίζεται ότι η απόφαση ενός ατόμου να τερματίσει την ζωή του ανταποκρίνεται πράγματι στην ελεύθερη βούληση του εν λόγω ατόμου.¹⁸⁴

Το σκεπτικό του δικαστηρίου είναι ενδιαφέρον καθότι, από την μια το ΕΔΔΑ δήλωσε ρητά ότι το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ προστατεύει το «δικαίωμα να αποφασίζει κανείς για το τέλος της ζωής του», ως εκδήλωση της ιδιωτικής του ζωής και από την άλλη, εντόπισε τις περιπτώσεις στις οποίες αυτό το δικαίωμα πρέπει να «υποχωρεί» στο καθήκον του κράτους βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, αντιμετωπίζοντας έτσι τη σχέση μεταξύ των υποχρεώσεων βάσει των άρθρων 8 και 2 της ΕΣΔΑ.¹⁸⁵

Ωστόσο, εγώ διερωτώμαι, πώς μπορεί το Δικαστήριο να επιβεβαιώνει ότι το δικαίωμα στη ζωή που εγγυάται το άρθρο 2 της Σύμβασης υποχρεώνει τα κράτη να θεσπίσουν μια διαδικασία ικανή να εξασφαλίσει ότι η απόφαση τερματισμού της ζωής ανταποκρίνεται όντως στην ελεύθερη επιθυμία του ενδιαφερομένου¹⁸⁶, χωρίς να αμφισβητείται ο ισχυρισμός της απόφασης Pretty ότι το άρθρο 2 δεν δημιουργεί δικαίωμα αυτοδιάθεσης με την έννοια ότι παρέχει σε ένα άτομο το δικαίωμα να επιλέξει το θάνατο αντί για τη ζωή!¹⁸⁷

Στην υπόθεση **Koch**¹⁸⁸, το δικαστήριο ξεκαθάρισε ότι το κράτος δεν υποχρεώνεται να διευκολύνει την αυτοκτονία, αλλά απαιτεί από αυτό να αιτιολογήσει την άρνησή του προκειμένου να διευκολύνει την αυτοκτονία. Όταν το δικαστήριο αναγνωρίζει την υποβοηθούμενη αυτοκτονία ως υποκειμενικό δικαίωμα βάσει της Σύμβασης, το κράτος γίνεται ο εγγυητής της πραγματικής απόλαυσης αυτού του δικαιώματος.¹⁸⁹

Η κα. Koch, τετραπληγική μετά από ένα ατύχημα, ήθελε να βάλει τέλος στη ζωή της, αλλά δεν μπορούσε να λάβει συνταγή για θανατηφόρα φάρμακα σύμφωνα με τη γερμανική νομοθεσία. Είχε μεταβεί στην Ελβετία προκειμένου ο σύζυγός της να την βοηθήσει να τερματίσει την ζωή της καθώς δεν μπορούσε να το πράξει από μόνη της. Στο ενδιάμεσο, ο κ. Koch παραπονέθηκε ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων για την άρνηση των γερμανικών

¹⁸⁴ *Ibid.*, para. 53 and para. 58

¹⁸⁵ Βλ. G. Puppincx, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p.739 και Daria Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review', *Supra* note 164, p.28-30

¹⁸⁶ ECtHR, *Haas v Switzerland*, *Supra* note 171, para. 58

¹⁸⁷ G. Puppincx, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p. 740

¹⁸⁸ ECtHR, *Koch v. Germany*, Application no. 497/09, 19 July 2012

¹⁸⁹ G. Puppincx, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p. 740

αρχών να παράσχουν βοήθεια στη γυναίκα του με τη θανατηφόρα ουσία. Η καταγγελία του είχε απορριφθεί χωρίς να εξεταστεί το βάσιμο της έλλειψης νομιμοποίησης. Ενώπιον του ΕΔΔΑ, ο κ.Koch ισχυρίστηκε ότι η άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να εξετάσουν την ουσία της καταγγελίας παραβίαζε τόσο τα δικαιώματα της εκλιπούσας συζύγου του όσο και τα δικά του δικαιώματα σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης.¹⁹⁰

Σύμφωνα με το άρθρο 34 της Σύμβασης, μόνο ένα πρόσωπο που είναι θύμα παραβίασης της Σύμβασης μπορεί να προσφύγει στο δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ ωστόσο ανατρέποντας δικό του προηγούμενο¹⁹¹, αναγνώρισε ότι ο κ.Koch θα μπορούσε να προσφύγει εξ' ονόματος της συζύγου του καθότι αφορά το δικό του δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, υπό το πρίσμα «της εξαιρετικά στενής σχέσης» με τη σύζυγό του και «της άμεσης συμμετοχής του στην υλοποίηση της επιθυμίας της να τερματίσει τη ζωή της».¹⁹² Και αφού το Δικαστήριο, ξεκάθαρα επηρεάστηκε συναισθηματικά διευρύνοντας σημαντικά την έννοια του θύματος, απέφυγε να λάβει θέση για το περιεχόμενο αυτού του δικαιώματος.¹⁹³ Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η άρνηση των εθνικών δικαστηρίων να εξετάσουν την ουσία της αξίωσης δεν εξυπηρετούσε κανένα έννομο συμφέρον σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ¹⁹⁴ και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το κράτος είχε παραβιάσει το δικαίωμα του κ. Koch στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του¹⁹⁵.¹⁹⁶

Το δικαστήριο ανέτρεψε επίσης την απόφαση στην R. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, όπου ανέφερε ότι οι πράξεις υποβοήθησης, συνέργειας, παροχής συμβουλών για αυτοκτονία εξαιρούνται από την έννοια της ιδιωτικής ζωής λόγω της καταπάτησής του δημοσίου συμφέροντος της προστασίας της ζωής¹⁹⁷.¹⁹⁸ Παρατηρούμε έκπληκτοι ότι το ΕΔΔΑ, ενώ καλείται να αποφανθεί για παραβιάσεις ουσιαστικών δικαιωμάτων, περιορίζεται στην εξέταση της τήρησης των διαδικαστικών εγγυήσεων από τις αρμόδιες εθνικές αρχές.¹⁹⁹

¹⁹⁰ ECtHR, *Koch v. Germany*, *Supra* note 188, paras. 27 and 63

¹⁹¹ ECtHR, *Sanles Sanles v. Spain*, Application No. 48335/99, 26 October 2000

¹⁹² ECtHR, *Koch v. Germany*, *Supra* note 188, para. 50

¹⁹³ *Ibid.*, para. 53

¹⁹⁴ *Ibid.*, para. 67

¹⁹⁵ *Ibid.*, paras. 65-72

¹⁹⁶ G. Puppinc, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p.741

¹⁹⁷ ECtHR, *R. v. the United Kingdom*, Application No. 10083/82, 4 July 1983, para.13

¹⁹⁸ G. Puppinc, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p. 741

¹⁹⁹ *Ibid.*

Ακολουθεί εξέταση της υπόθεσης **Gross**²⁰⁰ όπου το δικαστήριο ανέπτυξε σημαντικά θετικές διαδικαστικές υποχρεώσεις των κρατών. Η προκειμένη υπόθεση αφορούσε μια ηλικιωμένη γυναίκα, που ήθελε να βάλει τέλος στη ζωή της για να αποφύγει τα δεινά παρακμής των σωματικών και πνευματικών της ικανοτήτων. Δεν μπορούσε να λάβει συνταγή για θανατηφόρα φάρμακα επειδή δεν έπασχε από ανίατη ασθένεια. Ενώπιον του ΕΔΔΑ, επικαλέστηκε το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καταγγέλλοντας παραβίαση του «δικαιώματος της να αποφασίζει με ποια μέσα και σε ποιο σημείο θα τελείωνε η ζωή της».²⁰¹

Έχοντας υπενθυμίσει τις *Pretty* και *Haas*, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η επιθυμία της κα.Gross να αποκτήσει ένα θανατηφόρο φάρμακο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματός της στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής σύμφωνα με το Άρθρο 8 της Σύμβασης.²⁰² Στη συνέχεια, εξέτασε τον ισχυρισμό υπό την προοπτική της θετικής υποχρέωσης του κράτους, παροχής επαρκών κατευθυντήριων γραμμών, και στην περίπτωση καταφατικής απάντησης, υπό ποιες συνθήκες οι ιατροί εξουσιοδοτούνταν να εκδίδουν ιατρική συνταγή σε άτομο στην κατάσταση της αιτήτριας.²⁰³

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω του ότι οι ελβετικές ιατρικές δεοντολογικές κατευθυντήριες γραμμές ίσχυαν μόνο για ασθενείς που πάσχουν από ανίατη και θανατηφόρα ασθένεια και η έλλειψη ρύθμισης ως προς τους άλλους ασθενείς, όπως της αιτήτριας, ήταν πιθανό να προκαλέσει «ανατριχιαστική επίδραση στους γιατρούς» και «σημαντικό βαθμό αγωνίας» στους ασθενείς.²⁰⁴

Το δικαστήριο προχωρά στο διαδικαστικό πεδίο, ενώ αρνείται να λάβει θέση επί της ουσίας του δικαιώματος, επαναπροσδιορίζοντας την υποβοηθούμενη αυτοκτονία ως θεμελιώδες δικαίωμα αντί για μια ειδική μορφή φροντίδας στο τέλος της ζωής. Επομένως, με την ερμηνεία του το Δικαστήριο θέλει να μας πει ότι πλέον και σύμφωνα με τη Σύμβαση, ένα άτομο με καλή υγεία δικαιούται να τερματίσει την ζωή του και να υποβάλει αξίωση κατά των εθνικών αρχών αν δεν το επιτύχει;²⁰⁵

²⁰⁰ ECtHR, *Gross v Switzerland*, Application no 67810/10, 14 May 2013

²⁰¹ *Ibid.*, para. 38

²⁰² *Ibid.*, para. 60

²⁰³ *Ibid.*, para. 63

²⁰⁴ *Ibid.*, paras. 65-66 & 67-69, και Daria Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review', *Supra* note 164, p.31

²⁰⁵ G. Puppink, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p. 743

Στις πιο πάνω υποθέσεις βλέπουμε το Δικαστήριο να είναι διστακτικό, καταλογίζοντας στα κράτη ευρύ περιθώριο εκτίμησης, θέλοντας να αποτρέψει καταστάσεις κατάχρησης. Με την απόφαση στην Gross ξεκάθαρα διευρύνει την ομάδα ατόμων που δικαιούνται υποβοηθούμενη αυτοκτονία επιβαρύνοντας αδικαιολόγητα τα κράτη.

Παθητική Ευθανασία- Αποσύνδεση&Απόσυρση θεραπειών

Η υπόθεση **Lambert**²⁰⁶ αφορούσε την απόσυρση θεραπειών που κρατούσαν στη ζωή τον ασθενή, πράγμα που εμπίπτει σε περίπτωση παθητικής ευθανασίας. Σύμφωνα με το εθνικό γαλλικό δίκαιο, οι θεραπείες δεν πρέπει να συνεχίζονται στις περιπτώσεις όπου διαφαίνεται ότι είναι μάταιες ή δυσανάλογες ή δεν έχουν άλλο αποτέλεσμα από το να συντηρούν τεχνητά τη ζωή, και συνεπώς μπορούν να διακόπτονται ή να αναστέλλονται.²⁰⁷ Όταν ένα άτομο δεν είναι σε θέση να εκφράσει τις επιθυμίες του σχετικά με αυτό, η απόφαση λαμβάνεται από τους γιατρούς στο πλαίσιο μιας συλλογικής διαδικασίας, στην οποία λαμβάνονται υπόψη οι επιθυμίες του ασθενούς που είχαν εκφραστεί προηγουμένως αλλά και οι επιθυμίες της οικογένειας του ασθενούς.²⁰⁸

Ο κ. Lambert ήταν τετραπληγικός και βρισκόταν σε κατάσταση μόνιμης παραπληγίας για χρόνια. Οι θεράποντες κλινικοί ειδικοί είχαν παρατηρήσει αυξανόμενα σημάδια αντίστασης στη θεραπεία και είχαν ξεκινήσει τη συλλογική διαδικασία. Ενώ η σύζυγος του κ. Lambert είχε συμφωνήσει στην απόσυρση, οι γονείς του και τα δύο αδέρφια του είχαν αντιταχθεί και προσέφυγαν στα εθνικά δικαστήρια, τα οποία κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η απόφαση να διακοπεί η τεχνητή διατροφή και η ενυδάτωση ήταν σύμφωνη με το νόμο.²⁰⁹

Ενώπιον του ΕΔΔΑ, οι γονείς και τα αδέρφια του κ. Lambert ισχυρίστηκαν, μεταξύ άλλων, ότι η απόσυρση θα παραβίαζε τις θετικές υποχρεώσεις του κράτους βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ αφού διέκρινε μεταξύ «ευθανασίας» και «θεραπευτικής αποχής», έκρινε ότι το ζήτημα που διακυβεύεται βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ δεν ήταν ο σεβασμός της αρνητικής υποχρέωσης του κράτους, δηλαδή της απαγόρευσης θανάτωσης, αλλά η συμμόρφωση με τη θετική υποχρέωση του κράτους να προστατεύει τη ζωή.²¹⁰

²⁰⁶ ECtHR, *Lambert and Others v. France*, Application No. 460043/14, 5 June 2015

²⁰⁷ *Ibid.*, para. 53

²⁰⁸ *Ibid.*, para. 54

²⁰⁹ *Ibid.*, para. 50

²¹⁰ *Ibid.*, para. 124

Το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι κατά την εξέταση ενδεχόμενης παραβίασης του άρθρου 2, θα πρέπει να γίνει αναφορά στο άρθρο 8 της Σύμβασης, στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και στην έννοια της προσωπικής αυτονομίας που περιλαμβάνει.²¹¹ Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ θέσπισε στη νομολογία του τρία κριτήρια που πρέπει να τηρούν οι εγχώριες αρχές όταν πρόκειται για απόσυρση θεραπειών: (α) την ύπαρξη κανονιστικού πλαισίου συμβατού με τις απαιτήσεις του άρθρου 2, (β) θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι επιθυμίες του αιτούντος που είχε εκφράσει προηγουμένως και των προσώπων που βρίσκονται κοντά του, καθώς και οι απόψεις του ιατρικού προσωπικού και (γ) τη δυνατότητα προσέγγισης των δικαστηρίων σε περίπτωση αμφιβολιών ως προς την καλύτερη απόφαση που πρέπει να ληφθεί προς το συμφέρον του ασθενούς.²¹²

Το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι το γαλλικό νομικό πλαίσιο ήταν επαρκώς σαφές, για τους σκοπούς του άρθρου 2 της Σύμβασης, ώστε να ρυθμίζει με ακρίβεια τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι γιατροί σε καταστάσεις όπως αυτή στην παρούσα υπόθεση.²¹³ Επαλήθευσε ότι είχαν ληφθεί υπόψη οι διαφορετικές απόψεις των εμπλεκόμενων μερών²¹⁴ και ότι είχε διεξαχθεί δικαστική επανεξέταση με σκοπό να διαπιστωθούν οι επιθυμίες του Vincent Lambert από δικαστήριο που είχε πλήρη εξουσία να ελέγξει τη νομιμότητα της απόφασης των γιατρών.²¹⁵

Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν αποφάνθηκε σχετικά με την ισορροπία των διακυβευόμενων συμφερόντων. Η συλλογιστική του δικαιολογήθηκε από την ασυμφωνία μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την άδεια απόσυρσης της τεχνητής θεραπείας διατήρησης της ζωής.²¹⁶ Με δικαιολογία την έλλειψη συναίνεσης, το ΕΔΔΑ συνήγαγε το συμπέρασμα ότι το κράτος είχε ευρύ περιθώριο εκτίμησης ως προς την ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος στη ζωή και του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της

²¹¹*Ibid.*, para. 142

²¹²*Ibid.*, para. 143

(βλ. ECtHR, *Glass v. the United Kingdom*, Application no. 61827/00, 9 March 2004 και Gregor Puppick, ‘ECHR: *Lambert and others v. France*’, (ECLJ, 2015), < <https://eclj.org/euthanasia/the-echr-made-a-legal-error-in-the-lambert-case?lng=en>>)

²¹³ECtHR, *Lambert and Others v. France*, *Supra* note 206, para. 160

²¹⁴*Ibid.*, para. 161-168

²¹⁵*Ibid.*, para. 169-180

²¹⁶*Ibid.*, para. 147

προσωπικής αυτονομίας²¹⁷, καθώς και για την οργάνωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων συμπεριλαμβανομένου του ορισμού του ατόμου που λαμβάνει την τελική απόφαση.²¹⁸

Ο κ.Lambert εντασσόταν στην ομάδα ευάλωτων ατόμων καθώς η συνέχιση της ζωής του ήταν στενά συνυφασμένη με τα μηχανήματα σίτισης. Πως είναι δυνατόν να γνωρίζει κανείς την πραγματική ελεύθερη επιθυμία αυτού του ατόμου; Πως το κράτος προστατεύει αυτό το ευάλωτο άτομο αν δεν βάζει την ζωή πάνω από τον θάνατο όπως το ίδιο το ΕΔΔΑ τόνισε στην Pretty;!

Η εφαρμογή των κριτηρίων Lambert σε υποθέσεις ανηλίκων

Το ΕΔΔΑ εφάρμοσε τα «κριτήρια Lambert» σε δύο αποφάσεις: **Gard**²¹⁹ και **Afiri και Biddarri**²²⁰. Και οι δύο περιπτώσεις αφορούσαν παθητική ευθανασία ανήλικων ασθενών των οποίων οι γονείς αντιτάχθηκαν στην απόσυρση των θεραπειών. Ωστόσο, εν αντιθέσει με την υπόθεση Lambert, οι ασθενείς εκπροσωπούνταν νόμιμα από τους γονείς τους και δεν είχαν φτάσει ποτέ το νόμιμο όριο ηλικίας για να μπορούν να συναινέσουν σε μια τέτοια απόφαση.²²¹

Η υπόθεση **Gard**²²² αφορούσε την απόσυρση θεραπειών που συντηρούσαν στη ζωή ένα παιδί μόλις ενός έτους του οποίου ο εγκέφαλος υπέστη ανεπανόρθωτη βλάβη από μια σπάνια και ανίατη ασθένεια από την γέννηση του. Οι γονείς του επιθυμούσαν να υποβληθεί σε πειραματικές θεραπείες και αντιτάχθηκαν στη γνώμη των γιατρών οι οποίοι θεωρούσαν οποιαδήποτε περαιτέρω θεραπεία μάταιη και επίπονη.²²³ Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου, σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ γιατρών και γονέων ως προς τις θεραπείες που πρέπει να χορηγηθούν σε έναν ανήλικο ασθενή, εναπόκειται στα δικαστήρια να επιλύσουν το ζήτημα υπό το πρίσμα του κριτηρίου του «βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού». Εφαρμόζοντας αυτό το κριτήριο, τα εθνικά δικαστήρια είχαν επικυρώσει τη γνώμη των γιατρών και απέρριψαν τις προσφυγές των γονέων.²²⁴

²¹⁷*Ibid.*, paras. 147-148

²¹⁸*Ibid.*, para. 168 και Daria Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review', *Supra* note 164, p.32-35

²¹⁹ ECtHR, *Gard and Others v. The United Kingdom*, Application No. 39793/17, 27 June 2017

²²⁰ ECtHR, *Afiri and Biddarri v. France*, Application no. 1828/18, 23 January 2018

²²¹ Daria Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review', *Supra* note 164, p.32-35

²²² ECtHR, *Gard and Others v. The United Kingdom*, *Supra* note 219

²²³*Ibid.*, para. 1-6

²²⁴*Ibid.*, para. 7-39

Ενώπιον του ΕΔΔΑ, οι γονείς του παιδιού παραπονέθηκαν για παραβίαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ για το γεγονός ότι το νοσοκομείο εμπόδιζε την πρόσβαση σε θεραπείες διατήρησης της ζωής και σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ για δυσανάλογη παρέμβαση στα γονικά τους δικαιώματα.²²⁵ Όσον αφορά την καταγγελία βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ αρνήθηκε ότι το κράτος έχει καθήκον να επιτρέψει την πρόσβαση σε πειραματική θεραπεία.²²⁶ Το ΕΔΔΑ εφάρμοσε τα κριτήρια Lambert²²⁷ και έκρινε την καταγγελία προδήλως αβάσιμη.²²⁸ Όσον αφορά την καταγγελία βάσει του άρθρου 8, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι υπήρξε παρέμβαση στα γονικά δικαιώματα των προσφευγόντων.²²⁹ Ωστόσο, διαπίστωσε ότι η παρέμβαση ήταν νόμιμη και ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό προστασίας της υγείας και των ηθών και των δικαιωμάτων και ελευθεριών ανηλίκου.²³⁰

Κατά την αξιολόγηση της αναλογικότητας της παρέμβασης, το ΕΔΔΑ υπενθύμισε την απουσία ευρωπαϊκής συναίνεσης ως προς τη σχετική σημασία του διακυβευόμενου συμφέροντος ή ως προς το καλύτερο μέσο προστασίας του.²³¹ Συνεπώς, περιορίστηκε στην επαλήθευση εάν η απόφαση που έλαβαν οι εγχώριες αρχές είχε υπερβεί το περιθώριο εκτίμησης, και αυτό έγινε με βάση τις διαδικαστικές παραμέτρους, βάση του οποίου το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι οι εγχώριες αποφάσεις ήταν εμπειριστατωμένες και εξασφάλιζαν την εκπροσώπηση όλων των ενδιαφερομένων.²³²

Ωστόσο, μια θεραπεία με πολύ χαμηλή πιθανότητα επιτυχίας είναι ακόμα καλύτερη από τον βέβαιο θάνατο, αν πράγματι υπερισχύει η ζωή έναντι του θανάτου. Η απόφαση του ΕΔΔΑ δεν δίνει καμία ένδειξη για τον λόγο που αυτό θα έπρεπε να είναι διαφορετικό στην περίπτωση του μικρού Charlie. Το «βέλτιστο συμφέρον του παιδιού» το γνωρίζουν καλύτερα οι ίδιοι οι γονείς του, και όχι οι γιατροί και οι δικαστές.²³³

Το ίδιο σκεπτικό υιοθέτησε και στην **Afiri and Biddarri**²³⁴ που αφορούσε την απόσυρση των θεραπειών ενός 14χρονου κοριτσιού, το οποίο βρισκόταν σε μόνιμη βλαστική

²²⁵ *Ibid.*, para. 55-56

²²⁶ *Ibid.*, paras. 77-78, 87

²²⁷ *Ibid.*, para. 80

²²⁸ *Ibid.*, para. 98

²²⁹ *Ibid.*, para. 110

²³⁰ *Ibid.*, paras. 111-125

²³¹ *Ibid.*, para. 122

²³² *Ibid.*, paras. 111-125

²³³ Jakob Cornides, 'Forcible "euthanasia": the ECtHR's Charlie Gard Decision', EJIL:Talk!, (Blog of the European Journal of International Law, 14 June 2017), < <https://www.ejiltalk.org/forcible-euthanasia-the-ecthrs-charlie-gard-decision/>>

²³⁴ ECtHR, *Afiri and Biddarri v. France*, *Supra* note 220

κατάσταση μετά από καρδιακή ανακοπή που προκλήθηκε από αυτοάνοσο. Οι γονείς της είχαν επανειλημμένα αντιταχθεί στην πρόταση των γιατρών να αποσυρθούν οι θεραπείες και είχε κινηθεί η συλλογική διαδικασία που προέβλεπε η γαλλική νομοθεσία. Σύμφωνα με τα άρθρα 2 και 8 της ΕΣΔΑ, η κα. Afiri και ο κ. Biddarti παραπονέθηκαν για το γεγονός ότι η τελική απόφαση σχετικά με την απόσυρση της θεραπείας επαφίεται στους γιατρούς ακόμη και όταν οι γονείς αντιτίθενται σε αυτήν.²³⁵

Το ΕΔΔΑ εξέτασε την αξίωση βάσει του άρθρου 2 παραπέμποντας στην απόφαση Lambert.²³⁶ Υπενθύμισε ότι το περιθώριο εκτίμησης του κράτους είναι ευρύ όσον αφορά την οργάνωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένου και του ορισμού του ατόμου που λαμβάνει την τελική απόφαση για απόσυρση της θεραπείας.²³⁷ Σημείωσε ότι, καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, η γνώμη του γονέα είχε ληφθεί υπόψη και τα εθνικά δικαστήρια προσπάθησαν να καθορίσουν τις επιθυμίες του ίδιου του ασθενούς.²³⁸ Υπό το φως της συνολικής τήρησης των «κριτηρίων Lambert», το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι εγχώριες αρχές είχαν συμμορφωθεί με τις θετικές υποχρεώσεις τους βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ²³⁹. Στα ίδια ακριβώς συμπεράσματα κατέληξε και στις αποφάσεις Parfitt²⁴⁰ και A.B.²⁴¹.

Πρόσφατες εξελίξεις

Η υπόθεση **Mortier** είναι η πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ σχετικά με τη συμμόρφωση της ευθανασίας με τα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ και η πρώτη απόφαση για την ευθανασία για ψυχιατρική διαταραχή.²⁴² Η μητέρα του προσφεύγοντος εξέφρασε την επιθυμία να υποβληθεί σε ευθανασία λόγω μακροχρόνιας κατάθλιψης από την οποία έπασχε.²⁴³ Μετά από συζητήσεις με γιατρούς αποφάσισε να προβεί σε ευθανασία, χωρίς εντούτοις να έχουν ενημερωθεί πρωτίστως ο προσφεύγων ή η αδελφή του. Παρά τις συμβουλές

²³⁵ *Ibid.*, para. 21

²³⁶ *Ibid.*, paras. 26-27

²³⁷ *Ibid.*, para. 38

²³⁸ *Ibid.*, paras. 39 and 44

²³⁹ *Ibid.*, para. 47

²⁴⁰ ECtHR, *Parfitt v. United Kingdom*, Application no. 18533/21, 21.04.2021

²⁴¹ ECtHR, *A.B and others v. United Kingdom*, Application no. 37412/22, 03.08.2022

²⁴² M. De Hert, S. Loos and K. Van Assche, 'Euthanasia of a person with a psychiatric disorder does not violate the European Convention on Human Rights (*Mortier v. Belgium* [no. 78017/17])', (European Psychiatry, 65(1), e80, 1-2, Cambridge, 2022)

²⁴³ ECHR caselaw.com, 'Απόφαση πάσχουσας από κατάθλιψη να υποβληθεί σε ευθανασία. Η εθνική νομοθεσία για την ευθανασία συμβατή με την ΕΣΔΑ. Παραβίαση του διαδικαστικού σκέλους του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ λόγω ελαττωματικών διαδικασιών', *Mortier κατά Βελγίου* της 04.10.2022 (αρ. προσφ. 78017/17), < <https://www.echrcaselaw.com/apofaseis-edda/apofasi-pasxousas-apo-katathlipsi-na-ipovlithei-se-efthanasia-i-ethniki-nomothesia-gia-tin-efthanasia-sumvati-me-tin-esda-paraviasi-tou-diadikastikou-skelous-tis-esda-logo-ellattomatikon-diadikasion/>>

των γιατρών, η μητέρα δεν ήθελε να έρθει σε επαφή με τα παιδιά της πριν πεθάνει. Επικαλούμενος το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι το κράτος δεν είχε εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του για την προστασία της ζωής της μητέρας του, καθώς δεν ακολουθήθηκαν οι νόμιμες διαδικασίες για την ευθανασία στην περίπτωση της. Επικαλούμενος ακόμη, παραβίαση του άρθρου 13, δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο μέσο, για έλλειψη σε βάθος και αποτελεσματικής έρευνας καθώς και παραβίαση και του άρθρου 8, δικαίωμα σεβασμού ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, γιατί το κράτος απέτυχε να προστατεύσει αποτελεσματικά το δικαίωμα της μητέρας του στη ζωή.²⁴⁴

Όπως διαμόρφωσε το ΕΔΔΑ, τα κράτη μέλη μπορούν να αποποινικοποιήσουν την ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία, αλλά πρέπει να το πράξουν με τρόπο που να εγγυάται την προστασία του δικαιώματος στη ζωή. Πιο συγκεκριμένα, αυτό θα συμβαίνει μόνο όταν το εφαρμοστέο δίκαιο: (α) ορίζει με σαφήνεια και προσεκτικά το εύρος του δικαιώματος να ζητάς ιατρική βοήθεια για τερματισμό της ζωής, (β) προβλέπει μια διαδικασία που μπορεί να εγγυηθεί ότι το αίτημα είναι εθελοντικό, (γ) περιέχει αυξημένα προστατευτικά μέτρα για τα ευάλωτα άτομα και (δ) ρυθμίζει με ακρίβεια τις αποφάσεις που πρέπει να λάβουν τα άτομα που είναι επιφορτισμένα με την αξιολόγηση του αιτήματος για να εξασφαλίσουν την εκπλήρωση των κριτηρίων δέουσας προσοχής. Όταν πραγματοποιείται ευθανασία για ψυχιατρική διαταραχή, οι γιατροί έχουν πλέον δεοντολογική υποχρέωση να συμμορφώνονται με πρόσθετα κριτήρια δέουσας φροντίδας.²⁴⁵

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 λόγω του νομοθετικού πλαισίου που διέπει τις πράξεις προ της ευθανασίας και την εν λόγω διαδικασία. Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν μπορούσε να ειπωθεί από τα στοιχεία που είχε ενώπιόν του αναφορικά με την επίμαχη πράξη, που τελέστηκε σύμφωνα με το θεσπισμένο νομοθετικό πλαίσιο, ότι υπήρξε παραβίαση από το κράτος.²⁴⁶ Ωστόσο το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του διαδικαστικού σκέλους του δικαιώματος στη ζωή λόγω της διαδικασίας εξέτασης αιτήματος ευθανασίας. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το κράτος δεν είχε εκπληρώσει τη διαδικαστική θετική του υποχρέωση, λόγω της έλλειψης ανεξαρτησίας του Ομοσπονδιακού

²⁴⁴ ECtHR, *Mortier v. Belgium*, Application No. 78017/17, 04.10.2022

²⁴⁵ M. De Hert, S. Loos and K. Van Assche, 'Euthanasia of a person with a psychiatric disorder does not violate the European Convention on Human Rights (*Mortier v. Belgium* [no. 78017/17])', *Supra* note 242

²⁴⁶ ECtHR, *Mortier v. Belgium*, *Supra* note 244 and ECHR caselaw.com, 'Απόφαση πάσχουσας από κατάθλιψη να υποβληθεί σε ευθανασία. Η εθνική νομοθεσία για την ευθανασία συμβατή με την ΕΣΔΑ. Παραβίαση του διαδικαστικού σκέλους του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ λόγω ελλειψών διαδικασιών', *Supra* note 243

Συμβουλίου για την Επανεξέταση και Αξιολόγηση της Ευθανασίας και τη διάρκεια της ποινικής έρευνας στην υπόθεση.²⁴⁷

Τέλος, έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8, του δικαιώματος σεβασμού ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι γιατροί που βοήθησαν τη μητέρα του προσφεύγοντος, είχαν κάνει ό,τι μπορούσαν, σύμφωνα με το νόμο, το καθήκον εμπιστευτικότητας και το ιατρικό απόρρητο, τις ηθικές κατευθυντήριες γραμμές, για να διασφαλίσουν ότι η μητέρα θα επικοινωνούσε με τα παιδιά της σχετικά με την επιθυμία ευθανασίας της.²⁴⁸

Το Δικαστήριο παραλείπει εντελώς το γεγονός ότι αυτή η πρακτική συνεπάγεται ότι ο θάνατος προκλήθηκε σκόπιμα από τρίτους. Πρόκειται για ελάττωμα όπου έχει σαφώς εντοπιστεί και καταγγεληθεί από την μειοψηφία των διαφωνούντων δικαστών. Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι η αποποινικοποίηση της ευθανασίας παραβιάζει τόσο τις αρνητικές όσο και τις θετικές υποχρεώσεις βάσει του άρθρου 2. Χωρίς τροποποίηση του άρθρου 2 δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι επιτρέπει την ευθανασία.²⁴⁹ Τέλος, το δόγμα ότι η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό όργανο που πρέπει να προσαρμοστεί στις σύγχρονες προκλήσεις δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αρνηθεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα, όπως το δικαίωμα στη ζωή. Αυτό το δόγμα δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε το εν λόγω δικαίωμα να μην είναι πλέον συγκεκριμένο ή αποτελεσματικό ή ακόμη και να καταργείται με το πρόσχημα άλλων εκτιμήσεων.²⁵⁰

2.4 Αξιολόγηση στάσης του ΕΛΛΑ

Δημιουργία ασαφών & επιβαρυντικών υποχρεώσεων στους όμους των κρατών

Παρακολουθούμε αφινδιασμένοι το δικαστήριο να υιοθετεί σταδιακά την υποχρέωση του κράτους για μια φιλελεύθερη θέση σχετικά με την υποβοηθούμενη αυτοκτονία, με την νομική βάση αυτού του «νέου δικαιώματος» να παραμένει ασαφής.²⁵¹

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ *Ibid.*

²⁴⁹ ECtHR, *Mortier v. Belgium*, Application No. 78017/17, 04.10.2022, Partly Dissenting Opinion of Judge Serghides

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ G. Puppinc, C. de La Hougue, ‘*The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights*’, *Supra* note 161, p. 743

Στην Haas, το δικαστήριο έκρινε ότι η Ελβετία είχε την υποχρέωση να θεσπίσει μια διαδικασία ικανή να διασφαλίσει ότι η απόφαση τερματισμού της ζωής του ανταποκρίνεται όντως στην ελεύθερη επιθυμία του ενδιαφερόμενου ατόμου. Στην υπόθεση Koch, το δικαστήριο έκρινε ότι η Γερμανία έχει υποχρέωση να θεσπίσει αποτελεσματικό ένδικο μέσο για να αποφανθεί επί της ουσίας των αποφάσεων που αρνούνται τη συνδρομή στην αυτοκτονία. Τέλος, στην υπόθεση Gross, το δικαστήριο έκρινε ότι η Ελβετία είχε την υποχρέωση να δημιουργήσει ένα νομικό πλαίσιο που θα επέτρεπε σε κάθε άτομο να διεκδικήσει το δικαίωμά του στην υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Αυτές οι θετικές διαδικαστικές υποχρεώσεις διαμορφώνουν σταδιακά ένα ασαφές νομικό πλαίσιο για την υποβοηθούμενη αυτοκτονία.²⁵²

Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα κράτη μπορεί «να έχουν θετική υποχρέωση να υιοθετήσουν μέτρα για τη διευκόλυνση της πράξης της αυτοκτονίας με αξιοπρέπεια», το κράτος μετατρέπεται σε ένα κράτος πρόνοιας, το οποίο αντιτίθεται σε αυτό του αληθινά φιλελεύθερου κράτους.²⁵³

Ελλείπει συμβατικής βάσης, σε τι στηρίζονται αυτές οι διαδικαστικές υποχρεώσεις που αναπτύχθηκαν από το δικαστήριο με στόχο να καταστήσουν αποτελεσματικό ένα ανύπαρκτο υλικό δικαίωμα;²⁵⁴

Περιθώριο Εκτίμησης, Προσωπική Αυτονομία & Σχέση Άρθρου 2 και 8 ΕΣΔΑ

Το δόγμα του περιθωρίου εκτίμησης αποτελεί καθιερωμένη τακτική του ΕΔΔΑ σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει κοινό έδαφος μεταξύ κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων και στην νομιμοποίηση της ευθανασίας. Υιοθετώντας μια σχετικιστική προσέγγιση, εκτιμώ ότι το περιθώριο που παραχωρείται ενδέχεται να επιτρέπει αλλότριους περιορισμούς στα ανθρώπινα δικαιώματα²⁵⁵, καθώς δεν προκύπτουν κάποια όρια προστασίας των επηρεαζόμενων δικαιωμάτων.

²⁵² *Ibid.*, και Daria Sartori, ‘End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a ‘proceduralized’ review’, *Supra* note 164, p.38

²⁵³ G. Puppink, C. de La Hougue, ‘The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights’, *Supra* note 161, p. 750

²⁵⁴ *Ibid.*, p. 745

²⁵⁵ Βλ. James A. Sweeney, ‘Margins of Appreciation: Cultural Relativity and the European Court of Human Rights in the Post-Cold War Era’, (The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 54, No. 2, 2005, Cambridge University Press), pp. 459- 474

Το «δικαίωμα» να αποφασίσει κανείς για τον τερματισμό της ζωής του, αναγνωρίζεται από το δικαστήριο ως μία από τις πτυχές του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής κατά την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης, αν και το γράμμα του άρθρου δεν περιέχει ανεξάρτητο δικαίωμα υποβοηθουμένης αυτοκτονίας.²⁵⁶ Το άρθρο 8 δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι υπονοεί ένα νέο δικαίωμα που ξεκάθαρα αποσκοπεί στην καταστροφή του δικαιώματος στη ζωή που προστατεύεται από το άρθρο 2. Μετά την Haas, κανείς δεν μπορεί πλέον να πει ότι το δικαίωμα στη ζωή αποτελεί αναφαίρετο χαρακτηριστικό του ανθρώπου και ότι αποτελεί την υπέρτατη αξία στην κλίμακα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ότι προστατεύει κάθε άτομο. Η «υπέρτατη αξία» είναι, επί του παρόντος, η ατομική αυτονομία.²⁵⁷

Σε όλες τις αποφάσεις σχετικά με τις επιλογές στο τέλος του κύκλου ζωής, το Δικαστήριο έχει αποδώσει ύψιστη σημασία σε μια ουσιαστική αξία: αυτή της προσωπικής αυτονομίας.²⁵⁸ Αφού διεύρυνε σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 8, η αναγνώρισή του φαίνεται να εγκαθιδρύει μια νέα ιεραρχία δικαιωμάτων, που αποκαλύπτει μια νέα αντίληψη για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.²⁵⁹

Η μετάβαση από το αντικειμενικό δικαίωμα στη ζωή στο υποκειμενικό δικαίωμα στην ποιότητα ζωής είναι εμφανής. Αυτό το οποίο καθίσταται πλέον σημαντικό είναι η ποιότητα ζωής, η οποία υπερισχύει της ζωής. Η στροφή που έχει ήδη υπογραμμιστεί από τη ζωή στην ποιότητα ζωής, οδηγεί στο αίτημα για αυτοδιάθεση και τελικά σε δικαίωμα στην ποιότητα του θανάτου. Αυτή η υποκειμενική αντίληψη της αξιοπρέπειας δεν είναι αυτή της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία ενέπνευσε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση.²⁶⁰

Αντικαθιστώντας την «εγγενή αξιοπρέπεια» με μια σχετική αξιοπρέπεια, που μετριέται με το συναίσθημα του ατόμου, το δικαστήριο τροποποιεί ριζικά το οντολογικό θεμέλιο της Σύμβασης. Το δικαστήριο αφαιρεί από τα δικαιώματα την αντικειμενικότητά τους καθιστώντας τα υποκειμενικά, άρα και σε σχέση με το υποκείμενό τους. Με αυτόν τον τρόπο, το μέτρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είναι πλέον ο άνθρωπος, αλλά έκαστο άτομο. Στην πραγματικότητα, η εγγενής εξουσία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί έκφραση της

²⁵⁶G. Puppincq, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p.744

²⁵⁷ *Ibid.*, p. 746

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ *Ibid.*, p. 745-746

²⁶⁰ *Ibid.*, p.746-744

οικουμενικότητας τους. Χωρίς καθολικότητα, δεν υπάρχει εξουσία. Ο φόβος της λήψης θέσης για την ευθανασία οδηγεί σε παράδοξες και χασοτικές συνέπειες.²⁶¹

Είναι σαφές ότι η βάση της ευθανασίας στη θέληση και στην αντανάκλαστική αξιοπρέπεια οδηγεί στη διεύρυνση των λόγων πρόσβασης σε αυτή την πρακτική πέρα από περιπτώσεις σοβαρών παθολογιών.²⁶²

Η Σύμβαση δεν προνοεί δικαίωμα στην ευθανασία και στον θάνατο!

Το δικαίωμα στη ζωή είναι το πρώτο δικαίωμα και προϋποθέτει όλα τα άλλα. Η ευθανασία, ή η υποβοηθούμενη αυτοκτονία, αποτελεί ξεκάθαρα απειλή κατά του δικαιώματος στη ζωή. Το άρθρο 2, το οποίο απαριθμεί εξαντλητικά τις εξαιρέσεις, από αυτό το δικαίωμα που ανέχεται η Σύμβαση, δεν αναφέρει το αίτημα ή τη συναίνεση των ενδιαφερομένων. Το δικαστήριο παραλείπει κοινοβουλευτικά κείμενα (**βλέπε ενότητα 2.5.**) και όλο και περισσότερο αγνοεί το πραγματικό νόημα του άρθρου 2 της Σύμβασης. Το δικαστήριο αγνοεί επίσης το άρθρο 17 της Σύμβασης σχετικά με την κατάχρηση δικαιωμάτων, το οποίο θα απέκλειε ένα συμβατικό δικαίωμα για υποβοηθούμενη αυτοκτονία και ευθανασία.²⁶³

Οι υποθέσεις Koch και Gross δεν αναφέρουν καν το άρθρο 2 στο σκεπτικό τους, αγνοώντας εντελώς την αυστηρή απαγόρευση που τίθεται ρητά από τη Σύμβαση ότι «κανείς δεν πρέπει να στερηθεί τη ζωή του εκ προθέσεως», ακόμη και με τη συγκατάθεσή του.²⁶⁴

2.5 Συμβούλιο της Ευρώπης

Σύσταση 1418 (1999)

Η Συνέλευση ήταν πεπεισμένη ότι η πολυπόθητη επιθυμία των ασθενών που βρίσκονται στα τελευταία στάδια της ζωής τους είναι να πεθάνουν με αξιοπρέπεια, με την άνεση και την υποστήριξη της οικογένειας και των φίλων τους. Έτσι, συμπληρώνοντας στη

²⁶¹ *Ibid.*, p. 747

²⁶² Gregor Puppink, 'Euthanasia: The ECHR condemns Belgium while validating its legal framework', ECLJ, 2022, < <https://eclj.org/euthanasia/echr/euthanasie-la-cedh-condamne-la-belgique-tout-en-validant-son-cadre-juridique>>

²⁶³ G. Puppink, C. de La Hougue, 'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Supra* note 161, p. 745

²⁶⁴ *Ibid.*, p. 746

Σύσταση 779 (1976)²⁶⁵ πρόσθεσε ότι: «η παράταση της ζωής δεν πρέπει από μόνη της να αποτελεί τον αποκλειστικό στόχο της ιατρικής πρακτικής, η οποία πρέπει να αφορά εξίσου την ανακούφιση του πόνου». Έκτοτε, η Σύμβαση για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου σε σχέση με την Εφαρμογή της Βιολογίας και της Ιατρικής έχει διαμορφώσει σημαντικές αρχές με πρωταρχικό σκοπό την υποχρέωση σεβασμού και προστασίας της αξιοπρέπειας ενός ανίατου ή ετοιμοθάνατου ατόμου που απορρέει από το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε όλα τα στάδια της ζωής.²⁶⁶

Ακόμη, τα κράτη μέλη ενθαρρύνονται να αναγνωρίζουν και να προστατεύουν τα δικαιώματα ενός ατόμου που πάσχει από μια ανίατη ασθένεια, λαμβάνοντας παράλληλα τα απαραίτητα μέτρα, υποστηρίζοντας την απαγόρευση της σκόπιμης αφαίρεσης της ζωής. Επιπρόσθετα, αναγνωρίζει ότι η επιθυμία ενός ατόμου που πάσχει από ασθένεια τελικού σταδίου, να πεθάνει δεν συνιστά ποτέ νομική αξίωση, ειδικά αν κάποιος άλλος συμβάλει στον θάνατό του, αναγνωρίζοντας ότι η επιθυμία ενός ασθενή για τερματισμό της ζωής του δεν μπορεί από μόνη της να αποτελεί νομική αιτιολόγηση για τη διενέργεια πράξεων που αποσκοπούν να επιφέρουν θάνατο.²⁶⁷

Ψήφισμα 1859 (2012)²⁶⁸

Αυτό το ψήφισμα κατέχει ισχυρή θέση ορίζοντας την αρχή ότι: «η ευθανασία, με την έννοια της σκόπιμης θανάτωσης, με πράξη ή παράλειψη ενός εξαρτώμενου ανθρώπου, πρέπει πάντα να απαγορεύεται». Είναι η πρώτη φορά, τις τελευταίες δεκαετίες, που η ευθανασία απορρίπτεται τόσο ξεκάθαρα από έναν ευρωπαϊκό πολιτικό θεσμό. Αυτό το ψήφισμα είναι μια σημαντική νίκη για την προστασία της ζωής.²⁶⁹

Το ψήφισμα τιτλοφορείται: «Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας λαμβάνοντας υπόψη τις επιθυμίες των ασθενών που είχαν εκφράσει προηγουμένως», και απώτερος σκοπός του είναι να καθορίσει τις αρχές που πρέπει να διέπουν την πρακτική των «ζωντανών διαθηκών» ή «προηγούμενων οδηγιών» του ασθενούς, στην

²⁶⁵ Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 779 (1976), Rights of the sick and dying, Assembly debate on 28 January 1976 (23rd Sitting), Text adopted by the Assembly on 29 January 1976 (24th Sitting)

²⁶⁶ Recommendation 1418 (1999), Protection of the human rights and dignity of the terminally ill and the dying, Parliamentary Assembly

²⁶⁷ *Ibid.*

²⁶⁸ Resolution 1859 (2012), Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients, Assembly debate on 25 January 2012 (6th Sitting)

²⁶⁹ *Ibid.*

Ευρώπη. Πρόκειται για «ζωντανές διαθήκες» ή «προκαταβολικές οδηγίες» με πρωταρχικό στόχο την παροχή δυνατότητας στους ασθενείς να εκφράσουν εκ των προτέρων τις επιθυμίες τους σχετικά με μια ιατρική παρέμβαση ή θεραπεία.²⁷⁰

Όπως υπογράμμισε και ο Luca Volonte, πρόεδρος της Ομάδας EPP στην PACE: «Πέρσυ πετύχαμε μια μεγάλη νίκη που επιβεβαιώνει το δικαίωμα των ιατρών στην αντίρρηση της ευθανασίας λόγω συνείδησης. Σήμερα δώσαμε επίσης μια δυνατή μάχη και κερδίσαμε, (...) ενάντια σε μια πραγματική ιδεολογική τυραννία της κουλτούρας του θανάτου (...). Τώρα η ευθανασία είναι εντελώς απαγορευμένη από την PACE».²⁷¹

2.6 Στάση υπόλοιπων κρατών

Πολλές είναι οι χώρες που έχουν αποποινικοποιήσει κάποια είδη ευθανασίας. Παραδείγματος χάριν, ο Καναδάς επιτρέπει την ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία²⁷² και το Λουξεμβούργο τον υποβοηθούμενο θάνατο είτε από γιατρό είτε από άλλο άτομο²⁷³. Πρώτη στην αποποινικοποίηση της ευθανασίας ήταν η Ολλανδία, ανοίγοντας το «κουτί της Πανδώρας», με το Βέλγιο να την ακολουθεί. Επέλεξα να δούμε τα πρώτα συστήματα που υιοθετήθηκαν, δηλαδή του Βελγίου και της Ολλανδίας, τα οποία άνοιξαν τον ασκό του Αιόλου στον κόσμο της αποποινικοποίησης της ευθανασίας, εστιάζοντας κυρίως στα προβλήματα των συστημάτων. Κατά αυτόν τον τρόπο θέλω να τονίσω την σημαντικότητα αποχής από υιοθέτηση παρόμοιων νόμων στην Κύπρο.

Ολλανδία

Η Άνω Βουλή του Κοινοβουλίου της Ολλανδίας υιοθέτησε νόμο για τη διακοπή της ζωής και της ευθανασίας μέσω ιατρικής βοήθειας, ο οποίος νομιμοποίησε πλήρως την ευθανασία, συμπεριλαμβανομένης και της ενεργητικής ευθανασίας. Ο νόμος της Ολλανδίας έγινε ο πρώτος ειδικός νόμος για την ευθανασία, παρόλο που ο ολλανδικός Ποινικός Κώδικας

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ ECJ, ‘*PACE: Euthanasia Must Always be Prohibited*’, (2012), <https://eclj.org/euthanasia/pace/eclj-major-victory-for-life-in-europe-euthanasia-must-always-be-prohibited>

²⁷² Government of Canada, ‘*Medical assistance in dying: Overview*’, (2023), < <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/health-services-benefits/medical-assistance-dying.html>>

²⁷³ The Government of the Grand Duchy of Luxembourg, ‘*Information on requesting euthanasia or assisted suicide*’, < <https://guichet.public.lu/en/citoyens/famille/euthanasie-soins-palliatifs/fin-de-vie/euthanasie-assistance-suicide.html>>

προβλέπει στα άρθρα 293 και 294²⁷⁴ την τιμωρία θανάτωσης ενός ατόμου κατόπιν αιτήματός του.²⁷⁵

Στην Ολλανδία, η ευθανασία επιτρέπεται πλέον σε ασθενείς ηλικίας 12 ετών και άνω²⁷⁶ υπό «αυστηρές» προϋποθέσεις. Για παιδιά κάτω των 16 ετών είναι απαραίτητη η συγκατάθεση των γονέων.²⁷⁷ Ειδικότερα, ο νομοθέτης της Ολλανδίας ορίζει ότι η ευθανασία επιτρέπεται στις περιπτώσεις που: το αίτημα του ασθενούς είναι εθελοντικό και καλά μελετημένο, η ταλαιπωρία και ο πόνος που υφίσταται είναι αφόρητοι, ο ασθενής ενημερώνεται για την κατάστασή του και τις προοπτικές του και δεν υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις. Περαιτέρω, ορίζεται ότι θα πρέπει να συμβουλευτεί και έναν άλλο ανεξάρτητο γιατρό^{278, 279}. Κάθε περιστατικό ευθανασίας και υποβοηθούμενης αυτοκτονίας πρέπει να αναφέρεται στις περιφερειακές επιτροπές αναθεώρησης ευθανασίας η οποία θα κρίνει εάν ο γιατρός έχει λάβει τη δέουσα προσοχή.²⁸⁰ Μόνο εφόσον πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις που προβλέπει ο νόμος, το πρόσωπο που εφάρμοσε την πράξη της ευθανασίας, απαλλάσσεται από την ποινική ευθύνη για αυτήν.²⁸¹

Βέλγιο

Στο Βέλγιο, σύμφωνα με την ειδική νομοθεσία ευθανασίας²⁸², η ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία, επιτρέπεται όταν υπάρχει ρητό αίτημα του ασθενούς, καλά μελετημένο, επαναλαμβανόμενο και γραπτό, που εκφράζεται από άτομο με πλήρη διανοητική ικανότητα, το οποίο είναι πλήρως ενημερωμένο για την ιατρική του κατάσταση και λοιπές θεραπευτικές δυνατότητες. Το άτομο πρέπει να βρίσκεται σε κατάσταση συνεχούς και αφόρητης σωματικής ή ψυχικής ταλαιπωρίας. Τα κριτήρια δέουσας φροντίδας για τη διαδικασία περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων, εκ των προτέρων διαβούλευση με δεύτερο

²⁷⁴ Dutch Penal Code, Articles 293 and 294

²⁷⁵ βλ. σχετικά: Derya Nur Kayacan, *The Right to Die with Dignity: How Far Do Human Rights Extend?*, (Springer International Publishing 1st ed. 2022), Chapter 3, The Right to Die in Practice, p.53

²⁷⁶ A.A.E (Eduard) Verhagen and Martin Buijsen, 'Should the Dutch Law on Euthanasia Be Expanded to Include Children?', (Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics, Vol. 32, Issue 1, January 2023), pp. 5-13, p.5

²⁷⁷ Government of the Netherlands, 'Euthanasia, assisted suicide and non-resuscitation on request in the Netherlands', < <https://www.government.nl/topics/euthanasia/euthanasia-assisted-suicide-and-non-resuscitation-on-request>>

²⁷⁸ J. de Haan, 'The new Dutch law on euthanasia', (Medical Law Review, 10(1), 2002: 57–75), p.62

²⁷⁹ Judith A. C. Rietjens, Paul J. van der Maas, Bregje D. Onwuteaka-Philipsen, Johannes J. M. van Delden, and Agnes van der Heide, 'Two Decades of Research on Euthanasia from the Netherlands. What Have We Learnt and What Questions Remain?', (J Bioeth Inq., 2009, 6(3): 271–283), p.273-274

²⁸⁰ Government of the Netherlands, 'Euthanasia, assisted suicide and non-resuscitation on request in the Netherlands', *Supra* note 277

²⁸¹ Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act, [2002]

²⁸² The Belgian Act on Euthanasia [2002]

ανεξάρτητο ιατρό, διαβούλευση με τρίτο γιατρό σε περιπτώσεις όπου δεν αναμένεται θάνατος στο άμεσο μέλλον και εκ των υστέρων αναφορά του περιστατικού για σκοπούς αξιολόγησης. Για τη διασφάλιση της δέουσας διαδικασίας και της νομικής συμμόρφωσης, οι γιατροί πρέπει να αναφέρουν κάθε περίπτωση ευθανασίας στη διεπιστημονική Ομοσπονδιακή Επιτροπή Ελέγχου και Αξιολόγησης του Βελγίου για την Ευθανασία.²⁸³

Υπήρξαν πολλαπλές προσπάθειες τροποποίησης του βελγικού νόμου. Έχουν υποβληθεί προτάσεις για να υποχρεωθούν νομικά οι γιατροί που λαμβάνουν αίτημα ευθανασίας αλλά δεν είναι πρόθυμοι να κάνουν οι ίδιοι ευθανασία να παραπέμψουν τον ασθενή σε άλλο, πιο πρόθυμο γιατρό. Έχουν επίσης κατατεθεί ορισμένες νομοθετικές προτάσεις για να επιτρέπεται η ευθανασία σε ασθενείς με προχωρημένη άνοια²⁸⁴. Ο Νόμος για την Ευθανασία τροποποιήθηκε για πρώτη φορά το 2005 για να παρέχει νομική προστασία στους φαρμακοποιούς που χορηγούν το θανατηφόρο φάρμακο για την εκτέλεση της ευθανασίας. Το 2014, ο Νόμος για την Ευθανασία τροποποιήθηκε εκ νέου, αυτή τη φορά για να επιτρέψει την ευθανασία σε ανηλίκους, χωρίς να τίθεται όριο ηλικίας^{285, 286}.

Προβληματικά συστήματα

Ολισθηρή Κλίση

Τα προβλήματα και οι ελλείψεις στο Ολλανδικό και Βελγικό σύστημα, δεν άργησαν να έρθουν στην επιφάνεια. Πολλές από αυτές τις υποτιθέμενες δικλείδες ασφαλείας του νόμου στην πραγματικότητα δεν λειτουργούν ως έχουν. Το πεδίο εφαρμογής τόσο του βελγικού όσο και του ολλανδικού νόμου για την ευθανασία έχει επεκταθεί από τη χρήση για σοβαρές και ανίατες ασθένειες σε χρήση για την κάλυψη της «κούρασης της ζωής».²⁸⁷ Έχει γίνει ένα

²⁸³ Sigrid Dierickx, Luc Deliens, Joachim Cohen, and Kenneth Chambaere, 'Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013', (CMAJ, 188(16), 2016: E407–E414), p.E407

²⁸⁴ Toni C. Saad, 'Euthanasia in Belgium: Legal, Historical and Political Review', (Issues in Law & Medicine, Vol. 32, Issue 2, Fall 2017), pp. 183-204, p.192-194

²⁸⁵ Kasper Raus, Bert Vanderhaegen, Sigrid Sterckx, 'Euthanasia in Belgium: Shortcomings of the Law and Its Application and of the Monitoring of Practice', (The Journal of Medicine and Philosophy, 46: 80–107, 2021), p.80-81

²⁸⁶ βλ.σχετικά: Derya Nur Kayacan, *The Right to Die with Dignity: How Far Do Human Rights Extend?*, *Supra* note 275, Pages 84-103

²⁸⁷ R. Cohen-Almagor, 'Belgian Euthanasia Law: A Critical Analysis', (Journal of Medical Ethics, 35(7), 2009), p.p 436-439, p.437-438

εργαλείο που επιτρέπει τον θάνατο σχεδόν σε όλες τις πιθανές ασθένειες που κυμαίνονται από ψυχολογικές έως φυσιολογικές.²⁸⁸

Ανεξάρτητοι γιατροί & επιτροπές(ς)

Η υποχρεωτική διαβούλευση με έναν ή δύο ανεξάρτητους γιατρούς μπορεί να μην παρέχει πραγματική διασφάλιση, καθώς τα καθήκοντά τους είναι αρκετά περιορισμένα και, το πιο σημαντικό, οι συμβουλές τους δεν είναι ούτως ή άλλως δεσμευτικές. Η τελική εξουσία για τη διενέργεια ευθανασίας ανήκει στον θεράποντα ιατρό, ο οποίος μπορεί να την εκτελέσει ακόμη και παρά τις αρνητικές συμβουλές των προηγούμενων ιατρών που συμβουλευτήκαν οι ασθενείς.²⁸⁹

Ο εκ των υστέρων έλεγχος, ο οποίος προβλέπει αρμόδιες επιτροπές εγείρει επίσης ανησυχίες. Η Επιτροπή δεν είναι σε θέση να ελέγξει την εκπλήρωση διαφόρων νομικών κριτηρίων και έχει ουσιαστική εξουσία να ερμηνεύει τον Νόμο για την Ευθανασία όπως κρίνει σκόπιμο. Λόγω της ανωνυμίας και του συνοπτικού χαρακτήρα του εντύπου αναφοράς, η Επιτροπή δεν είναι σε θέση να ελέγξει εάν όντως πληρούνται συγκεκριμένα νομικά κριτήρια, παρόλο που αυτό είναι το κύριο καθήκον της. Επιπλέον, λόγω της σύνθεσης της Επιτροπής και της εξουσίας που έχει αναλάβει, θα μπορούσε στην πραγματικότητα να λειτουργήσει ως ασπίδα και όχι ως φορέας παρακολούθησης. Έχει de facto την εξουσία να αλλάξει την ερμηνεία του Νόμου για την ευθανασία χωρίς να εμποδίζεται από κοινοβουλευτικό, δικαστικό και κοινωνικό έλεγχο, με περιορισμένες περιπτώσεις να έχουν παραπεμφθεί στον Εισαγγελέα.²⁹⁰ Ο Συντονιστής Πρόεδρος των Ολλανδικών Περιφερειακών Επιτροπών Αναθεώρησης Ευθανασίας τονίζει: «μεταξύ των γιατρών που κάνουν ευθανασία και του δικαστικού σώματος, το σύστημα έχει αποδειχθεί εντελώς αδιαπέραστο και τα όρια της αποδεκτής ευθανασίας δεν καθορίζονται από το δικαστικό σώμα αλλά από τις ίδιες τις Επιτροπές».²⁹¹

²⁸⁸ Ritwik Mahanti, 'Does Legalizing Active Euthanasia Lead to Slippery Slope in Concerned Countries' : A Comparative and Critical Analysis of Provisions of Euthanasia in Netherlands and Canada', (Indian Journal of Law and Legal Research, vol. 2, no. 2, August-September 2021, HeinOnline), pp. 1-17, p.5-6

²⁸⁹ Kasper Raus, Bert Vanderhaegen, Sigrid Sterckx, 'Euthanasia in Belgium: Shortcomings of the Law and Its Application and of the Monitoring of Practice', *Supra* note 285, p.90-93

²⁹⁰ *Ibid.*, p.102-103

²⁹¹ *Ibid.*, p.103

Χαμηλό ποσοστό διώξεων & έλλειψη αντικειμενικών τεστ

Με τόσο χαλαρές κατευθυντήριες γραμμές είναι προβληματικό ότι σημειώθηκε χαμηλό ποσοστό διώξης τόσο σε Βέλγιο²⁹² όσο και σε Ολλανδία²⁹³.

Επιπρόσθετα, το κριτήριο ταλαιπωρίας που προβλέπουν και οι δυο νόμοι δεν είναι πολύ υποκειμενικό καθότι αυτό εξαρτάται από τον ασθενή;²⁹⁴ Θα πρέπει να υπάρχει ένα ανεξάρτητο-αντικειμενικό τεστ για διαβεβαίωση του αφόρητου πόνου. Όπως και η πνευματική ικανότητα και διαύγεια του ασθενούς, δεν φαίνεται να ορίζεται, γεγονός που πάλι δείχνει υποκειμενικότητα²⁹⁵. Η απουσία αντικειμενικών κριτηρίων οδηγεί σε αλλότριες και παραφρασμένες ερμηνείες.²⁹⁶

Επίσης, για εμένα είναι αδιανόητη η επέκταση ευθανασίας σε παιδιά. Η βελγική νομοθεσία δεν περιέχει συγκεκριμένο όριο ηλικίας, ενώ στην Ολλανδία επιτρέπεται από παιδιά 12 ετών.²⁹⁷ Άτομα από ευάλωτες ομάδες μπορεί να πιεστούν να αναζητήσουν θάνατο. Το κράτος οφείλει να προστατεύσει τα ευάλωτα άτομα. Τα παιδιά, λόγω της εγγενούς τους θέσης, θα μπορούσαν να εμπίπτουν ακριβώς σε αυτήν την κατηγορία, με απαραίτητη την ανάγκη συμμετοχής αντικειμενικών τρίτων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Οι νόμοι που επιτρέπουν αυτόματα σε ενήλικες που βρίσκονται σε καταληκτική κατάσταση να ζητούν ευθανασία θα οδηγήσουν αναπόφευκτα στη χαλάρωση του νόμου και θα επιτρέψουν σε άλλες ευάλωτες ομάδες να ζητούν ευθανασία. Έχει υποστηριχθεί έντονα και πειστικά ότι τα παιδιά και οι έφηβοι, στερούνται επαρκούς βιωματικής ικανότητας για να καλλιεργήσουν τέτοιες περίπλοκες προτιμήσεις.²⁹⁸

²⁹² Sigrid Dierickx, Luc Deliens, Joachim Cohen, and Kenneth Chambaere, *Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013*, (CMAJ, 188(16), 2016: E407–E414)

²⁹³ Ritwik Mahanti, *Does Legalizing Active Euthanasia Lead to Slippery Slope in Concerned Countries: A Comparative and Critical Analysis of Provisions of Euthanasia in Netherlands and Canada*, *Supra* note 288, p. 4

²⁹⁴ Kasper Raus, Bert Vanderhaegen, Sigrid Sterckx, *Euthanasia in Belgium: Shortcomings of the Law and Its Application and of the Monitoring of Practice*, *Supra* note 285 p.84 και John Griffiths, Heleen Weyers and Maurice Adams, *Euthanasia and the Law in Europe*, (Oxford, Medical Law Review, Volume 17, Issue 1, Spring 2009, Pages 118–126), p.121

²⁹⁵ Sarah Mroz, Luc Deliens, Joachim Cohen, and Kenneth Chambaere, *Developments Under Assisted Dying Legislation*, (Dtsch Arztebl Int, 2022, 119(48): 829–835)

²⁹⁶ Shanthi Van Zeebroeck, *Kill First, Ask Questions Later: The Rule of Law and the Belgian Euthanasia Act of 2002*, (Statute Law Review, Vol. 39, No. 3, 2018), σελ. 251

²⁹⁷ Ben P. White, Lindy Willmott, *International perspectives on end-of-life law reform*, (Cambridge University Press, 2021), Kasper Raus, Luc Deliens, Kenneth Chambaere, 3 - *The Extension of the Belgian Euthanasia Law to Minors in 2014*, σελ. 40-62, p.41

²⁹⁸ Jo Samanta, *Children and euthanasia: Belgium's controversial new law*, (Diversity and Equality in Health and Care, 2015, 12(1)), σελ. 4-5

Ανησυχητικά στατιστικά στοιχεία

Στο Βέλγιο, από τη νομιμοποίηση της ευθανασίας, η πρακτική της αυξήθηκε σταδιακά από 0,2% όλων των θανάτων το 2002–2003 σε 2,4% το 2021, συνοδευόμενη από διαφοροποίηση των ομάδων ασθενών. Οι φόβοι που σχετίζονται με την παραβίαση των κανονιστικών διασφαλίσεων και την παρεμπόδιση της ανάπτυξης της παρηγορητικής φροντίδας έχουν σε μεγάλο βαθμό αμβλυνθεί.²⁹⁹ Στην Ολλανδία, 8.720 άνθρωποι πέθαναν από ευθανασία το 2022, σημειώνοντας αύξηση 14% από το 2021.³⁰⁰

Οι Συμπεραστικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Ολλανδία αναφέρουν χαρακτηριστικά: «Η Επιτροπή εξακολουθεί να ανησυχεί για την έκταση της ευθανασίας και των υποβοηθούμενων αυτοκτονιών στο κράτος μέλος. Η Επιτροπή επαναλαμβάνει τις προηγούμενες συστάσεις της και προτρέπει να αναθεωρηθεί αυτή η νομοθεσία υπό το φως της αναγνώρισης του δικαιώματος στη ζωή από το Σύμφωνο»³⁰¹.³⁰²

Μέσα από την ανάθεση των πιο πάνω συστημάτων ήθελα να τονίσω ότι ακόμη και με ασφαλιστικές δικλίδες που φαίνεται εκ πρώτης όψεως να έχουν και τα δυο συστήματα, πάλι οδηγούμαστε σε κατάχρηση αλόγιστων συμπεριφορών, επιφέροντας έτσι το τραγικό, οριστικό και αμετάκλητο αποτέλεσμα παραβίασης του θεμελιωδέστερου δικαιώματος, της ζωής.

²⁹⁹ Sarah Mroz, Luc Deliens, Joachim Cohen, and Kenneth Chambaere, ‘Developments Under Assisted Dying Legislation’, (*Dtsch Arztebl Int*, 2022, 119(48): 829–835)

³⁰⁰ DutchNews, ‘*More euthanasia cases in 2022, 9 couples helped to die*’, (5 April 2023), <https://www.dutchnews.nl/2023/04/more-euthanasia-cases-in-2022-29-couples-helped-to-die/>

³⁰¹ United Nations, ‘*Concluding observations of the Human Rights Committee-Netherlands*’, Ninety-sixth session, (Geneva, 13-31 July 2009), para.7

³⁰² ADF, ‘*International Law and the Right to Die*’, *Supra* note 56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

3. Κυπριακή Δημοκρατία

Στην Κύπρο το δικαίωμα της ζωής προστατεύεται από το Σύνταγμα και πούθενά δεν αναγνωρίζεται η ευθανασία, με την τελευταία να ποινικοποιείται εμμέσως από τον Ποινικό Κώδικα. Δεν είναι δυνατόν να προσθέτουμε λέξεις, ερμηνείες και εξαιρέσεις που δεν προβλέπονται ρητά, διαφορετικά η προστασία του δικαιώματος της ζωής καταπατείται. Θα αναπτύξω το ισχύον ημεδαπό νομικό πλαίσιο, τις προτάσεις-νόμους που έχουν κατατεθεί και τις συζητήσεις οι οποίες έχουν λάβει χώρα γύρω από το ζήτημα με αναφορά σε προτεινόμενες εναλλακτικές λύσεις.

3.1 Νομικό Πλαίσιο στην Κυπριακή Δημοκρατία

Σύνταγμα

Η Κυπριακή Δημοκρατία έγινε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 24 Μαΐου 1961. Το μέρος ΙΙ του Κυπριακού Συντάγματος κατοχυρώνει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων με πρότυπο την ΕΣΔΑ³⁰³, που υιοθετήθηκε κατόπιν του κυρωτικού νόμου Ν.39/62. Το γεγονός αυτό αναμφίβολα είναι καθοριστικής σημασίας αφού η Σύμβαση και η σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ αποτελεί πηγή ερμηνείας για τα Κυπριακά δικαστήρια.³⁰⁴ Καίτοι, δίνεται ιεραρχικό προβάδισμα της ΕΣΔΑ έναντι των ημεδαπών νόμων.³⁰⁵

Έτσι, στην κυπριακή έννομη τάξη η συνταγματική προστασία του δικαιώματος στην ζωή και στη σωματική ακεραιότητα, παρέχεται στο άρθρο 7 του Συντάγματος, περιλαμβάνοντας δε την αρνητική υποχρέωση του κράτους να απέχει από ενέργειες που δύνανται να βλάψουν την ανθρώπινη ζωή, καθώς και τη θετική υποχρέωση να λαμβάνει τις αναγκαίες, απαραίτητες ενέργειες για την επαρκή προστασία της.³⁰⁶ Το, δε, άρθρο 9 του

³⁰³ *Christou v. Christou* (1964) C.L.R. 336

³⁰⁴ Δρ. Κώστας Παρασκευά, *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες*, *Supra* note 8, σελ. 13-14

³⁰⁵ Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας (ΣΥΝΤΑΓΜΑ), [1960], Άρθρο 169.3 και ECtHR, *Azinas v. Cyprus*, Application no. 56679/00 [GC], 28/04/2004, para. 39

³⁰⁶ Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, *Supra* note 305, Άρθρο 7:

«Άρθρο 7:

1. Έκαστος έχει το δικαίωμα ζωής και σωματικής ακεραιότητας.

2. [Διαγράφηκε].

3. Η αποστέρησης της ζωής δεν θεωρείται παράβασις του παρόντος άρθρου, οσάκις προέρχεται εκ της χρήσεως της απολύτως αναγκαίας βίας, ότε και όπως ο νόμος ορίζει:

Συντάγματος, κατοχυρώνει το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια, αξιοπρεπή διαβίωση και κοινωνική ασφάλεια³⁰⁷ ενώ το άρθρο 15 το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, θεμελιώδεις ελευθερίες, άμεσα συνυφασμένες με το υπό συζήτηση θέμα³⁰⁸. Το δικαίωμα της ζωής όπως αναλύθηκε και επεξηγήθηκε στις **ενότητες 1.1.-1.3.**, έχει υιοθετηθεί με τον ίδιο τρόπο τόσο στην νομοθεσία όσο και στην νομολογία³⁰⁹ της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Ποινικός Κώδικας

Στο παρόν στάδιο, το ημεδαπό δίκαιο καταδικάζει την αφαίρεση της ζωής άλλου ανθρώπου, ανεξάρτητα από το αν ο ίδιος το ζητήσει επίμονα εξαιτίας μη αναστρέψιμου και οδυνηρού παράγοντα που σχετίζεται με την υγεία του. Το αξιόποινο της ευθανασίας κρίνεται σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες του ποινικού δικαίου που αφορούν στα αδικήματα κατά προσώπου και εξαρτάται από τον τρόπο που επέρχεται το αποτέλεσμα του θανάτου ή τον τρόπο που εκδηλώνεται η συμπεριφορά του υπαιτίου, δηλαδή με πράξη ή με παράλειψη. Ειδικότερα, το άρθρο 218 του Ποινικού Κώδικα με τίτλο: «συνενοχή σε αυτοκτονία άλλου προσώπου», ορίζει ότι: «αυτός, που εκ προθέσεως πείθει άλλο σε αυτοκτονία, αν αυτή διαπράχτηκε ή έγινε απόπειρα της, καθώς και εκείνος που βοηθά κατά τη διάρκεια της, είναι ένοχος κακουργήματος και υπόκειται σε φυλάκιση δέκα χρόνων»^{310,311}

(α) επί αμύνης προσώπου ή περιουσίας προς αποτροπήν αναλόγου και άλλως αναποτρέπτου και ανεπανορθώτου κακού,

(β) προς διενέργειαν συλλήψεως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατουμένου,

(γ) επί πράξεως γενομένης προς σκοπόν καταστολής ταραχών ή στάσεως.»

³⁰⁷ Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, *Supra* note 305, Άρθρο 9:

«Άρθρο 9

Έκαστος έχει το δικαίωμα αξιοπρεπούς διαβίωσης και κοινωνικής ασφαλείας. Ο νόμος θα προβλέψη περί προστασίας των εργατών, αρωγής προς τους πτωχούς και συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων.»

³⁰⁸ Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, *Supra* note 305, Άρθρο 15:

«Άρθρο 15

1. Έκαστος έχει το δικαίωμα όπως η ιδιωτική και οικογενειακή αυτού ζωή τυγχάνη σεβασμού.

2. Δεν χωρεί επέμβασις κατά την άσκησιν του δικαιώματος τούτου, ειμή τοιαύτη οία θα ήτο σύμφωνος προς τον νόμον και αναγκαία μόνον προς το συμφέρον της ασφαλείας της Δημοκρατίας ή της συνταγματικής τάξεως ή της δημοσίας ασφαλείας ή της δημοσίας τάξεως ή της δημοσίας υγείας ή των δημοσίων ηθών ή της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των υπό του Συντάγματος ηγγυημένων εις παν πρόσωπον ή προς το συμφέρον της διαφάνειας στη δημόσια ζωή ή για σκοπούς λήψης μέτρων εναντίον της διαφθοράς στη δημόσια ζωή.»

³⁰⁹ Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας (Δια Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας και Υπουργείου Εργασίας και Τμήμα Πολεοδομίας) ν. Α.Ι.Κ. κ.α., Πολιτική Έφεση Αρ. 142/2019, 21/9/2022, Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας ν. Ανδριανής Πάλμα και Άλλων (2015) 1 ΑΑΔ 2489

³¹⁰ Ο περί Ποινικού Κώδικα Νόμος (ΚΕΦ.154), Άρθρο 218:

«Άρθρο 218

Συνενοχή σε αυτοκτονία άλλου προσώπου

218. Αυτός, που εκ προθέσεως πείθει άλλο σε αυτοκτονία, αν αυτή διαπράχτηκε ή έγινε απόπειρα της, καθώς και εκείνος που βοηθά κατά τη διάρκεια της, είναι ένοχος κακουργήματος και υπόκειται σε φυλάκιση δέκα χρόνων.»

³¹¹ Γιώργος Α. Σεργίδης, *Το δικαίωμα της ζωής κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ και τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις στην Κύπρο και στην Ελλάδα (με αναφορά στη σχετική νομοθεσία και νομολογία)*, (Τομ.10, ΑΡΛΟ βιβλιοδεσία, 2015), σελίδα 264 και Επίτροπος Διοικήσεως και Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων,

Νόμοι προστασίας ασθενών

Σαφώς και από την κυπριακή έννομη τάξη, απουσιάζουν συγκεκριμένες ρυθμίσεις δικαιωμάτων ασθενών με ανίατες ασθένειες, τις προϋποθέσεις να ζητήσει κανείς τερματισμό της ζωής, καθώς και αντίστοιχες σχετικές υποχρεώσεις του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού στις περιπτώσεις αυτές. Εντούτοις, μια εξέλιξη παρατηρήθηκε με την υιοθέτηση του περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο³¹². Με αυτόν τον νόμο κατοχυρώνονται αυτόνομα δικαιώματα των ασθενών που πρέπει να τυγχάνουν σεβασμού από τους πάροχους υπηρεσιών υγείας κατά τη φροντίδα υγείας. Συστήνεται επίσης η δημιουργία αποτελεσματικών μηχανισμών με απώτερο στόχο την παρακολούθηση σεβασμού των δικαιωμάτων των ασθενών, μεταξύ των οποίων του μηχανισμού του Λειτουργού Δικαιωμάτων των Ασθενών και Επαρχιακών Επιτροπών Εξέτασης Παραπόνων.³¹³

Κρίσιμη δε για το θέμα είναι και η «Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική» που υπογράφηκε το 1997 στο Oviedo της Ισπανίας³¹⁴, από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία κυρώθηκε από την Κύπρο με τον νόμο Ν.31(III)/2001. Πρωταρχικός σκοπός της Σύμβασης είναι η κατοχύρωση και η προστασία των δικαιωμάτων της αξιοπρέπειας του ατόμου και της ταυτότητας όλων των ανθρώπων σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας, της ιατρικής και κυρίως με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.³¹⁵

'Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις', (15 Απριλίου 2022, Η Καθημερινή), <<http://www.ombudsman.gov.cy/ombudsman/ombudsman.nsf/All/A0B1004460A7A18DC2258829003B71F4?OpenDocument> >

³¹² Ο περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμος του 2004 (Ν.1(Ι)/2005)

³¹³ Αλέξανδρος Κληρίδης, *'Ευθανασία και η Ποινική Δίωξη των Εμπλεκομένων στην Κύπρο'*, (2017, Γνωμάτευση), σελ.25 και Επίτροπος Διοικήσεως και Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, *'Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις'*, *Supra* note 311

³¹⁴ Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, [1999]

³¹⁵ Επίτροπος Διοικήσεως & Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, *'Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις'*, *Supra* note 311

3.2 Πρόταση νόμου για ευθανασία

Στην Κύπρο, κατατέθηκε η πρώτη πρόταση νόμου σχετικά με την ευθανασία τον Οκτώβριο του 2021, από βουλευτρια του ΑΚΕΛ και (πρώην) βουλευτρια Οικολόγων, με θέμα την ανάγκη ενημέρωσης και έναρξης κοινωνικού διαλόγου του θέματος στην Κύπρο. Το αιτιολογικό βασιζόταν στο εξής επιχείρημα: «τα τελευταία χρόνια, ολοένα και συχνότερα, εγείρεται η συζήτηση αναφορικά με το αυτοτελές αλλά όχι πάντοτε κατοχυρωμένο δικαίωμα των ανθρώπων, στην απολύτως ελεγχόμενη και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, ευθανασία. Η επιλογή της ευθανασίας, εκεί και όπου δίνεται, βασίζεται στο αυθύπαρκτο δικαίωμα των ανθρώπων, σε τελικά στάδια ασθενειών ή άλλων δυσμενών καταστάσεων σωματικής ή πνευματικής υγείας, να αποφασίζουν εάν επιθυμούν να υπομένουν τον πόνο ή οτιδήποτε άλλο ταπεινώνει την αξιοπρέπεια τους». Επίσης, οι ως άνω βουλευτρίες ανέφεραν χαρακτηριστικά: «Θεωρούμε ότι στην Κύπρο, οι κοινωνικές συνθήκες είναι αρκετά ώριμες για να ανοίξει αυτό το θέμα συζήτησης, συνεπώς καλούμε την Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ίσων Ευκαιριών Μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, να εγγράψει το εν λόγω θέμα και να καλέσει όλους τους σχετιζόμενους φορείς να καταθέσουν τις απόψεις τους σχετικά με το θέμα.»³¹⁶

Συζητήσεις ως προς την πιο πάνω πρόταση-νόμου

Όπως θα διαφανεί και από τις συζητήσεις πιο κάτω, οι αρχικές απόψεις είναι διστακτικές. Αυτό είναι λογικό και αναμενόμενο καθότι το θέμα δεν έχει συζητηθεί ποτέ προηγουμένως και κανείς δεν έχει αναλύσει διεξοδικά το ζήτημα της ευθανασίας αναφέροντας και τα προβλήματα που προκύπτουν σε χώρες που υιοθέτησαν σχετικούς νόμους. Δεν υπήρξε ποτέ προηγουμένως ευαισθητοποίηση ή/και ενημέρωση της ευθανασίας, πέραν των άμεσων εμπλεκόμενων και ως προς το άμεσα επηρεαζόμενο κοινό, μέσω ημερίδων ή εκπαιδευτικών σεμιναρίων, για καμία από τις πτυχές τις οποίες και εξετάζει η παρούσα ερευνητική διπλωματική.

Στάση Εκκλησίας

Η Εκκλησία, φαίνεται απόλυτη ως προς την αναγκαιότητα συμμετοχής της στον διάλογο περί ευθανασίας. Μάλιστα, οι εκπρόσωποι της τόνισαν πως η Εκκλησία ουδέποτε θα

³¹⁶ Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ίσων Ευκαιριών Μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, Πρόταση-Νόμου: Ανάγκη ενημέρωσης και έναρξης κοινωνικού διαλόγου της ευθανασίας στην Κύπρο [12 Οκτωβρίου 2021], Κυπριακή Δημοκρατία, Βουλή των Αντιπροσώπων

συναινέσει στην ευθανασία, καθώς εκλαμβάνεται ως αφαίρεση ζωής σε ένα επ' ουράνιο δώρο. Συγκεκριμένα, ο Μητροπολίτης Πάφου ανέφερε σε δηλώσεις του: «η ζωή από μόνη της είναι μια αυτοαξία, ακόμα και με πόνο και θλίψη».³¹⁷ Όπως εξάλλου αναλύθηκε και πιο πάνω η σχέση θρησκείας-ζωής, η ιερότητα της ζωής, είναι καλά εδραιωμένη σε αρκετούς πολιτισμούς, ειδικά όταν υπάρχει έντονο θρησκευτικό φόντο (**ενότητα 2.2.**).

Σύμφωνα λοιπόν με τη θέση της Εκκλησίας, η ζωή βρίσκεται στα χέρια του Θεού. Όπως περαιτέρω υπέδειξε ο Αρχιμανδρίτης Πάφου: «το θέμα έχει απασχολήσει τη Σύνοδο της Εκκλησίας, και πάντοτε η Εκκλησία είναι ανοικτή στον διάλογο και αφουγκράζεται βέβαια τα μηνύματα των σύγχρονων δεδομένων. Μέσα στα πολλαπλά που κάποιος πρέπει να δει, είναι και την κουλτούρα ενός λαού. Βέβαια ο πολιτισμός αυτού του τόπου, εδράζεται σε δυο πυλώνες. Στην Αρχαία Ελληνική Αντίληψη και στον όρκο του Ιπποκράτη, ο οποίος μάλιστα λέει ότι ούτε καν θα δώσω συμβουλή όσο αφορά στη διακοπή του θανάτου. Έτσι λοιπόν, τίθεται το δίλημμα, εάν είναι ένας αξιοπρεπής θάνατος η ευθανασία».³¹⁸

Στάση Βουλευτών

Βουλευτριά Οικολόγων, τονίζει την αναγκαιότητα του ζητήματος: «Η συζήτηση γίνεται για τους χρόνιους ασθενείς και περιπτώσεις που υπάρχει η μη ανατρέψιμη κατάσταση. Πρέπει να γίνει μια προσέγγιση ανθρωπιστική και όχι από νομικής πλευράς. Το κράτος πρέπει να δει το θέμα από πλευράς ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι από θρησκευτικής άποψης. Η ζωή είναι το ύψιστο δικαίωμα και πουθενά δεν αναφέρεται ως υποχρέωση».³¹⁹ Σε όμοια κατεύθυνση κυμαίνεται και η στάση βουλευτριάς του ΑΚΕΛ, η οποία τονίζει: «δεν πρόκειται για επιλογή ανάμεσα στη ζωή και στον θάνατο, αλλά επιλογή ανάμεσα σε επώδυνο βασανιστικό θάνατο και θάνατο με αξιοπρέπεια».³²⁰

Εντούτοις, δεν ήταν λίγοι οι βουλευτές οι οποίοι δεν μπορούσαν ξεκάθαρα να εκφράσουν κάποια άποψη ακριβώς επειδή το θέμα δεν έχει τεθεί ποτέ προηγουμένως με επαρκή σαφήνεια.³²¹ Όταν ανοίγει ένα καινούργιο θέμα προς συζήτηση θα πρέπει να

³¹⁷ Κυριάκος Κωνσταντά, 'Για την ευθανασία, μιας και ανοίγει η συζήτηση', (19 Οκτωβρίου 2021, Limassol Today), < <https://limassoltoday.com.cy/stiles/alt-text/gia-tin-efthanasia-mias-kai-anoigei-i-sy/>>

³¹⁸ REPORTER, 'Νόμος...λαβύρινθος η ευθανασία- τα κολλήματα, οι φόβοι και η γραμμή της εκκλησίας', (24 Ιανουαρίου 2022), < [https://reporter.com.cy/article/2022/1/24/49267/nomos-laburinthos-e- euthanasia-ta-kolleματα-oi-phoboi-kai-e-gramme-tes-ekklestias/](https://reporter.com.cy/article/2022/1/24/49267/nomos-laburinthos-e- euthanasia-ta-kolleмата-oi-phoboi-kai-e-gramme-tes-ekklestias/)>

³¹⁹ Ibid.

³²⁰ OffsiteneWS, 'Ευθανασία: Άρχισε συζήτηση στην Βουλή - Υποθέσεις στα Δικαστήρια', < <https://www.offsite.com.cy/eidiseis/topika/eythanasia-arhise-syztisi-stin-boyli-ypotheseis-sta-dikastiria?amp>>

³²¹ Ibid.

αναφέρονται και να εξετάζονται όλες οι πτυχές του, ακόμη και εκείνες οι οποίες δεν μας βρίσκουν σύμφωνους για να δοθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα επί του θέματος.

Εν παραδείγματι, όπως υποστήριξε βουλευτρια του ΔΗΣΥ: «είναι ένα θέμα το οποίο στην κοινωνία μας συζητείται. Οι απόψεις σίγουρα δίστανται και είναι ένα θέμα θρησκευτικής, κοινωνικής και νομικής πλευράς. Είναι κάτι που δημιουργεί ιδιαίτερους προβληματισμούς».³²²

Στάση Ιατρικού Κόσμου

Από τη δική του πλευρά, ο Πρόεδρος της Κυπριακής Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, ανέφερε ότι το θέμα της ευθανασίας, απασχολεί έντονα την εθνική επιτροπή βιοηθικής. Τόνισε ωστόσο ότι δεν θα πρέπει να αντικατασταθεί με την ανακουφιστική φροντίδα που οφείλει ένα κράτος να παρέχει στους πολίτες του.³²³ Αναφέρει επίσης ότι η γνώμη της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής Κύπρου είναι υπέρ της νομιμοποίησης της εκούσιας ευθανασίας με έγκυρη και ενημερωμένη συγκατάθεση του ασθενούς. Ακόμη, ζήτησε να τεθούν αυστηρές προϋποθέσεις και δικλείδες ασφαλείας για προστασία της αξιοπρέπειας και του σεβασμού προς το πρόσωπο αυτών που πάσχουν από ανίατη ασθένεια.³²⁴

Ο Γραμματέας του Παγκύπριου Ιατρικού Συλλόγου και Πρόεδρος της Επιτροπής Δεοντολογίας, διερωτήθηκε κατά πόσο καταπατάται ο όρκος του Ιπποκράτη με την ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Σημείωσε, ότι για να υπάρχει εμπεριστατωμένη άποψη θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι απόψεις των ασθενών, ενώ πρόσθεσε ότι πρέπει να τηρούνται όροι που διασφαλίζουν το δικαίωμα στη ζωή και τη βέλτιστη άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, χωρίς νομική εμπλοκή για ιατρική αμέλεια, ή υπέρβαση καθήκοντος. Τόνισε ότι θα πρέπει να διασφαλιστεί το ατομικό ανθρώπινο δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην υγεία, το δικαίωμα

³²² REPORTER, 'Νόμος...λαβύρινθος η ευθανασία- τα κολλήματα, οι φόβοι και η γραμμή της εκκλησίας', *Supra* note 318

³²³ *Ibid.*

³²⁴ Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων & Ίσων Ευκαιριών μεταξύ Ανδρών & Γυναικών, 'Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Δημιουργία νομικού πλαισίου ευθανασίας', (Nomoplatform, 9 Μαΐου 2022), < <https://www.nomoplatform.cy/epitropi-anthropinon-dikaiomaton-dimioyrgia-nomikoy-plaisiogythanasias/>> και Newsroom, 'Ευθανασία: Σε τι ποσοστό συμφωνούν οι Κύπριοι (έρευνα)', *Philenews*, (9 Μαΐου 2022), < <https://www.philenews.com/eidiseis/article/530095/efthanasia-se-ti-pososto-simfonoun-i-kiprii-crevna/>>

συγγενών στη βέλτιστη φροντίδα οικείων τους, τα δικαιώματα ανηλίκων, και το δικαίωμα του ιατρού να ασκεί απερίσπαστος την ιατρική.³²⁵

Επομένως, πέραν από τους βουλευτές που εμφανίζονται διχασμένοι και προβληματισμένοι, βλέπουμε την θέση του ΠΙΣ και των εκπροσώπων υγείας να διατυπώνεται με επιφυλάξεις και προβληματισμό.³²⁶

Στάση Νομικού Κόσμου

Εκ μέρους του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, ο τότε Πρόεδρος της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Δικηγορικού Συλλόγου Κύπρου δήλωσε ότι: «Το θέμα είναι υπαρξιακό από πλευράς ανθρωπίνων δικαιωμάτων και γι' αυτό τον λόγο έχουμε ένα δεδομένο και ένα ερώτημα. Το δεδομένο είναι ότι ένας άνθρωπος έχει δικαίωμα στη ζωή και το ερώτημα είναι εάν ο ίδιος ο άνθρωπος δικαιούται να έχει ένα αξιοπρεπή θάνατο».³²⁷

Από την πλευρά του, δικηγόρος που ασχολείται με τις συζητήσεις ευθανασίας, υπέδειξε ότι πρέπει να βρεθεί νομοθετικό πλαίσιο για υλοποίηση της ευθανασίας. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Εννοείται ότι πάντοτε μιλάμε για επιλογή και όχι υποχρέωση της ευθανασίας. Εμείς νομοθετούμε για όλους τους πολίτες και όποιος είναι πιστός, προφανώς και δεν θα επιλέξει την πορεία της ευθανασίας. Το πιο επικίνδυνο ερώτημα, είναι τι γίνεται όταν το ίδιο άτομο δεν είναι σε θέση να αποφασίσει, τότε ποιος αποφασίζει και εάν υπάρχει δικαίωμα γι' αυτό; Πρέπει να ασχοληθούμε έντονα με τις ερμηνείες. Τι είναι αυτοκτονία, τι είναι ευθανασία, τι θεωρούμε ικανό και ανίκανο άτομο να αποφασίσει, ποιος είναι ο ασθενής, και ποια θεωρούνται νομικά άτομα και ποια είναι τα κατάλληλα άτομα που μπορούν να αποφασίσουν για ένα άτομο»^{328, 329}

³²⁵ AlphaNewsLive, 'Άρχισε ο διάλογος για την ευθανασία: Τι λένε βουλευτές, ειδικοί και εκκλησία', (24/01/2022), < <https://www.alphanews.live/cyprus/arhise-o-dialogos-gia-tin-eythanasia-ti-lene-boyleytes-eidikoi-kai-ekklisia>>

³²⁶ OffsiteneWS, 'Ευθανασία: Άρχισε συζήτηση στην Βουλή - Υποθέσεις στα Δικαστήρια', *Supra* note 320

³²⁷ REPORTER, 'Νόμος...λαβύρινθος η ευθανασία- τα κολλήματα, οι φόβοι και η γραμμή της εκκλησίας', *Supra* note 318

³²⁸ *Ibid.*

³²⁹ Μάριος Δημητρίου, 'Τα βασανιστικά ερωτήματα για την ευθανασία στην Κύπρο', (Φilenews, 30 Ιανουαρίου 2022), < <https://www.philenews.com/eidiseis/article/536163/ta-vasanistika-erotimata-gia-tin-eythanasia-stin-kipro/>>

Σχετικά με τον ορισμό και τα εννοιολογικά στοιχεία της ευθανασίας, είναι εμφανές ότι τόσο ο ιατρικός όσο και ο νομικός κόσμος, εμφανίζονται αντιφατικοί και διχασμένοι.³³⁰

Στάση κοινωνίας

Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής Κύπρου, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, πραγματοποίησε έρευνα, μεταξύ Δεκεμβρίου 2021 και Μαρτίου 2022 σε σύνολο 700 ατόμων, για καταγραφή των γνώσεων, στάσεων και αντιλήψεων του γενικού πληθυσμού σχετικά με την ευθανασία. Σε ερώτηση αν υπάρχουν κάποιες βασικές γνώσεις σχετικά με την ευθανασία, το 47% απάντησε θετικά τονίζοντας ωστόσο ότι δεν γνωρίζουν λεπτομέρειες. Εάν η ευθανασία ή ο υποβοηθούμενος θάνατος από γιατρό ήταν κοινωνικά, ιατρικά και νομικά επιτρεπτά στην Κύπρο το 28% θα διαφωνούσε στην απόφαση συγγενικού προσώπου να τερματίσει την ζωή του. Το 33% θα διαφωνούσε επίσης εάν επρόκειτο για απόφαση ευθανασίας από φιλικό πρόσωπο. Ενώ αρχικά το 43% συμφώνησε στην νομιμοποίηση της ευθανασίας. Σε σχετικό ερώτημα για το συναίσθημα που προκαλεί αναφορά, είτε από τους ίδιους είτε από άλλα άτομα, στην ευθανασία, το ποσοστό 37% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι η αναφορά στην ευθανασία προκαλεί θλίψη.³³¹

Βλέπουμε το κοινό να είναι διστακτικό με την στάση του να εκλαμβάνεται ως ανάγκη προστασίας του ύψιστου αγαθού της ζωής.

3.3 Δεύτερη πρόταση νόμου

Κατατέθηκε την 1^η Ιουνίου 2023 νέα πρόταση-νόμου από βουλευτρια του ΑΚΕΛ και τιτλοφορείται ως: «Νόμος που προβλέπει για τους όρους και τις προϋποθέσεις διενέργειας ιατρικώς υποβοηθούμενου τερματισμού της ζωής και περί συναφών θεμάτων»³³² και προβλέπει τους όρους και τις προϋποθέσεις διενέργειας ιατρικώς υποβοηθούμενου τερματισμού της ζωής και ενεργητικής ευθανασίας. Εφαρμόζεται όταν οι ασθενείς έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους, δεν είναι ψυχικά ασθενείς ή/και δεν έχουν κηρυχθεί ως πρόσωπα ανίκανα, με την ελεύθερή τους βούληση να παραμένει ανεπηρέαστη, βρίσκονται

³³⁰ Αναπλιώτης Ανάργυρος, *Το δικαίωμα στην ευθανασία-αθανασία*, (Εκδόσεις Zymel, Αθήνα, 2003), σελίδα 93

³³¹ Reporter, 'Μεγάλη έρευνα για την ευθανασία-Οι επιφυλάξεις, οι λόγοι και η στάση για παιδιά', (10 Μαΐου 2022), < <https://reporter.com.cy/article/2022/5/10/34505/megale-ereuna-gia-ten-euthanasia-oi-epiphulaxeis-oi-logoi-kai-e-stase-gia-paidia/> >

³³² SigmaLive, 'Πρόταση νόμου για ευθανασία- «Ο ασθενής θα επιλεγεί συνθήκες θανάτου»', (02.06.2023), < <https://www.sigmalive.com/news/local/1109745/protasi-nomou-gia-efthanasia-o-asthenis-tha-epilegei-synthikes-thanatou> >

σε καταληκτικό στάδιο, υποφέρουν με αβάσταχτους πόνους, ταλαιπωρούνται, το προσδόκιμο ζωής τους επιβεβαιώνεται από τον θεράποντα ιατρό και/ή τον εντεταλμένο ιατρό ότι δεν υπερβαίνει τους έξι (6) μήνες και παράλληλα έχουν διαπιστωμένα από αρμόδια ομάδα πλήρη διαύγεια και βούληση και οι ίδιοι εκφράζουν επίμονα την επιθυμία να τερματίσουν τη ζωή τους.³³³

Σε σχέση με τις δικλείδες ασφαλείας, πέραν των πιο πάνω αναφερόμενων προϋποθέσεων, ο ασθενής θα πρέπει να έχει εκφράσει προφορικά την επιθυμία του ενώπιον του θεράποντος ιατρού και/ή του εντεταλμένου ιατρού τουλάχιστον δύο (2) φορές και σε διάστημα όχι μικρότερο των δεκαπέντε (15) ημερών μεταξύ τους, ο ανιάτως πάσχων θα πρέπει να ενημερωθεί δεόντως και αρμοδίως αναφορικά με τις παρεχόμενες για την περίπτωσή του υπηρεσίες στήριξης και φροντίδας και εν τούτοις να εμμένει στην απόφασή του. Βεβαιώνεται από τον θεράποντα ιατρό και/ή τον εντεταλμένο ιατρό ότι έχει ενημερωθεί δεόντως ο/η σύζυγος του ανιάτως πάσχοντος, εφόσον ευρίσκεται εν ζωή και, σε περίπτωση μη ύπαρξης συζύγου, ένα τουλάχιστον πρόσωπο μέχρι α' βαθμού συγγένειας αυτού και εφόσον δεν υφίσταται τέτοιο, ένα τουλάχιστον πρόσωπο μέχρι β' βαθμού συγγένειας αυτό, κατ' ευθείαν ή εκ πλαγίου, ως προς την απόφασή του να έχει ιατρικώς υποβοηθούμενο τερματισμό της ζωής.³³⁴

Περιληπτικά, σε περίπτωση που παρθεί απόφαση από τον ασθενή για ευθανασία, θα πρέπει: να το εξωτερικεύσει προφορικά, να υπάρξει επιβεβαίωση ότι το προσδόκιμο ζωής του δεν υπερβαίνει τους έξι (6) μήνες, κατόπιν εξέτασης δεν βρεθεί ψυχικά ή διανοητικά ανίκανος προς αμφισβήτηση της βούλησής του και αφού παρά τις προτεινόμενες εναλλακτικές λύσεις επιμένει στην απάντησή του και αφού ενημερωθούν οι πλησιέστεροι συγγενείς, τότε θα μπορεί να παρθεί νόμιμη απόφαση για ευθανασία.³³⁵

³³³ Πρόταση νόμου που τιτλοφορείται: «Νόμος που προβλέπει για τους όρους και τις προϋποθέσεις διενέργειας ιατρικώς υποβοηθούμενου τερματισμού της ζωής και περί συναφών θεμάτων», [01/06/2023]

³³⁴ Πολύκαρπος Θωμά, 'Τι προνοεί η πρόταση νόμου για τον ιατρικώς υποβοηθούμενο τερματισμό της ζωής', (Alphanews, 02 Ιουνίου 2023), < <https://www.alphanews.live/cyprus/ti-pronoei-i-protasi-nomoy-gia-ton-iatrikos-yபோιθοymeno-termatismo-tis-zois>>

Διάλογος, 'Ε. Χαράλαμπίδου: Πρόταση νόμου για ευθανασία- «Καθορίζονται όροι και προϋποθέσεις»', (2 Ιουνίου 2023), < <https://dialogos.com.cy/e-charalampidou-protasi-nomoy-eythanasia-kathorizontai-oroi-proypotheseis/>> Μάριος Αδάμου, 'Ανοίγει η συζήτηση για νομοθετική ρύθμιση της ευθανασίας – Τι προνοεί πρόταση νόμου της Ε. Χαράλαμπίδου – Οι όροι και οι προϋποθέσεις', (ToThemaOnline, 4 Ιουνίου 2023), < <https://www.tothemaonline.com/Article/353405/anoigei-h-syzhthsh-gia-nomothetikh-rythmish-ths-eythanasias-ti-pronoei-protash-nomoy-ths-e-haralampidou--oi-oroi-kai-oi-proypotheseis>>

³³⁵ Πρόταση νόμου που τιτλοφορείται: «Νόμος που προβλέπει για τους όρους και τις προϋποθέσεις διενέργειας ιατρικώς υποβοηθούμενου τερματισμού της ζωής και περί συναφών θεμάτων», *Supra* note 333

Αιτιολογώντας την πρόταση νόμου η βουλευτρια του ΑΚΕΛ, τονίζει ότι το κράτος προστατεύει την ανθρώπινη ζωή και πάρα τη συνταγματική προστασία της ζωής το κράτος δεν μπορεί να παραβλέπει την αυτονομία και αξιοπρέπεια του ατόμου.³³⁶

3.4 Προβληματισμοί & Εισηγήσεις

Ασφαλιστικές Δικλίδες

Όσες ασφαλιστικές δικλίδες και αν περιέχονται στην πρόταση νόμου, προσωπικά δεν με πείθουν. Όπως είδαμε και σε άλλα κράτη μέλη τα οποία εκ πρώτης όψεως φαινόταν να έχουν ένα αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο ευθανασίας, στην πράξη απέτυχαν παταγωδώς να προστατεύσουν το δικαίωμα στην ζωή (**ενότητα 2.6.**). Ποιος καθορίζεται ανίκανος και ποιος ικανός; Ποια επιτροπή εξετάζει αυτά τα αιτήματα; Πληροί τα κριτήρια ανεξαρτησίας και αμεροληψίας; Ποιες ασθένειες θεωρούνται ανίατες; Αυτές οι απαραίτητες ασφαλιστικές δικλίδες θα πρέπει να διαλευκανθούν από νωρίς καθώς στα πιο πάνω συστήματα είδαμε να αμφιταλαντεύονται και να οδηγούμαστε σε ολισθηρή κλίση.

Κράτη τα οποία υιοθετούν νομοθεσίες περί ευθανασίας είδαμε να έχουν αυξημένες, ασαφείς θετικές υποχρεώσεις.³³⁷ Αυτό σημαίνει ότι οι πολίτες της Κύπρου θα έχουν ακόμη ένα λόγο για να προσφύγουν κατά της Κυπριακής Δημοκρατίας στο ΕΔΔΑ, όταν και αφού υιοθετηθεί τέτοιος νόμος, δεν ικανοποιηθούν με ευθανασία.

Άρθρο 2&8 της ΕΣΔΑ

Να τονίσω για άλλη μια φορά, ότι το δικαίωμα της ζωής είναι ξεκάθαρο και δεν προκύπτει ούτε δικαίωμα στην ευθανασία αλλά ούτε και δικαίωμα στον θάνατο. Η σκέψη και μόνο θεμελίωσης δικαιώματος στον θάνατο είναι σκανδαλώδης. Επίσης, ούτε και από το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή δεν προβάλλεται δικαίωμα στην υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Οι υποστηρικτές της πρότασης νόμου αναφέρονται στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, όμως γιατί δεν γίνεται αναφορά και στο σκεπτικό και αιτιολογικό των μειοψηφούντων δικαστών από τα οποία διαφαίνονται τα πιο πάνω,³³⁸

³³⁶ Philenews, 'Η πρόταση νόμου για ευθανασία κατέθεσε η Ειρήνη Χαραλαμπίδου', (2 Ιουνίου 2023), <<https://www.philenews.com/politiki/article/1322578/protasi-nomou-gia-efthanasia-katethese-i-irini-charalampidou> />

³³⁷ ECtHR, *Haas v Switzerland*, *Supra* note 171

³³⁸ ECtHR, *Mortier v. Belgium*, Partly Dissenting Opinion of Judge Serghides, *Supra* note 249

Παρηγορητική/Ανακουφιστική Φροντίδα

Πως είναι δυνατόν να μιλάμε για ευθανασία από την στιγμή που απουσιάζουν εγκαταστάσεις φροντίδας μιας ευάλωτης ομάδας ατόμων;! Η Πολιτεία έχει καθήκον να λάβει δράση στο θέμα της ανακουφιστικής φροντίδας, της κοινωνικής πρόνοιας και στήριξης των ασθενών και των οικογενειών τους. Μάλλον, αυτό θα έπρεπε να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα.³³⁹ Πολλοί ασθενείς φτάνουν σε απελπιστικές καταστάσεις, δεν σκέφτονται καθαρά και μάλλον πιέζονται καθώς είναι αισθητή η απουσία ανακουφιστικής φροντίδας, δηλαδή, φροντίδας που θα έχει ένας άνθρωπος όταν πάσχει από μια δύσκολη ασθένεια, ώστε να έχει έναν αξιοπρεπή θάνατο, χωρίς πόνο. Ένας ασθενής σε τελικό ή ακόμη και σε πρώιμο στάδιο που δεν έχει λάβει ανακουφιστική στήριξη και φροντίδα, δεν έχει υποστηρικτικό δίκτυο, δεν έχει χρήματα για θεραπείες, ποια πιστεύετε ότι θα είναι η επιθυμία του; Η ευθανασία πρέπει να είναι η έσχατη επιλογή.³⁴⁰

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, βλέπει την πρόσβαση στην παρηγορητική φροντίδα ως θεμελιώδες δικαίωμα, ορίζοντάς την ως μια προσέγγιση που βελτιώνει την ποιότητα ζωής των ασθενών και των οικογενειών τους που αντιμετωπίζουν προβλήματα που σχετίζονται με απειλητικές για τη ζωή ασθένειες.³⁴¹ Η παρηγορητική φροντίδα παρέχει ένα συνδυασμό υποστηρικτών, συμπονετικών θεραπειών της νόσου που αποσκοπεί στην ανακούφιση πόνου, μέσω της πρόληψης, έγκαιρης αναγνώρισης, σωστής αξιολόγησης και θεραπείας. Αντιμετωπίζει παράλληλα τις συναισθηματικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και πνευματικές ανάγκες αφενός των ασθενών και αφετέρου των οικογενειών τους.³⁴² Απαρτίζονται από ομάδες εξειδικευμένων επαγγελματιών υγείας που φροντίζουν ασθενείς με χρόνια ασθένεια ή ασθένεια τελικού σταδίου, και είναι εκπαιδευμένοι στην αντιμετώπιση περίπλοκων αναγκών παρηγορητικής φροντίδας, όπως λόγου χάρη η διεκπεραίωση μιας δύσκολης οικογενειακής συνάντησης, αντιμετώπιση έκτακτων και ειδικών συμπτωμάτων και

³³⁹ Δέσποινα Ψύλλου, 'Ανακουφιστική φροντίδα πριν την ευθανασία', (PhileneWS, 10 Ιουνίου 2023), < <https://www.phileneWS.com/kipros/koinonia/article/1327559/anakoufistiki-frontida-prin-tin-efthanasia/>>

³⁴⁰ John Keown, 'Debate: Physician-assisted suicide, Lord Joffe's Slippery Bill', (Medical Law Review, 15, Spring 2007, pp. 126–135), p.129

³⁴¹ World Health Organization, 'Palliative care', (5 August 2020), < <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care>>

³⁴² Marianne Matzo, Deborah Witt Sherman, *Palliative Care Nursing: Quality Care to the End of Life*, (Springer, 2009), p. XV και Diane E. Meir, *Palliative Care: Transforming the Care of Serious Illness*, (John Wiley & Sons, 2010), p.28

διαχείρισης συναισθημάτων σχετικών με την ασθένεια ακόμη και της απώλειας^{343,344} Ένα άτομο το οποίο λαμβάνει από νωρίς παρηγορητική φροντίδα, είναι πιθανόν να μην περάσει ποτέ από το μυαλό του η εύκολη λύση της ευθανασίας.³⁴⁵

Η πρόσβαση στην παρηγορητική φροντίδα αποτελεί νομική υποχρέωση των κρατών. Πριν από την έγκριση της Διαμερικανικής Σύμβασης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηλικιωμένων³⁴⁶, αυτό είχε ήδη αναγνωριστεί από την Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων στο γενικό σχόλιο 14³⁴⁷ και από την Επιτροπή Εξάλειψης Διακρίσεων κατά των Γυναικών στη γενική σύσταση 27³⁴⁸. Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει επίσης συμπεριλάβει την παρηγορητική φροντίδα στη σύσταση CM/Rec(2014)2³⁴⁹ με την επεξηγηματική έκθεσή του να αναφέρει ότι νομική βάση αποτελεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια η οποία πρέπει να γίνεται σεβαστή σε όλα τα στάδια της ζωής κάθε ατόμου και η ανακουφιστική φροντίδα βοηθά στη διατήρηση αυτής της αξιοπρέπειας, παρέχοντας το κατάλληλο περιβάλλον για τους ασθενείς και βοηθώντας τους να αντιμετωπίσουν τον πόνο.³⁵⁰

Για παράδειγμα, η παρηγορητική φροντίδα στον Καναδά³⁵¹ βοηθά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής του ασθενή, μειώνει ή ανακουφίζει τα συμπτώματά, παρέχει βοήθεια για λήψη σημαντικών αποφάσεων και παρέχει υποστήριξη πένθους τόσο στον ίδιο τον παθόντα, όσο και στους φίλους και την οικογένειά του. Πέρα από ιατρική βοήθεια, η παρηγορητική φροντίδα παρέχει και συναισθηματική, ψυχολογική, κοινωνική και πνευματική υποστήριξη καθώς ο κύριος σκοπός είναι ακριβώς η βελτίωση της ποιότητας ζωής των ασθενών και ευθυγραμμίζεται με τις αξίες και τις επιθυμίες τους, κατανοώντας καλύτερα την ασθένειά τους

³⁴³ Jane E. Loitman, Christian T. Sinclair, Michael J. Fisch, (eds.), *Palliative Care: A Case-based Guide*, (Humana Press, 2010), p. 1

³⁴⁴ Roderick Duncan MacLeod, Lieve Van den Block, (eds.), *Textbook of Palliative Care*, (Springer, 2020), page 2-3

³⁴⁵ Huemer M, Jahn-Kuch D, Hofmann G, Andritsch E, Farkas C, Schaupp W, Masel EK, Jost PJ, Pichler M, 'Trends and Patterns in the Public Awareness of Palliative Care, Euthanasia, and End-of-Life Decisions in 3 Central European Countries Using Big Data Analysis From Google: Retrospective Analysis', (Journal of medical Internet research, 1438-8871, Vol. 23, Issue 9, 2021)

³⁴⁶ Inter-American Convention on Protecting the Human Rights of Older Persons, Pan American Health Organization, [2023]

³⁴⁷ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights - General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health, [2000]

³⁴⁸ General recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, [2010]

³⁴⁹ Recommendation CM/Rec(2014)2 of the Committee of Ministers to member States on the promotion of human rights of older persons

³⁵⁰ UN, 'The right to end-of-life palliative care and a dignified death', 2017, p. 5-6

³⁵¹ Government of Canada, 'Palliative care: Overview', < <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/health-services-benefits/palliative-care.html>>

και βοηθώντας τους να διαχειριστούν καλύτερα τα συμπτώματα τους. Αυτή η φροντίδα μπορεί να λάβει χώρα στο σπίτι του ασθενή, σε νοσοκομεία ή σε ειδικές εγκαταστάσεις φροντίδας.³⁵²

Με την σύγχρονη ιατρική εξέλιξη η παρηγορητική φροντίδα κατέχει τα κατάλληλα εφόδια για να καταστεί βιώσιμη και ποιοτική. Κρίνεται επιτακτική η δράση της Πολιτείας, μέσω χρηματοδότησης των εθνικών συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης και ενίσχυσης και εκπαίδευσης του ανθρώπινου δυναμικού. Όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως εισοδήματος, τύπου ασθένειας ή ηλικίας, θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε ένα εθνικά καθορισμένο σύνολο βασικών υπηρεσιών υγείας, συμπεριλαμβανομένης της παρηγορητικής φροντίδας.³⁵³

³⁵² Canadian Institute for Health Information, *'Access to Palliative Care in Canada'*, (Report 2023), <<https://www.cihi.ca/sites/default/files/document/access-to-palliative-care-in-canada-2023-report-en.pdf>>

³⁵³ World Health Organization, *'Palliative care'*, *Supra* note 341

Συμπεράσματα

Το δικαίωμα της ζωής όπως προστατεύεται από διεθνείς διακηρύξεις και την ΕΣΔΑ είναι ξεκάθαρο. Δεν χωρεί ουδεμία εξαίρεση για την ευθανασία και αυτό που κάποιοι ονόμασαν «δικαίωμα στον θάνατο». Τα κράτη καλούνται να διαφυλάξουν το δικαίωμα της ζωής και να αντισταθούν στις σύγχρονες προκλήσεις.

Η ευθανασία αποτελεί την μακροχρόνια προσπάθεια συμβιβασμού του δικαιώματος στην ζωή και της αυτονομίας του ατόμου συνδυάζοντας διάφορους τομείς πέραν της νομικής, όπως η ιατρική, η θεολογία, η φιλοσοφία. Αυτό καθιστά την εύρεση μιας ισορροπημένης λύσης ακόμη πιο δύσκολη.

Μέσα από την παρουσίαση των βασικών μορφών ευθανασίας ήθελα να τονίσω ότι, με βάση την δική μου αντίληψη, δεν υπάρχει καμία ηθική διαφορά μεταξύ του αφήνω κάποιον να πεθάνει με δική μου παράλειψη και μεταξύ του «σκοτώνω» κάποιον με δική μου πράξη. Συνεπώς, η δημιουργία του δόγματος του διπλού αποτελέσματος έδωσε απλά έναυσμα για ανάφλεξη επιχειρημάτων δικαιολογώντας την ευθανασία που εναντιώνεται στο δικαίωμα της ζωής.

Πέραν των επιχειρημάτων περί παραβίασης ιατρικών αξιών, ιερότητας της ζωής, αποτυχίας προσφοράς κατάλληλης και επαρκούς υγειονομικής περίθαλψης και περιθωριοποίησης κοινωνικών ευάλωτων ατόμων, το επιχείρημα ολισθηρής κλίσης είναι το σημαντικότερο κατά της αποποινικοποίησης της ευθανασίας το οποίο έχουμε δει να παίρνει μορφή μέσα από τις νομοθεσίες κρατών μελών.

Το ΕΔΔΑ, αρχικά φαίνεται να αρνείται κατηγορηματικά την ερμηνεία συμπερίληψης του δικαιώματος στον θάνατο στο άρθρο 2 της ΕΣΔΑ.³⁵⁴ Στην πρώτη υπόθεση *Pretty*, το δικαστήριο αναγνώρισε ότι η υποβοηθούμενη ευθανασία εμπίπτει στο προσωπικό πεδίο αυτονομίας, δηλαδή στο άρθρο 8 της Σύμβασης, του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή.³⁵⁵ Όμως, εν συνεχεία το ΕΔΔΑ, αντί να αντισταθεί σθεναρά στην επέμβαση του δικαιώματος στην ζωή, και αντί να αναφέρεται σε «επιλογή» τερματισμού της ζωής, επεκτείνεται και αναφέρεται πλέον σε «δικαίωμα» του ατόμου να αποφασίζει με ποια μέσα και σε ποιο σημείο θα τελειώσει

³⁵⁴ ECtHR, *Pretty v. The United Kingdom*, *Supra* note 162, para 67

³⁵⁵ *Ibid.*, para 39

η ζωή του³⁵⁶, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι το κράτος γίνεται εγγυητής της πραγματικής απόλαυσης αυτού του «δικαιώματος».³⁵⁷

Ως προς την παθητική ευθανασία το ΕΔΔΑ κάνει χρήση κριτηρίων³⁵⁸ τα οποία εφαρμόζει και σε υποθέσεις ανηλίκων³⁵⁹. Το ΕΔΔΑ, δίνοντας ευρύ περιθώριο εκτίμησης για ένα ζήτημα που αφορά το κυριότερο ανθρώπινο δικαίωμα, έδωσε ανεξέλεγκτη ελευθερία και ευθύνη στα κράτη να ρυθμίσουν το ζήτημα, προκαλώντας μια χαοτική κατάσταση. Δυστυχώς, απέτυχε να οχυρώσει ένα ύψιστο επίπεδο διαφύλαξης του θεμελιωδέστερου δικαιώματος.

Εξάλλου, το ψήφισμα 1859 του Συμβουλίου της Ευρώπης³⁶⁰, δίνοντας ελπίδα διάσωσης και προστασίας του δικαιώματος της ζωής, υιοθετεί ξεκάθαρα την άποψη ότι η ευθανασία, με την έννοια της σκόπιμης θανάτωσης με πράξη ή παράλειψη ενός εξαρτώμενου ανθρώπου, πρέπει πάντα να απαγορεύεται.

Το σύστημα της Ολλανδίας και του Βελγίου είναι από τα πιο πολυσυζητημένα. Και τα δυο συστήματα έχουν αποδειχθεί προβληματικά, αν και θεωρητικά επρόκειτο για συστήματα με αυστηρές δικλείδες ασφαλείας. Έχει τονιστεί η προβληματικότητα της επέκτασης της ευθανασίας σε ανήλικους. Πως μπορεί ένα παιδί να είναι σίγουρο ότι θέλει να πεθάνει; Επίσης, ο νόμος έχει επεκταθεί να περιλαμβάνει κι άλλες ασθένειες πέραν από αυτές που είναι ανίατες. Συνεπώς, βλέπουμε την ολισθηρή κλίση με την επέκταση του νόμου να περιλαμβάνει κι άλλη ευάλωτη ομάδα ατόμων αλλά και περισσότερες ασθένειες. Ακόμη, το κριτήριο ταλαιπωρίας είναι πολύ υποκειμενικό καθώς αναφέρεται στην ταλαιπωρία όπως την περιγράφει και την βιώνει ο ίδιος ο ασθενής. Επιπρόσθετα, οι Επιτροπές αξιολόγησης αιτημάτων ευθανασίας έχουν αποδειχθεί σημαντικά προβληματικές.

Στην Κύπρο είδαμε την προστασία του δικαιώματος της ζωής μέσα από το σύνταγμα, την ποινικοποίηση αφαίρεσης της ζωής μέσα από τον ποινικό κώδικα και την προστασία των ασθενών μέσα από τον περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο. Αναφορικά με την 1^η πρόταση νόμου η οποία έχει κατατεθεί σκοπός ήταν να δείξω πόσο διχασμένα είναι τα αρμόδια πρόσωπα, θεωρώντας ότι αυτό οφείλεται στην έλλειψη πλήρους ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης ως προς την ευθανασία και των

³⁵⁶ ECtHR, *Haas v Switzerland*, *Supra* note 171, para. 51

³⁵⁷ ECtHR, *Gross v Switzerland*, *Supra* note 200

³⁵⁸ ECtHR, *Lambert and Others v. France*, *Supra* note 206

³⁵⁹ ECtHR, *Afiri and Biddarri v. France*, *Supra* note 220 and ECtHR, *Gard and Others v. The United Kingdom*, *Supra* note 219

³⁶⁰ Resolution 1859 (2012), *Supra* note 268

προβληματικών πτυχών της. Με την υιοθέτηση 2^{ης} πρότασης νόμου έχω εκφράσει την άποψη πως αφενός δεν υπάρχουν οι κατάλληλες ασφαλιστικές δικλίδες και αφετέρου την ανάγκη και την ύψιστη σημασία δημιουργίας παρηγορητικής φροντίδας.

Πρέπει να εξεταστεί το ζήτημα εξονυχιστικά προτού προβούμε σε υιοθέτηση νόμου που να ρυθμίζει το ζήτημα της ευθανασίας καθώς εγκυμονεί πολλαπλούς κινδύνους. Μπορεί πράγματι να υπάρξει ένα αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο ρύθμισης της ευθανασίας το οποίο δεν θα εναντιώνεται στο θεμελιωδέστερο δικαίωμα; Η δική μου άποψη είναι μάλλον αντιφατική. Τα ψηλά ποσοστά ανεξέλεγκτων θανάτων ευθανασίας σε Βέλγιο και Ολλανδία ενσωματώνουν το επιχείρημα της ολισθηρής κλίσης δείχνοντας την ελαστικότητα και τα προβλήματα τα οποία εγκυμονούν νομοθεσίες που αποπειράθηκαν να ρυθμίσουν πρόνοιες τερματισμού της ζωής.

Η σφαιρική ενημέρωση του κοινού και όλων των εμπλεκόμενων κλάδων είναι απαραίτητη για καλύτερη κατανόηση των επηρεαζόμενων δικαιωμάτων, των νομικών, ηθικών και ιατρικών ζητημάτων που άπτονται της ευθανασίας. Έτσι, θα ξυπνήσει ενστικτωδώς η ανάγκη προστασίας του δικαιώματος της ζωής.

Όλοι ανεξαρτήτως υπέχουμε ευθύνη και θα πρέπει να συμβάλουμε στην επιτακτική ανάγκη παροχής προτεραιότητας στην προστασία του δικαιώματος της ζωής. Ας ανοίξει δραστικά ο δρόμος κατοχύρωσης προστασίας της ζωής, με τους αρμόδιους να καλούνται να επενδύσουν στην παρηγορητική φροντίδα.

Το δικαίωμα στον θάνατο δεν αναγνωρίζεται ούτε και μπορεί να αναγνωρισθεί, καθώς θα είχε ως αποτέλεσμα την εναντίωση στο ανώτατο έννομο αγαθό της ζωής.³⁶¹ Το δικαίωμα στην ζωή είναι άκαμπτο.³⁶²

³⁶¹ Μ. Καϊάφα – Γκμπάντι, Ε. Κουνουγέρη, Ε. Συμεωνίδου Καστανίσου (επιμ.), *Ευθανασία*, Ι. Μανωλεδάκη, Ευθανασία, *Υπαρξιακή Κατάσταση Πέρα από τα όρια του Θετικού Δικαίου*, (3, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Ηθικής, Σακκουλάς, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007), σελ. 166 και Γιώργος Α. Σεργίδης, *Το δικαίωμα της ζωής κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ και τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις στην Κύπρο και στην Ελλάδα (με αναφορά στη σχετική νομοθεσία και νομολογία)*, *Supra* note 311, σελίδα 1054-1055

³⁶² Γιώργος Α. Σεργίδης, *Το δικαίωμα της ζωής κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ και τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις στην Κύπρο και στην Ελλάδα (με αναφορά στη σχετική νομοθεσία και νομολογία)*, *Supra* note 311, σελίδα 1056

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς Πηγές

Νομολογία

ΕΔΑΔ

1. ECtHR, *R. v. the United Kingdom*, Application No. 10083/82, 4 July 1983
2. EcommHR, *Stewart v. the United Kingdom*, application no. 10044/82, 10/07/1984
3. ECtHR, *Keegan v Ireland*, Application no 16969/90, 26 May 1994
4. ECtHR, *McCann and Others v. The United Kindgdom*, Application no. 18984/91, 27 September 1995
5. ECtHR, *Gulec v. Turkey*, application no. 21593/93, 28/05/1997
6. ECtHR, *Yasa v. Turkey*, Application no. 22495/93, 02/09/1998
7. ECtHR, *Tanrikulu v. Turkey*, Application No. 23763/94, 08/07/1999
8. ECtHR, *Sanles Sanles v. Spain*, Application No. 48335/99, 26 October 2000
9. ECtHR, *Keenan v. the United Kingdom*, Application no. 27229/95, 03/04/2001
10. ECtHR, *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, no. 46477/99, 2002-II
11. ECtHR, *Calvelli and Ciglio v. Italy*, Application np. 32967/96, 17.01.2002
12. ECtHR, *Pretty v. The United Kingdom*, Application no. 2346/02, 29 April 2002
13. ECtHR, *Boso v. Italy*, Application No.50490/99, 5 September 2002
14. ECtHR, *Makaratzis v. Greece*, Application No. 50385/99 [GC], 20/2/2004
15. ECtHR, *Glass v. the United Kingdom*, Application no. 61827/00, 9 March 2004
16. ECtHR, *Vo v. France*, Application no. 53924/00, 8 July 2004
17. ECtHR, *Oneryildiz v. Turkey*, Application No. 48939/99, 30/11/2004
18. ECtHR, *Nachova and Others v. Bulgaria*, Application nos. 43577/98 & 43579/98, 06/07/2005
19. ECtHR, *Kakkoulli v. Turkey*, Application no. 38595/97, 22/11/2005
20. ECtHR, *Evans v. the United Kingdom*, [GC], Application no. 6339/05, 2007-I
21. ECtHR, *Ramsahai and Others v. The Netherlands*, application no. 52391/99, 15/05/2007
22. ECtHR, *Šilih v. Slovenia* [GC], Application no. 71463/01, 9 April 2009
23. ECtHR, *Opuz v. Turkey*, Application No. 33401/02, 09/06/2009
24. ECtHR, *Rantsev v. Cyprus and Russia*, No. 25965/04, 07/01/2010
25. ECtHR, *Wasilewska and Kalucka v. Poland*, Application no. 28975/04 & 33406/04, 23/02/2010
26. ECtHR, *Haas v Switzerland*, Application no 31322/07, 20 January 2011
27. ECtHR, *Giuliani and Gaggio v. Italy*, Application no. 23458/02, 24 March 2011
28. ECtHR, *Enukidze and Girgvliani v. Georgia*, Application no. 25091/07, 26 April 2011
29. ECtHR, *Papapetrou and Others v. Greece*, application no. 17380/09, 12/07/2011
30. ECtHR, *Koch v. Germany*, Application no. 497/09, 19 July 2012
31. ECtHR, *Case of Centre for legal resources on behalf of Valentin Campeanu v. Romania*, Application no. 47848/08, 17 July 2014
32. ECtHR, *Lambert and Others v. France*, Application No. 460043/14, 5 June 2015
33. ECtHR, *Armani da Silva v. The United Kindgdom*, Application no. 5878/08, 30 March 2016
34. ECtHR, *Fergec v. Croatia*, no. 68516/14, 9 May 2017
35. ECtHR, *Gard and Others v. The United Kingdom*, Application No. 39793/17, 27 June 2017
36. ECtHR, *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal*, Application no. 56080/13, 19 December 2017

37. ECtHR, *Afiri and Biddarri v. France*, Application no. 1828/18, 23 January 2018
38. ECtHR, *Parfitt v. United Kingdom*, Application no. 18533/21, 21.04.2021
39. ECtHR, *A.B and others v. United Kingdom*, Application no. 37412/22, 03.08.2022
40. ECtHR, *Mortier v. Belgium*, Application No. 78017/17, 04.10.2022

Εθνικές Αποφάσεις

1. *Airedale NHS Trust v. Bland* [1993] AC 789 at 867
2. *R v. Secretary of State for the Home Department ex p Amin* [2003], UKHL 51, House of Lords, judgment of 16 October 2003
3. *Christou v. Christou* (1964) C.L.R. 336
4. *Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας v. Ανδριανής Πάλμα και Άλλων* (2015) 1 ΑΑΔ 2489
5. *Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας (Δια Τμήματος Επιθεώρησης Εργασίας και Υπουργείου Εργασίας και Τμήμα Πολεοδομίας) v. Α.Ι.Κ. κ.α.*, Πολιτική Έφεση Αρ. 142/2019, 21/9/2022

Νομοθεσία

1. Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ηνωμένα Έθνη, [10 Δεκεμβρίου 1948]
2. European Convention on Human Rights [1950]
3. International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly resolution 2200A (XXI), [16 December 1966]
4. Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, [OJ C 326, 26.10.2012]
5. *American Convention on Human Rights*, [1969]
6. Oregon Death with Dignity Act, [1997]
7. *African Charter on Human and Peoples' Rights* (Banjul Charter), [1987]
8. Convention on the Rights of the Child (CRC), [1989]
9. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, [1999]
10. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, [12 December 2006], Sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106
11. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights - General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health, [2000]
12. Inter-American Convention on Protecting the Human Rights of Older Persons, Pan American Health Organization, [2023]
13. Dutch Penal Code
14. Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act, [2002]
15. The Belgian Act on Euthanasia [2002]
16. Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας (ΣΥΝΤΑΓΜΑ), [1960]
17. Ο περί Ποινικού Κώδικα Νόμος (ΚΕΦ.154)
18. Ο περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμος του 2004 (Ν.1(Ι)/2005)

Δευτερογενείς πηγές

Βιβλία

1. Αναπλιώτης Ανάργυρος, *Το δικαίωμα στην ευθανασία-αθανασία*, (Εκδόσεις Zymel, Αθήνα, 2003)
2. Γιώργος Α. Σεργίδης, *Το δικαίωμα της ζωής κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ και τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις στην Κύπρο και στην Ελλάδα (με αναφορά στη σχετική νομοθεσία και νομολογία)*, (Τομ.10, ΑΡΛΟ βιβλιοδεσία, 2015)
3. Δρ. Κώστας Παρασκευά, *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες*, (Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015)
4. Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης, *Η ευθανασία απέναντι στην σύγχρονη βιοηθική*, (Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003)
5. Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος, Κωνσταντίνος Μαγκλιβέρας (επιμ.), *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, (3^η αναθωρημένη έκδοση, Νομική βιβλιοθήκη, 2017),
6. Μ. Καϊάφα – Γκμπάντι, Ε. Κουνουγέρη, Ε. Συμεωνίδου Καστανίσου (επιμ.), *Ευθανασία*, (3, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Ηθικής, Σακκουλάς, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007)
7. Π.Α. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα*, (Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Τέταρτη Ενημερωμένη Έκδοση, 2002)
8. Πέτρος Στάγκος, *Η Δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Κοινοτική έννομη τάξη*, (Εκδόσεις Σάκκουλα, 2004)
9. Ben P. White, Lindy Willmott, *International perspectives on end-of-life law reform*, (Cambridge University Press, 2021)
10. Bernard M. Dickens, Joseph M. Boyle and Linda Ganzini, (Edited) by Peter A. Singer and A. M. Viens, *The Cambridge Textbook of Bioethics*, (Cambridge University Press, 2009)
11. Bockenhofer JJ (ed)., *Francis Bacon: De dignitate et augmentis. Scientiarum ad regem suum libri IX*, (Strassburg, 1654)
12. Derya Nur Kayacan, *The Right to Die with Dignity: How Far Do Human Rights Extend?*, (Springer International Publishing 1st ed. 2022)
13. Diane E. Meir, *Palliative Care: Transforming the Care of Serious Illness*, (John Wiley & Sons, 2010)
14. Graig Paterson, *Assisted Suicide and Euthanasia: A Natural Law Ethics Approach*, (Ashgate Publishing Limited, UK, 2008)
15. Hans-Georg Ziebertz, Francesco Zaccaria (editors), *Euthanasia, Abortion, Death Penalty and Religion – The Right to Life and its Limitations*, (International Empirical Research, Springer, 2019)
16. Howard Ball, *The Right to Die: A Reference Handbook*, (Contemporary World Issues, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017)
17. Ian Dowbiggin, *A concise history of euthanasia: Life, death, god, and medicine*, (Rowman & Littlefield, Maryland, 2007)
18. J. Mortensen, E. Alarcón E (eds), *The Aquinas Institute for the study of sacred doctrine*, (Lander, WY, 2012, Summa theologica, q. 64, 5)
19. J.A Van der Ven, *Human rights or religious rules?*, (Empirical Research in Religion and Human Rights, Volume:1, Leiden/Boston, Brill, 2010)
20. Jacobs & White, *The European Convention on Human Rights*, (4th edition, Oxford University Press, 2006)
21. Jane E. Loitman, Christian T. Sinclair, Michael J. Fisch, (eds.), *Palliative Care: A Case-based Guide*, (Humana Press, 2010)
22. John Bessler, *The Death Penalty's Denial of Fundamental Human Rights International Law, State Practice, and the Emerging Abolitionist Norm*, (Cambridge University Press, 2022)

23. John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, (2nd edition, Cambridge University Press, 2018)
24. John Paul II, *Evangelium Vitae*, no. 66
25. Josef Kure (eds), *Euthanasia- The “Good Death” Controversy in Humans and Animals*, (In Tech, 2011), p.134
26. Marianne Matzo, Deborah Witt Sherman, *Palliative Care Nursing : Quality Care to the End of Life*, (Springer, 2009)
27. Michael J. Cholbi, *Euthanasia and Assisted Suicide: Views on Choosing to End Life*, (Santa Barbara, Praeger, 2017)
28. Peter Singer, *Practical ethics*, (2nd ed., New York, NY: The Press Syndicate of the University of Cambridge, 1993)
29. Philip Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, (Oxford University Press, 2011)
30. R. G. Frey, and Christopher Heath Wellman, *A Companion to Applied Ethics*, (John Wiley & Sons, Incorporated, 2003)
31. R.W.Dyson, (eds.), *Augustine: The city of God Against the Pagans*, (Cambridge University Press, 1998)
32. Rhona K. M. Smith, *Textbook on International Human Rights* (6th ed., Oxford: Oxford University Press, 2013)
33. Robert Young, *Medically Assisted Death*, (2012, Cambridge University Press)
34. Roderick Duncan MacLeod, Lieve Van den Block, (eds.), *Textbook of Palliative Care*, (Springer, 2020)
35. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, (second edition, Oxford University press, 2005)
36. Tom L. Beauchamp, (μετάφραση: Βεατρίκη Κάντζολα-Σαμπατάκου), *Ευθανασία: Ηθικές, φιλοσοφικές, ιατρικές και νομικές διαστάσεις*, (Εκδόσεις Αρχιπέλαγος, Αθήνα, 1^η έκδοση, 2007)
37. William H. Harris and Judith S. Levey, (eds.), *The New Columbia Encyclopedia*, (New York: Columbia University Press, 1975)

Επιστημονικά Άρθρα

1. Α. Παναγάκης, Μ.Θ. Παπά, Π. Γαλάνης, ‘*Το νομικό πλαίσιο της ευθανασίας στην Ελλάδα και διεθνώς*’, (Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής 2020, 37(3):406-413)
2. Αφροδίτη Α. Αβαγιανού, ‘*«Ευθάνατος θάνατος»: Το «καλώς θανείν» στην αρχαία Ελλάδα*’, (Ευθανασία: Η σημαντική του «καλού» θανάτου, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2000:31–38)
3. Γ. Κρανιδιώτης, ‘*Ευθανασία Ιστορική ανασκόπηση σημασιών, ιδεών και πρακτικών*’, (Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 2018, 35(4):527-534)
4. Δ. Φράγκου, Π. Γαλάνης, ‘*Ηθικά ζητήματα στην ευθανασία και στην ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία*’, (Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 2018, Αθήνα, 35(6):834-841)
5. A. Gabrielyan, J. Boldavenko, ‘*The Human Right To Live And Develop Trends Of Euthanasia Legalisation In The Eu*’, (International Scientific Conference on Social Sciences and Arts-SGEM, 6(1), 2019)
6. A.A.E (Eduard) Verhagen and Martin Buijsen, ‘*Should the Dutch Law on Euthanasia Be Expanded to Include Children?*’, (Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics, Vol. 32, Issue 1, January 2023)

7. Alan Davenport, *'Right to Life: Obligation of the State to Protect Life - Death in Custody - Applicant's Nephew Killed by Cellmate in Young Offenders Institution - Obligation to Hold an Independent and Effective Investigation into the Death -Article 2 ECHR - R v. Secretary of State for the Home Department ex p Amin (2003) UKHL 51 - House of Lords, Judgment of 16 October 2003'*, (Journal of Civil Liberties 8, no. 3 (2003): 171-176, HeinOnline)
8. Andreas Fontalis, Efthymia Prousalis, and Kunal Kulkarni, *'Euthanasia and assisted dying: what is the current position and what are the key arguments informing the debate?'*, (J R Soc Med, November 2018, 111(11): 407–413)
9. Arend Cornelis Hendriks, *'End-of-life decisions:Recent jurisprudence of the European Court of Human Rights'*, (ERA Forum 19:561–570, 2019)
10. Baroness O'Neill of Bengarve, *'A Note on Autonomy and Assisted Dying': a memorandum circulated to members of the House of Lords'*, (Lord Joffe's Assisted Dying for the Terminally Ill Bill, 2006)
11. Claude Gratton, *'Letting and Making Death Happen, Withholding and Withdrawing Life-Support: Morally Relevant Distinctions'*, (The Journal of Medical Humanities, Vol 11, No. 2, 1990)
12. Council of Europe, European Court of Human Rights, *'Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights Right to life'*, (ECHR-HUDOC, Updated on 31 August 2022)
13. Craig Paterson, *'A history of ideas concerning the morality of suicide, assisted suicide and voluntary euthanasia'*, Tadikonda R (ed.), (Physician assisted euthanasia, Icfai University Press, India, 2008:2–4)
14. D.W. Brock, *'Voluntary Active Euthanasia'*, (Hastings Center Report 22:10-22, 1992)
15. Daria Sartori, *'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a 'proceduralized' review'*, (Questions of International Law,(52), 30 June 2018)
16. Diego Zannoni, *'Right or duty to live?: euthanasia and assisted suicide from the perspective of the European convention on human rights'*, (European journal of legal studies, 2020, Vol. 12, No. 2, pp. 181-212)
17. G. Puppinc, C. de La Hougue, *'The Right to Assisted Suicide in the Case Law of the European Court of Human Rights'* (18 Intl J Human Rights, 2014)
18. Huemer M, Jahn-Kuch D, Hofmann G, Andritsch E, Farkas C, Schaupp W, Masel EK, Jost PJ, Pichler M, *'Trends and Patterns in the Public Awareness of Palliative Care, Euthanasia, and End-of-Life Decisions in 3 Central European Countries Using Big Data Analysis From Google: Retrospective Analysis'*, (Journal of medical Internet research, 1438-8871, Vol. 23, Issue 9, 2021)
19. I Brassington, *'Killing people: what Kant could have said about suicide and euthanasia but did not'*, (J Med Ethics, Oct 2006, 32(10): 571–574)
20. Iain Brassington, *'What passive euthanasia is'*, (Brassington BMC Medical Ethics, Vol.21(1)21:41, 2020)
21. Ihina Mukhopadhyay, *'Right to Die: Laws and Legislation'*, (Jus Corpus Law Journal, vol. 3, no. 2, HeinOnline, December 2022)
22. Immanuel Kant, *'Fundamental principles of the metaphysic of morals'*, (Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 2010:38–45)
23. J. de Haan, *'The new Dutch law on euthanasia'*, (Medical Law Review, 10(1), 2002: 57–75)
24. James A. Sweeney, *'Margins of Appreciation: Cultural Relativity and the European Court of Human Rights in the Post-Cold War Era'*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 54, No. 2 (Apr., 2005), pp. 459- 474, Cambridge University Press
25. James Rachels, *'Active and passive euthanasia'*, (N Engl J Med, 1975(2):78-80)

26. Jean-Paul Van De Walle Sophia Kuby, *'The Legalization of Euthanasia and Assisted Suicide: An inevitable slippery slope'*, (ADF International, 2021)
27. Jo Samanta, *'Children and euthanasia: Belgium's controversial new law'*, (Diversity and Equality in Health and Care, 2015, 12(1): 4-5)
28. Joachim Asscher, *'Killing and letting die: The similarity criterion'*, (Journal of Applied Philosophy, 24(3), 2007)
29. John Griffiths, Heleen Weyers and Maurice Adams, *'Euthanasia and the Law in Europe'*, (Oxford, Medical Law Review, Volume 17, Issue 1, Spring 2009, Pages 118–126)
30. John Keown, *'Debate: Physician-assisted suicide, Lord Joffe's Slippery Bill'*, (Medical Law Review, 15, Spring 2007)
31. Jordan Potter, *'The psychological slippery slope from physician-assisted death to active euthanasia: a paragon of fallacious reasoning'*, (Medicine, Health Care and Philosophy, 2019, 22:239–244)
32. Judith A. C. Rietjens, Paul J. van der Maas, Bregje D. Onwuteaka-Philipsen, Johannes J. M. van Delden, and Agnes van der Heide, *'Two Decades of Research on Euthanasia from the Netherlands. What Have We Learnt and What Questions Remain?'*, (J Bioeth Inq., 2009, 6(3): 271–283)
33. Judith Jarvis Thomson, *'Killing, Letting Die, And The Trolley Problem'*, (Vol. 59, No. 2, Philosophical Problems of Death, Oxford University Press, 1976)
34. Judith Lichtenberg, *'The moral equivalence of action and omission'*, B. Steinbock & A. Norcross (Eds.), *'Killing and Letting Die'*, (2nd ed., Bronx, NY: Fordham University Press, 1994)
35. Kasper Raus, Bert Vanderhaegen, Sigrid Sterckx, *'Euthanasia in Belgium: Shortcomings of the Law and Its Application and of the Monitoring of Practice'*, (The Journal of Medicine and Philosophy, 46: 80–107, 2021)
36. M. De Hert, S. Loos and K. Van Assche, *'Euthanasia of a person with a psychiatric disorder does not violate the European Convention on Human Rights (Mortier v. Belgium [no. 78017/17])'*, (European Psychiatry, 65(1), e80, 1–2, Cambridge, 2022)
37. Margaret Somerville, *Death Talk: The case against euthanasia and physician-assisted suicide*, (2nd edition, McGill-Queen's University Press, 2001)
38. Martin Klein, *'Voluntary Active Euthanasia and the Doctrine of Double Effect: A view from Germany'*, (Health Care Analysis, Vol. 12, No. 3, September 2004)
39. Miriam Cohen and Jasper Hortensius, *'A Human Rights Approach to end of Life? Recent Developments at the European Court of Human Rights'*, (2018, echr documents)
40. Noelle Quenivet, *'The Obligation to Investigate after a Potential Breach of Article 2 ECHR in an Extra-Territorial Context: Mission Impossible for the Armed Forces'*, (Netherlands Quarterly of Human Rights, vol. 37, no. 2, HeinOnline, June 2019), pp. 119-138
41. Philippa Foot, *'The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect'*, (Oxford Review 5:5-15, 1967)
42. R. Cohen-Almagor, *'Belgian Euthanasia Law: A Critical Analysis'*, (Journal of Medical Ethics, 35(7), 2009)
43. Raymond G. Frey, *'Some Aspects to the Doctrine of Double Effect'*, (Canadian Journal of Philosophy IV, 1975:259-283)
44. Ritwik Mahanti, *'Does Legalizing Active Euthanasia Lead to Slippery Slope in Concerned Countries' : A Comparative and Critical Analysis of Provisions of Euthanasia in Netherlands and Canada'*, (Indian Journal of Law and Legal Research, vol. 2, no. 2, August-September 2021, HeinOnline)
45. Robert Weekes, *'Focus on ECHR, Article 2'*, (Judicial Review , vol. 10, no. 1, HeinOnline, 2005), pp. 19-26

46. Sarah Mroz, Luc Deliens, Joachim Cohen, and Kenneth Chambaere, 'Developments Under Assisted Dying Legislation', (Dtsch Arztebl Int, 2022, 119(48): 829–835)
47. Shanthi Van Zeebroeck, 'Kill First, Ask Questions Later: The Rule of Law and the Belgian Euthanasia Act of 2002', (Statute Law Review, Vol. 39, No. 3, 2018)
48. Sigrid Dierickx, Luc Deliens, Joachim Cohen, and Kenneth Chambaere, 'Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013', (CMAJ, 188(16), 2016: E407–E414)
49. Stephen W. Smith, 'Evidence for the Practical Slippery Slope in the Debate on Physician-Assisted Suicide and Euthanasia', (Medical Law Review, Volume 13, Issue 1, Spring 2005)
50. Thomas D. Riisfeldt, 'Overcoming Conflicting Definitions of "Euthanasia," and of "Assisted Suicide," Through a Value-Neutral Taxonomy of "End-Of-Life Practices"', (Bioethical Inquiry, 2023, 20:51–70)
51. Tom L. Beauchamp and Arnold Davidson, 'The Definition of Euthanasia', (The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine, Volume 4, Issue 3, September 1979)
52. Toni C. Saad, 'Euthanasia in Belgium: Legal, Historical and Political Review', (Issues in Law & Medicine, Vol. 32, Issue 2, Fall 2017)
53. UN, 'The right to end-of-life palliative care and a dignified death', 2017
54. Walter Wright, 'Historical analogies, slippery slopes, and the question of euthanasia', (The Journal of Law, Medicine & Ethics 28(2), 2000)
55. Yelson Alejandro Picón-Jaimes, Ivan David Lozada-Martinez, Javier Esteban Orozco-Chinome, Lina María Montaña-Gómez, María Paz Bolaño-Romero, Luis Rafael Moscote-Salazar, Tariq Janjua and Sabrina Rahmang, 'Euthanasia and assisted suicide: An in-depth review of relevant historical aspects', (Ann Med Surg (Lond), 2022)

Διαδικτυακές πηγές: Άρθρα-Εφημερίδες-Περιοδικά-Blogs

1. Δέσποινα Ψύλλου, 'Ανακουφιστική φροντίδα πριν την ευθανασία', (Φilenews, 10 Ιουνίου 2023), < <https://www.philenews.com/kipros/koinonia/article/1327559/anakoufistiki-frontida-prin-tin-efthanasia/>>
2. Διάλογος, 'Ε. Χαραλαμπίδου: Πρόταση νόμου για ευθανασία- «Καθορίζονται όροι και προϋποθέσεις»', (2 Ιουνίου 2023), < <https://dialogos.com.cy/e-charalampidouy-protasi-nomoy-eythanasia-kathorizontai-oroi-proypotheseis/>>
3. Επίτροπος Διοικήσεως & Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 'Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις', (15 Απριλίου 2022, Η Καθημερινή), <<http://www.ombudsman.gov.cy/ombudsman/ombudsman.nsf/All/A0B1004460A7A18DC2258829003B71F4?OpenDocument>>
4. Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων & Ίσων Ευκαιριών μεταξύ Ανδρών & Γυναικών, 'Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Δημιουργία νομικού πλαισίου ευθανασίας', (Nomoplatform, 9 Μαΐου 2022), < <https://www.nomoplatform.cy/epitropi-anthropinon-dikaiomaton-dimioyrgia-nomikoy-plaisioy-eythanasias/>>
5. Κυριάκος Κωνσταντά, 'Για την ευθανασία, μιας και ανοίγει η συζήτηση', (19 Οκτωβρίου 2021, Limassol Today), < <https://limassoltoday.com.cy/stiles/alt-text/gia-tin-efthanasia-mias-kai-anoigei-i-sy/>>
6. Μάριος Αδάμου, 'Ανοίγει η συζήτηση για νομοθετική ρύθμιση της ευθανασίας – Τι προνοεί πρόταση νόμου της Ε. Χαραλαμπίδου – Οι όροι και οι προϋποθέσεις', (ToThemaOnline, 4 Ιουνίου 2023), < <https://www.tothemaonline.com/Article/353405/anoigei-h-syzhthsh-gia-nomothetikh-rythmish-ths-eythanasias---ti-pronoei-protash-nomoy-ths-e-haralampidou---oi-oroi-kai-oi-proypotheseis>>

7. Μάριος Δημητρίου, 'Τα βασανιστικά ερωτήματα για την ευθανασία στην Κύπρο', (Φilenews, 30 Ιανουαρίου 2022), < <https://www.philenews.com/eidiseis/article/536163/ta-vasanistika-erotimata-gia-tin-efthanasia-stin-kipro/>>
8. Φilenews, 'Η πρόταση νόμου για ευθανασία κατέθεσε η Ειρήνη Χαραλαμπίδου', (2 Ιουνίου 2023), < <https://www.philenews.com/politiki/article/1322578/protasi-nomou-gia-efthanasia-katethese-i-irini-charalampidou/>>
9. ADF, 'International Law and the Right to Die', (Vienna, August 2016), < <https://adflegal.blob.core.windows.net/international-content/docs/default-source/default-document-library/resources/campaign-resources/europe/euthanasia/euthanasia-factsheet.pdf?sfvrsn=2>>
10. AlphaNewsLive, 'Άρχισε ο διάλογος για την ευθανασία: Τι λένε βουλευτές, ειδικοί και εκκλησία', (24/01/2022), < <https://www.alphanews.live/cyprus/arhise-o-dialogos-gia-tin-eythanasia-ti-lene-boyleytes-eidikoi-kai-ekklisia>>
11. BBC, 'active and passive euthanasia', < https://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/activepassive_1.shtml>
12. BBC, 'Forms of euthanasia', < <https://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/forms.shtml>>
13. BBC, 'The doctrine of double effect', < <https://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/doubleeffect.shtml>>
14. Canadian Institute for Health Information, 'Access to Palliative Care in Canada', (Report 2023), < <https://www.cihi.ca/sites/default/files/document/access-to-palliative-care-in-canada-2023-report-en.pdf>>
15. DutchNews, 'More euthanasia cases in 2022, 9 couples helped to die', (5 April 2023), <https://www.dutchnews.nl/2023/04/more-euthanasia-cases-in-2022-29-couples-helped-to-die/>
16. ECJ, 'PACE: Euthanasia Must Always be Prohibited', 2012, <https://eclj.org/euthanasia/pace/eclj-major-victory-for-life-in-europe-euthanasia-must-always-be-prohibited>
17. Government of Canada, 'Medical assistance in dying: Overview', (2023), < <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/health-services-benefits/medical-assistance-dying.html>>
18. Government of Canada, 'Palliative care: Overview', < <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/health-services-benefits/palliative-care.html>>
19. Gregor Puppick, 'ECHR: Lambert and others v. France', (ECLJ, 2015), < <https://eclj.org/euthanasia/the-echr-made-a-legal-error-in-the-lambert-case?lng=en>>
20. Gregor Puppick, 'Euthanasia: The ECHR condemns Belgium while validating its legal framework', ECLJ, 2022, < <https://eclj.org/euthanasia/echr/euthanasie-la-cedh-condamne-la-belgique-tout-en-validant-son-cadre-juridique>>
21. Jakob Cornides, 'Forcible "euthanasia": the ECtHR's Charlie Gard Decision', EJIL:Talk!, (Blog of the European Journal of International Law, 14 June 2017), < <https://www.ejiltalk.org/forcible-euthanasia-the-ecthrs-charlie-gard-decision/>>
22. Newsroom, 'Ευθανασία: Σε τι ποσοστό συμφωνούν οι Κύπριοι (έρευνα)', Φilenews, (9 Μαΐου 2022), < <https://www.philenews.com/eidiseis/article/530095/efthanasia-se-ti-pososto-simfonoun-i-kiprii-erevna/>>
23. OffsiteneWS, 'Ευθανασία: Άρχισε συζήτηση στην Βουλή - Υποθέσεις στα Δικαστήρια', < <https://www.offsite.com.cy/eidiseis/topika/eythanasia-arhise-syzitisi-stin-boyli-ypotheseis-sta-dikastiria?amp>>
24. Queensland Government, 'Conditions that cannot be cured', (2018), < <https://www.qld.gov.au/health/support/end-of-life/care/conditions>>

25. Reporter, 'Μεγάλη έρευνα για την ευθανασία-Οι επιφυλάξεις, οι λόγοι και η στάση για παιδιά', (10 Μαΐου 2022), < <https://reporter.com.cy/article/2022/5/10/34505/megale-ereuna-gia-ten-euthanasia-oi-epiphulaxeis-oi-logoi-kai-e-stase-gia-paidia/>>
26. REPORTER, 'Νόμος...λαβύρινθος η ευθανασία- τα κολλήματα, οι φόβοι και η γραμμή της εκκλησίας', (24 Ιανουαρίου 2022), < <https://reporter.com.cy/article/2022/1/24/49267/nomos-laburinthos-e-euthanasia-ta-kollemata-oi-phoboi-kai-e-gramme-tes-ekklesias/>>
27. Ryan Anderson, 'Four Problems with Physician-Assisted Suicide', (The Heritage Foundation, 30 March 2015), < <https://www.heritage.org/health-care-reform/report/four-problems-physician-assisted-suicide>>
28. SigmaLive, 'Πρόταση νόμου για ευθανασία- «Ο ασθενής θα επιλεγεί συνθήκες θανάτου»', (02.06.2023), < <https://www.sigmalive.com/news/local/1109745/protasi-nomou-gia-efthanasia-o-asthenis-tha-epilegei-synthikes-thanatou>>
29. The Government of the Grand Duchy of Luxembourg, 'Information on requesting euthanasia or assisted suicide', < <https://guichet.public.lu/en/citoyens/famille/euthanasie-soins-palliatifs/fin-de-vie/euthanasie-assistance-suicide.html>>
30. World Health Organization, 'Palliative care', (5 August 2020), < <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care>>
31. World Medical Association, 'Medical ethics manual', (3rd ed., 2015, Accessed October 2, 2021)< <https://www.wma.net/what-we-do/education/medical-ethics-manual/>>

Reports

1. United Nations, 'Concluding observations of the Human Rights Committee-Netherlands', Ninety-sixth session, (Geneva, 13-31 July 2009)

Συστάσεις

1. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 779 (1976), Rights of the sick and dying, Assembly debate on 28 January 1976 (23rd Sitting), Text adopted by the Assembly on 29 January 1976 (24th Sitting)
2. Recommendation 1418 (1999), Protection of the human rights and dignity of the terminally ill and the dying, Parliamentary Assembly
3. General recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, [2010]
4. Resolution 1859 (2012), Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients, Assembly debate on 25 January 2012 (6th Sitting)
5. Recommendation CM/Rec(2014)2 of the Committee of Ministers to member States on the promotion of human rights of older person

Προτάσεις Νόμοι

1. Κοινοβουλευτική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ίσων Ευκαιριών Μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, [12 Οκτωβρίου 2021], Κυπριακή Δημοκρατία, Βουλή των Αντιπροσώπων
2. Πρόταση νόμου που τιτλοφορείται: «Νόμος που προβλέπει για τους όρους και τις προϋποθέσεις διενέργειας ιατρικώς υποβοηθούμενου τερματισμού της ζωής και περί συναφών θεμάτων», [01/06/2023]

Γνωμάτευση

1. Αλέξανδρος Κληρίδης, 'Ευθανασία και η Ποινική Δίωξη των Εμπλεκομένων στην Κύπρο', (2017, Γνωμάτευση)

Research Papers

1. Amanda Engström, 'A Human Right to Die? The Legality of Euthanasia under the European Convention on Human Rights', (Research paper, 2020), < <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1476405/FULLTEXT01.pdf>>
2. Vivi Ahtiainen, 'Choosing How and When to Die in Accordance with the European Convention of Human Rights', (Research Paper, 2020), < https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/177537/ahtiainen_vivi.pdf?sequence=2&isAllowed=y>